

T.C.  
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI  
ARK-YL-2012-0002

**AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI'NIN SON TUNÇ  
ÇAĞI TARİHİ COĞRAFYASI**

**HAZIRLAYAN**  
**Hüseyin GÜNEY**

**TEZ DANIŞMANI**  
**Prof. Dr. Engin AKDENİZ**

**AYDIN-2012**

**T.C.**  
**ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**  
**AYDIN**

Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hüseyin Güney tarafından hazırlanan “*Aşağı Büyük Menderes Havzası’nın Son Tunç Çağı Tarihi Coğrafyası*” başlıklı tez, tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul/red edilmiştir.

<b><u>Unvanı, Adı ve Soyadı:</u></b>	<b><u>Kurumu :</u></b>	<b><u>İmzası:</u></b>
Prof.Dr. Serap Yaylalı	Adnan Menderes Üniversitesi	
Prof.Dr. Engin Akdeniz	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd.Doç.Dr. Hüseyin Üreten	Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu’nun sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Hüseyin GÜNEY

**Hüseyin GÜNEY**

**AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI'NIN SON TUNÇ ÇAĞI  
TARİHİ COĞRAFYASI**

**ÖZET**

M.Ö. II. Binyıl'da Ortadoğu'daki önemli uygarlıklardan birisi olan Hititler Orta Anadolu merkez olmak üzere Anadolu'nun ilk devlet teşkilatını kurmuşlardır. Bu güçlü devletin hüküm sürdüğü tarihlerde Anadolu'da daha küçük çapta bölgesel idari yapılanmalar vardı. Bu idari yapılanmalardan bir kısmı da Batı Anadolu'da yer almaktaydı. Batı Anadolu aynı zamanda, Hitit Devleti ile Ahhiyawa ve Arzawa Ülkeleri arasındaki büyük mücadelenin yaşadığı bir bölgedir. Hititler'in bu bölgede iskan amaçları olmasa da dolaylı olarak hâkimiyetlerini devam ettirmek istemekteydiler. Ahhiyawa ve Arzawa zaman zaman Hitit'in bölgede hissedilen gücünü parçalamaya çalışmışlardır. Bölgedeki çok daha küçük yönetimler ise varlıklarını sürdürebilmek için bazen Ahhiyawa Krallığı'nın ya da Arzawa Krallığı'nın bazen de Hitit'in yanında yer almışlardır.

Hitit Devleti ve Ege Havzası Kültürleri arasındaki ilişkiler ülkemizde son yıllarda gittikçe artan oranda ilgi görmeye başlamıştır. Bunun sebebi de hiç şüphesiz yeni yazıtların ve arkeolojik diğer buluntuların açığa çıkmasıdır.

Bu yüksek lisans tezinde, Hitit metinlerinden ve coğrafi özelliklerden faydalanarak, belirtilen bölgenin ve yakın çevresinin Hitit metinlerinde geçen isimlerinin lokalizasyonları hakkında var olan görüşler bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Hitit, Batı Anadolu, Ahhiyawa, Arzawa, Millawanda, II. Murşili, Tarihi Coğrafya, Son Tunç Çağı

**Hüseyin GÜNEY**

**HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE LOWER MEANDER BASIN  
AT LATE BRONZE AGE**

**ABSTRACT**

Hittites, one of the major civilizations in middle east, established the first state organization in the center Anatolia. This is dominated by a strong state to a lesser extent at the regional administrative structures in Anatolia. This is part of the administrative structures were located in the western Anatolia. Western Anatolia at the same time, the Hittite Empire and the great struggle between Ahhiyawa and Arzawa Countries inhabited area. Although the purposes of the Hittites settled in this region indirectly calling to us to maintain dominance. Ahhiyawa and tried to break the power of Arzawa from time to time Hittites felt in the region. Much smaller than the governments in the region to keep their kingdom is sometimes Ahhiyawa sometimes Hittite or sometimes sided with the Kingdom of Arzawa.

Between Hittite Kingdom and Aegean Basin's relationship in our country, interest to see increasingly in recent years. The reason for this, new inscriptions and archaeological finds revaluation certainly

In this master thesis, utilizing Hittites texts and geographical feature, the stated regions and closed circumference's tried to explain existed opinions for localization in excess of the Hittites texts.

**Keywords:** Hittites, Western Anatolia, Ahhiyawa, Arzawa, Millawanda, 2nd Murşili, Historical Geography, Late Bronze Age

## ÖNSÖZ

Bilindiği üzere, coğrafi bir birimin tarihsel sürecini anlamamın en iyi yolu o coğrafyanın coğrafi özelliklerini anlamaktır. Bu sebeple, tez konumuz olan “**Aşağı Büyük Menderes Havzası’nın Son Tunç Çağı Tarihi Coğrafyası**”nı anlatmaya çalışırken tarihsel verilerin yanı sıra coğrafi verilerden de yararlanılmıştır.

Tez konumuz olan Büyük Menderes Havzası’nın da içinde bulunduğu Son Tunç Çağı Batı Anadolu’su ile ilgili birçok çalışma yapılmasına karşın eldeki verilerin net olmayışı ve çoğunun Hitit metinlerine dayanması nedeniyle bu çalışmalarda kesin sonuçlara ulaşılamamış, bölge içerisinde bulunan yerleşimlerin lokalizasyonları kesin olarak yapılamamıştır. Bu nedenle tezimizde Hitit metinlerinden ve coğrafi özelliklerden faydalanarak, belirtilen bölgenin ve yakın çevresinin Hitit metinlerinde geçen isimlerinin lokalizasyonları değerlendirilmeye çalışılmış ve dönemin tarihi coğrafyası anlatılmıştır.

Tez konumun seçilmesinden, bitirilme aşamasına kadar geçen süre içerisinde desteğini ve sabrını hiçbir zaman esirgemeyen, arkeoloji eğitimimin her döneminde çok şey öğrendiğim değerli hocam, Prof. Dr. Engin Akdeniz’e çok teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim süresinde desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen ve tez çalışmamda beni fikirleriyle yönlendiren bölüm başkanımız Prof. Dr. Serap Yaylalı’ya da çok teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince edinmem gereken kaynaklara erişimimde yardımcı olan Adnan Menderes Üniversitesi ve Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi çalışanlarına ve kaynaklarından bana yararlanma imkanı sağlayan Alman Arkeoloji Enstitüsü’ne teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimi ile ilgili bilgileri edinmemi sağlayan bölümümüzün Araştırma Görevlilerinden Aydın Erön ve Murat Çekilmez’e, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi Mükerrrem Kürüm’e, tez çalışmam süresince beni her zaman destekleyen aileme ve değerli arkadaşım Gökür Çetinkaya’ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Hüseyin GÜNEY

Aydın-2012

## İÇİNDEKİLER

<b>Özet</b>	i
<b>Abstract</b>	ii
<b>Önsöz</b>	iii
<b>1. Bölüm: Giriş</b>	1-3
1.1. Amaç, Kapsam ve Yöntem	1
<b>2. Bölüm: Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın Coğrafi Özellikleri</b>	4-10
<b>3. Bölüm: Aşağı Büyük Menderes Havzası ile İlgili Yapılan Çalışmalar</b>	11-21
3.1. Havza'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yapılan Çalışmalar	11-17
3.2. Miletos'da Yapılan Arkeolojik Çalışmalar	18-21
<b>4. Bölüm: Batı ve Orta Anadolu'nun Son Tunç Çağı Siyasal Yapısı</b>	22-61
4.1. Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı Siyasal Yapısı	22-44
4.2. Orta Anadolu'nun Son Tunç Çağı Siyasal Yapısı	44-51
4.3. Pelasglar, Karlar ve Lelegler	51-55
4.4. Deniz Kavimleri Hareketleri ve Tunç Çağları'nın Sonu	55-61
<b>5. Bölüm: Aşağı Büyük Menderes Havzası ve Yakın Çevresinin Son Tunç Çağı Tarihi Coğrafyası ile İlgili Bilgi Veren Hitit Metinleri</b>	62-71

5.1. Arzawa Ülkesi ile İlgili Metinler	62-68
5.2. Ahhiyawa Ülkesi ile İlgili Metinler	68-71
<b>6. Bölüm: Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda ve Yakın Çevresinde Bulunan Hitit Etkili Son Tunç Çağı Buluntuları</b>	<b>72-78</b>
6.1. Karabel Kaya Kabartması	73-75
6.2. Latmos/Suratkaya Kabartması	75
6.3. Pancar Beldesi'nde Bulunan Stel Parçası	76
6.4. Bülbül Dağı Kaya Kabartması	76-77
6.5. Miletos'da Bulunmuş Hitit Üslubunda Bezemenin Olduğu Krater Parçası	77
6.6. Miletos'da Bulunan Hitit Tarzında Kılıçlar	77-78
6.7. Miletos'da Bulunan Savunma Duvarı	78
<b>7. Bölüm: Değerlendirme ve Sonuç</b>	<b>79-84</b>
<b>Kısaltmalar ve Kaynakça</b>	<b>85-100</b>
<b>Levhalar</b>	<b>101-120</b>



# 1. BÖLÜM

## GİRİŞ

### **Amaç, Kapsam ve Yöntem:**

Tıpkı Mısır ve Asur gibi Ortadoğu'nun M.Ö. II. binyılına damgasını vurmuş, dönemin süper gücü Hititler'in yayılımları belli dönemlerde Ortadoğu'daki siyasal dengeleri değiştirebilecek boyutlara kadar ulaşmıştır. Hititler'in Kızılırmak kavsinin dışına nüfuz etmeye başlamaları ve devamında azımsanmayacak toprakları ele geçirmeleri Ortadoğu'da siyasi rekabeti attırılmış, çıkar çatışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Hititler bu dönemde çevresindeki bölgeler ile bazen ticari bazen askeri bazense politik ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır.

Büyük Menderes Havzası, özellikle de havzanın tez konumuzu oluşturan aşağı kesimleri M.Ö. II. binyılın güç dengeleri ve siyasal yapısı içerisinde ayrı bir önem taşımaktaydı. Hitit devleti Batı Anadolu'da iskan amaçlı bir politika izlemese de sınırların kendi bilgileri dışında değişmesine müsaade etmemişlerdir. Bölgedeki politik güçlerle olan ilişkiler sonucu anlaşmazlıklar çıksa da bunlar bazen askeri bazen ise diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmuştur.

Bazı araştırmacılar Hititler'in Batı Anadolu'daki varlığını maden ve ham madde ihtiyacına bağlasalar da Hititler Batı Anadolu'da hiçbir dönem iskana yönelik bir egemenlik kurmamışlardır. Bazen askeri bazen ise diplomatik yollarla kendilerine bağladıkları devletleri uzaktan yönetme eğilimine girmişler ve aleyhlerinde hareket etmedikleri sürece bu devletleri kendi iç işlerinde serbest bırakmışlardır. Hititler'in Batı Anadolu üzerindeki ilgisi de bölgede önemli bir güç olduğunu kabul ettirme isteğine dayanmaktaydı.

Tez hazırlanırken, konu ile ilgili günümüze kadar yapılmış araştırma ve çalışmalar mümkün olduğunca toplanmış ve bir bütün oluşturacak şekilde derlenip sunulmaya çalışılmıştır. Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı ve hemen sonrasında gelen Demir Çağı ile ilgili bilgilerin yetersiz oluşu ve yapılan kazıların tam olarak bu konu üzerine yoğunlaştırılmaması nedeniyle günümüzde bu bölge ile ilgili kesin yorumlar

yapılmaktan kaçınılmaktadır. Bundan dolayı bu tezde, havzanın Son Tunç Çağı ile ilgili çalışma yapılma ihtiyacı duyulmuştur. Çalışmamızın amacı ileride Batı Anadolu tarihi coğrafyası üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara farklı bakış açısı kazandıracak bir kaynak oluşturmak ve günümüze dek yapılmış çalışmalar ile ilgili toplu bir kaynak oluşturmaktır.

Tez; Giriş, Değerlendirme ve Sonuç bölümleri dışında beş ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, konumuz olan Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın genel coğrafyası incelenerek giriş niteliğinde bir bölüm oluşturulmuştur. Kültürlerin oluşumunda siyasi ve politik yapı; idari ilişkiler ve ticaret gibi faktörler yer almaktadır. Bu faktörlerin oluşmasını sağlayan ve kültürü yaratan en önemli faktör olarak karşımıza çıkan coğrafyanın incelenmesi bir zorunluluk olarak görülmekten çok, konunun daha kolay anlaşılması için faydalanılan önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Havza'nın coğrafyasının son derece elverişli oluşu ve kullanılabilir birçok hammaddeyi bulundurması Son Tunç Çağı ekonomisinin gelişiminde ve bölgenin zenginleşip önemli bir kültürel yapı haline gelmesinde etkili olmuştur.

İkinci bölümde, Havza ile ilgili günümüze dek yapılan yazılı araştırmalar ve arkeolojik çalışmalar anlatılmıştır. Yazılı çalışmaların anlatımında kronolojik sıralama yapılmış, tarihi coğrafya ile ilgili kısımlar üzerinde durularak kaynaklarda anlatılanların kısa bir özeti yapılmıştır. Batı Anadolu, köprü görevi gören konumu nedeniyle tarihin her döneminde değişik kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Buna rağmen M.Ö. II. binyıl tarihi coğrafyasına ışık tutacak bilgiler oldukça sınırlıdır. Bölgede az sayıda iyi araştırılmış Neolitik Çağ merkezinin yanı sıra, Kalkolitik Çağa, Tunç Çağları'na, Antik Döneme ve sonrasına ait yerleşimler de yer almaktadır. Arkeolojik çalışmaların anlatıldığı bu bölümde bölgedeki yerleşimlere değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Batı ve Orta Anadolu'nun Son Tunç Çağı siyasal yapısı anlatılmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö. 1500 civarında başladığı ve M.Ö. 1200'lere kadar sürdüğü düşünülen dönem, Orta Anadolu'da Orta Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönemini içerisine alırken, Orta kronoloji çerçevesinde Tahurvaili ile başlayıp II. Şuppiluliuma döneminin sonuna kadar devam etmektedir. Batı Anadolu'da ise Myken yerleşmelerinin etkisi ile Batı Anadolu kronolojisi kapsamında Geç Hellas ya da Geç Helladik Dönem olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 1575 civarında başlayan dönem Demir Çağı'nı da

içerisine alarak Yunanistan ana karasında ve Batı Anadolu'da M.Ö. 1050/30 yıllarına yani Submyken Dönemine kadar sürmektedir. Girit'te ise bu dönem Geç Minos olarak adlandırılmakta olup Sub Minos Dönemine kadar sürmektedir. İsim olarak bulunduğu yere göre farklı adlandırmaların yapıldığı Son Tunç Çağı (M.Ö. 1500-1200/1190) gerek siyasi gerekse politik bakımdan Batı Anadolu ve Orta Anadolu için önemli bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu yüzden bu dönemin siyasi oluşumları bir bütün halinde incelenmiş ve birbirleriyle olan ilişkileri bölüm içerisinde anlatılmıştır. Hitit siyasi yapısı ile konumuz olan Havza'nın ve çevresinin kültürlerinin siyasi yapılarının bir bütün halinde incelenmesi Hitit ve Batı Anadolu arasındaki bağların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

Dördüncü bölümde, Aşağı Büyük Menderes Havza'sı ve yakın çevresinin tarihi coğrafyası ile ilgili bilgi veren Hitit metinleri incelenmiştir. Hitit metinlerinin birincil kaynak olarak incelenmesinin nedeni Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı ile ilgili verilerin büyük bir bölümünün Hitit metinlerine, az sayıdaki verilerin ise Ugarit ve Mısır kaynaklarına dayanmasıdır. Batı Anadolu ile ilgili metinler, özellikle "II. Murşili'nin Yıllıkları" göz önüne alındığında, bunlara dayanarak yapılan araştırmalar sonucu Batı Anadolu'daki yerleşimlerin lokalizasyonları tam olarak yapılamasa da bu yerleşimlerin yaklaşık olarak lokalizasyonları üzerine önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu metinler Arzawa ve Ahhiyawa Ülkesi olmak üzere iki bölüm halinde aktarılmıştır. Metinlerin anlatımı kronolojik düzen çerçevesinde yapılmıştır.

Tezin son bölümünü oluşturan kısımda ise Havza ve yakın çevresindeki Hitit etkili buluntular üzerinde durulmuştur. Bu bölümde anlatılan kaya anıtları Hitit-Batı Anadolu ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Havza ve çevresinde bulunan Hitit etkili eserler dönemin sanat anlayışını da göstermektedir. Bir devletin sanatı incelenirken bıraktığı tüm eserler üzerinde durulması gerekmektedir. Kaya anıtları dışında ele geçen küçük buluntular Hitit-Batı Anadolu ilişkilerini tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir.

## 2. BÖLÜM

### AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI'NIN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Kültürleri oluşturan, sonrasında gelişmelerini etkileyen en önemli unsur coğrafyadır. Kültürlerin oluşumunda siyasi ve politik yapı, etnik yapı, idari ilişkiler, ticaret gibi faktörlerin yanında, temel öge coğrafi özelliklerdir. Yörenin doğal zenginlikleri, ikliminin tarım ve hayvancılığa uygunluğu, konumu, topoğrafik yapısı, deniz ile olan bağlantısı, sulanabilir yeterli arazilerin varlığı ve çağdaş kültür bölgeleriyle bağlantısını engellemeyen arazi yapısı bölgelerin gelişiminde önemli olup kültürlerin oluşmasında ve gelişmesinde de etkili olmuştur. Bölgelerin ekonomik ve ticari faaliyetleri bölgenin coğrafi yapısı ile yakından ilgilidir. Büyük Menderes Havzası da olumlu birçok coğrafi özelliği nedeniyle tarihin her döneminde sık iskan edilen bir bölge olmuştur ve önemli kültürlerin oluşmasına ev sahipliği yapmıştır. Havza'nın Ege Adaları ile denizsel, iç bölgeler ile de muhtemelen akarsu vadileri aracılığıyla sağladıkları ulaşım özellikle Son Tunç Çağı ekonomisinin gelişiminde ve bölgenin zenginleşip önemli bir kültürel yapı haline gelmesinde etkili olmuştur.

Havza adını Büyük Menderes Irmağı'ndan almaktadır. Büyük Menderes Havzası, doğduğu yerden denize döküldüğü yere kadar "Yukarı Büyük Menderes Havzası" (Çivril-Sandıklı civarı), "Orta Büyük Menderes Havzası" (Aydın Ovası) ve "Aşağı Büyük Menderes Havzası" (Harita 1) olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır<sup>1</sup>. Aşağı Büyük Menderes Havzası'nı kuzeyde Samsun Dağları, güneyde Akbük Körfezi ile doğuda Beşparmak Dağları arasındaki kalan bölge oluşturmaktadır. Günümüzde Aşağı Büyük Menderes Havzası olarak adlandırılan bölgenin büyük bir bölümü Aydın ilinin Söke ve Didim ilçelerinin yer aldığı topraklardan oluşmaktadır. Güllübahçe, Yuvaca, Atburgazı, Tuzburgazı, Doğanbey, Sarıkemer ve Serçin, Söke ilçesine bağlı olup Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın yukarı bölümünü oluşturmaktadır. Gölbent,

---

<sup>1</sup> Akdeniz 1999, 4.

Balat, Akköy, Akyeniköy ve Yalıköy ise Didim ilçesine bağlı olup havzanın aşağı bölümünü oluşturmaktadır.

Omsalı dönemindeki adıyla Sisam Adası'nın (Yunanca Samos), Pliosen (Pliocene) ve Pleistosen (Pleistocene) dönemde jeolojik açıdan Samsun Dağları'nın uzantısı olduğu ispatlanmıştır<sup>2</sup>. Strabon, Samsun Dağları ile Samos Adası arasındaki mesafenin yedi stadion olduğundan bahsetmektedir<sup>3</sup>. Yaklaşık olarak bu mesafe 1243 metrelik uzaklığa denk gelmektedir<sup>4</sup>. Kıyıya yakın Ege Adaları'nın Anadolu'nun batı kıyıları ile olan kültürel benzerliklerinin yanında jeolojik açıdan da bazı Ege Adaları'nın Anadolu'nun bazı dağ sıralarının uzantısı biçiminde oluşu, Batı Anadolu'nun kıyıya yakın Ege Adaları'ndan bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Ege Bölgesi'ni İç Anadolu'ya bağlayan üç doğal güzergah bulunmaktadır. Bu güzergahlardan birincisi Balıkesir içinden güney Marmara bölgesini geçerek Kütahya üzerinden Eskişehir'e ulaşmaktadır. İkincisi, İzmir'i Uşak ve Afyon'a bağlamaktadır. Bu merkezi yol Gediz Vadisi'ni tırmanarak Afyon içinden geçer ve Konya Ovası'na ulaşır. Üçüncüsü ise Büyük Menderes Vadisi'ni (Harita 3) izleyerek Denizli yakınından geçer ve ikinci güzergahın Burdur ve Isparta'ya doğru devam ettiği Eğridir'de sona erer<sup>5</sup>. Çoğu Prehistorik ve Antik yerleşimin bu güzergahlar üzerinde yer alması Prehistorik dönemden itibaren ulaşımın bu güzergahlar yoluyla sağlandığını ve Batı Anadolu ile Orta Anadolu topluluklarının birbirlerini bu nehir vadileri yoluyla etkilediklerini göstermektedir.

Havzada karayoluna ek olarak akarsu ulaşımından da bahsedilebilmektedir. Ancak Büyük Menderes üzerinden yapıldığı düşünülen akarsu ulaşımı hakkındaki bilgiler henüz ispatlanamamıştır. Bir akarsuda ulaşımın yapılabilmesi için düz bir alanda akması ve üzerinden birim zamanda geçen su miktarının yani akarsuyun debisinin düzenli olması gerekmektedir. Günümüzdeki akarsu debisi bu şekildeki bir ulaşım için yeterli değildir<sup>6</sup>. Bozulan iklimsel şartlar göz önüne alındığında erken dönemlerde akarsuların, özellikle Büyük Menderes Nehri'nin, debisinin daha yüksek

<sup>2</sup> Çakmakoglu 2007, 3.

<sup>3</sup> Strabon XIV, 1.12.

<sup>4</sup> Ökmen 2006, 913. 1 stadionun 600 Yunan ayağı, yani 177,6 metre olduğunu belirtilmektedir.

<sup>5</sup> Yakar 2007, 275.

<sup>6</sup> Akdeniz 1999, 4.

olduğu düşünülebilir. Fakat nehrin kıvrımlar çizerek akması akarsu taşımacılığını olumsuz yönde etkileyen en önemli faktör olarak göze çarpmaktadır.

Bölgenin en önemli nehri, Büyük Menderes Nehri'dir. 584 km.lik uzunluğuyla Ege Bölgesi'nin en büyük akarsuyu olan Büyük Menderes (Maiandros), yaklaşık 25.000 km<sup>2</sup>'lik bir havzanın sularını toplayarak Aydın ilinin Söke ilçesinin güneybatısından Ege Denizi'ne dökülür. Büyük Menderes Nehri'nin suladığı doğu-batı uzantısındaki çöküntü ovası, yaklaşık 220 km.lik uzunluğuyla Ege Bölgesi'nin en büyük ovasıdır<sup>7</sup>.

Yunan Mitolojisine göre Büyük Menderes (Maiandros) Okeanos ile Tethys'in oğludur<sup>8</sup>. Maiandros adı ilkçağdan bu yana özel bir ad olmaktan çıkmış, Büyük Menderes Nehri'nin kıvrımlı akışı nedeniyle sanatta bazı motiflere de ismini vermesinin yanında dildeki dolambaçlı konuşmalar için de bu ad kullanılagelmiştir<sup>9</sup>. Strabon, Maiandros'un Kelainai (Dinar) civarından doğduğunu, Orgas adında bir ırmakla daha birleştikten sonra düz bir ülkeden geçerek yumuşak ve ağır bir akıntıyla ilerleyen ve ileride genişleyerek Phrygia içerisinden bir süre aktıktan sonra Maiandros Ovası denen yerde Karia ile Lydia arasındaki sınırı meydana getirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Maiandros'un akıntısının son derece kıvrımlı olması nedeniyle, bu derece kıvrımlı olan her şeye Maiandros'lamak adı verildiğinden de söz etmektedir<sup>10</sup>. Büyük Menderes Nehri'nin ortalama debisi saniyede 110 m<sup>3</sup> dolayındadır. En çok su getirdiği aylar Ocak ve Şubat'tır. Bol yağışlı yıllarda debisinin 300 m<sup>3</sup>'e çıktığı da olmuştur. Buna karşılık sular yazın azalmaktadır. Havzada sularını Büyük Menderes Nehri'ne boşaltan 50'den fazla akarsu, dere ve çay vardır<sup>11</sup>. Bunlardan en önemlileri Aksu Çayı, Dandalas Çayı (Morsynos), Akçay (Harpasos) ve Çine (Marsyas) Çayı'dır<sup>12</sup>. Herodotos, Marsyas Çayı'ndan, Idrias Ülkesi'nden (Yatağan civarı) geçerek Maiandros'a karışan nehir olarak bahsetmektedir<sup>13</sup>. Strabon ise Apameia yakınlarında Kelainai'nin yukarısında

---

<sup>7</sup> Tırıl 2002, 359.

<sup>8</sup> Erhat 2003, 197.

<sup>9</sup> Erhat 2003, 198.

<sup>10</sup> Strabon XII, 8.15.

<sup>11</sup> Akdeniz 1999, 2.

<sup>12</sup> Göney 1975, 14.

<sup>13</sup> Herodotos X, 118.

kamış yetiştirilen bir göl bulunduğunu, Marsyas'ın yanı sıra Maiandros'un kaynaklarının da bu gölden beslendiğini belirtmektedir<sup>14</sup>.

Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın en önemli yükselteleri Mykale Dağı (Samsun), Latmos Dağı (Beşparmak) ve Grion (İlbir) Dağı'dır.

Strabon, Priene kentinin üst bölümünün, yani bugünkü Dilek Yarımadası çevresinin yabani hayvanlarla dolu ve ağaçlarla kaplı bir bölge olduğundan söz etmektedir<sup>15</sup>. Günümüzde de bu bölge hayvan popülasyonu bakımından oldukça zengindir. Tilki, çakal, sansar, kirpi, gelincik, sincap, sırtlan, yabani sığır ve at gibi birçok hayvan türü Dilek Yarımadası faunasında bulunmaktadır. Günümüzde Milli Park olan bölge koruma altına alınmıştır. Bu bölgede Anadolu Parsı'nın da bulunduğu bahsedilmektedir. Anadolu Parsı bulunduğu bölgeye çabuk uyum sağlayabilen, her tür ormanlık ve çalılık alanda yaşayabilen bir hayvandır. Fakat soyunun 1970'lerde tükendiği düşünülmektedir. Soyunun tükenmesindeki en önemli faktörün tilki, çakal, sansar gibi zararlı memeliler arasında kabul edilmesi olmalıdır. 1980'li yılların sonlarına doğru birçok hayvanla birlikte Anadolu Parsı da koruma altına alınıp avı yasaklansa da son pars yaklaşık olarak 15 sene önce avlandığı için korunacak pars da zaten kalmamıştır.

Ege Bölgesi'ndeki doğu-batı yönlü, kıyıya dik konumlu dağ sıraları yükselme (horst) sonucu oluşmuş olup kırıklı bir yapıya sahiptir. Doğu-batı doğrultusunda olan ve bu dağ sıraları arasında yer alan vadiler ise çökme (graben) sonucu meydana gelmiştir. Yunt Dağı ve Bozdağlar arasında kalan Gediz, Bozdağlar ile Aydın Dağları arasında yer alan Küçük Menderes ve Aydın Dağları ile Menteşe Dağları arasında bulunan Büyük Menderes bu şekilde bir oluşuma sahiptir. Bu vadilerin önceleri deniz suyu ile kaplı tabanları nehirlerin getirdiği alüvyonlarla dolmuş ve günümüzün düz ve verimli ovaları ortaya çıkmıştır. Akarsuların taşıdığı alüvyonlarla giderek denizden uzaklaşan kıyı yerleşimleri zamanla önemlerini kaybetmişlerdir. Batı Anadolu, kıyı çizgisinin geçmişte, gerek deniz seviyesinde meydana gelen yükselmeler gerekse de nehirlerin getirdiği alüvyal dolgularla günümüzden çok farklı bir kıyı çizgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Küçük Menderes çukurluğunun kıyısında yer alan Ephesos ile Büyük

<sup>14</sup> Strabon XII, 8.15.

<sup>15</sup> Strabon XIV, 1.12.

Menderes Nehri'nin denizle birleştiği kesimde yer alan Miletos (Harita 2) yerleşimlerinin limanları da günümüzde denizden yaklaşık olarak denize 7 km. uzaklıkta kalmışlardır. Miletos'un doğusunda kalan Bafa Gölü (Çamiçi Gölü, Latmos) geçmişte körfez konumundayken (Harita 4) Büyük Menderes Nehri'nin bu bölgeyi alüvyonlarla doldurması sonucu bugünkü halini almıştır<sup>16</sup>. Bilal Bay, erken dönem Miletos kıyı çizgisi üzerine yaptığı çalışmasında Büyük Menderes'in Nehri'nin, Latmos Körfezi'ni M.Ö. 3500 civarından günümüze dek yoğun bir biçimde doldurduğunu düşünmekte fakat Büyük Menderes Nehri'nin yaptığı biriktirmenin en yoğun olduğu dönemin ise M.Ö. 1000-M.S. 100 yılları arasında olduğunu belirtmektedir<sup>17</sup>. Göney'e göre, Büyük Menderes Nehri Deltası denize doğru ilerlememiş ırmağın içinde yerleştiği oluğun bir körfez durumundaki batı kısmını doldurmuştur. Ayrıca yaptığı çalışmalarla Büyük Menderes Irmağı'nın eski halininin Bağlararası ve Söke'nin biraz doğusuna kadar sokulduğunu ispatlamıştır<sup>18</sup>. Günümüzde Bafa Gölü'nün kuzeyinde yer alan Azap Gölü'nün erken dönemlerde lagün olduğu düşünülmektedir. Antik Miletos'un kuzeybatısında yer alan Lade Adası da Büyük Menderes Nehri'nin yaptığı biriktirme sonucunda bir tepe görünümü almıştır ve günümüzde Batmaz Tepeler olarak adlandırılmaktadır<sup>19</sup>.

1910 yılında basılan Philippson'un<sup>20</sup> ve 1911 yılında basılan Kiepert'in<sup>21</sup> haritalarında Büyük Menderes Nehri Deltası'nın günümüzdeki ile neredeyse aynı olduğu ve Büyük Menderes Nehri'nin yaptığı alüvyal dolgunun yavaşladığı göze çarpmaktadır.

Bölgede yazların sıcak ve kurak, kışların ise ılık ve yağışlı geçtiği Akdeniz iklimi görülmektedir. Bölgenin kurak yaz mevsiminde hemen hemen hiç yağmur yağmaz, toplam yağışın %70'i Kasım ile Mart ayları arasında düşer<sup>22</sup>. Ortalama sıcaklıklar kışın 5, yazın ise 25 derecedir. Kıyıya yakın bölümlerde sıcaklık ortalamaları yükselmektedir. Alçak yerlerde kışlar oldukça ılımandır ve ısı nadiren 7 derecenin altına

<sup>16</sup> Atalay 1982, 204–211.

<sup>17</sup> <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/geo-meandr.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:22 itibariyle alınmıştır.

<sup>18</sup> Göney 1975, 52–53.

<sup>19</sup> Akdeniz 1999, 6.

<sup>20</sup> Philippson 1910.

<sup>21</sup> Kiepert 1911.

<sup>22</sup> Greaves 2003, 20.



düşmektedir<sup>23</sup>. Antik kaynaklarda da bölgenin ikliminin insan yaşamına uygunluğundan bahsedilmektedir. Herodotos, bölgenin iklimini “ *Bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel iklim*” olarak değerlendirmektedir<sup>24</sup>. Konumuz olan Aşağı Büyük Menderes Havzası’nın da içinde bulunduğu Batı Anadolu’nun denize yakın kesimlerinin ikliminin insan yaşamına uygun oluşu bölgenin sık iskan edilmesine, dönem dönem göç almasına ve bölgede sık sık savaşların çıkmasına neden olmuştur.

Aşağı Büyük Menderes Havzası (Harita 1) jeolojik açıdan karmaşık bir yapıya sahiptir. Gnays, grano-gnays, şist, kalker ve kuvarsitler bölgede görülen kayaç tipleridir<sup>25</sup>. Bölgede gnaysın bulunması Menderes Masifi’nin Türkiye’deki en erken jeolojik bölgelerden biri olduğunu göstermektedir<sup>26</sup>.

Batı Anadolu, Akdeniz mikro-levhasının ucundadır ve sık sık Büyük Menderes Grabeni’nin oluşumu gibi levha tektoniği hareketlerine ve sismik etkinliklere, özellikle depremlere sahne olur. Akdeniz Levhası’nın çökmesi, aynı zamanda Ege’deki volkanik etkinliklerin de nedenini oluşturmaktadır<sup>27</sup>. Thera Volkanı’nın patlaması (M.Ö. 1628–1627) da bu etkinliklere örnek olarak gösterilebilir<sup>28</sup>. Depremler günümüzde olduğu gibi, şüphesiz erken dönemler için de korkulan ve yıkımlara neden olan önemli doğa olayları olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 26 Tralleis, M.S. 60 Laodikeia depremlerini buna örnek olarak gösterebiliriz<sup>29</sup>. Bölgede günümüze dek gerçekleşmiş en şiddetli depremler 1653, 1702, 1744, 1847, 1848, 1878, 1885, 1886, 1888, 1898, 1899 ve 1957, 1966, 1985 yıllarında yaşananlardır<sup>30</sup>. Ayrıca 1955 yılında Söke-Balat’ta olan depremi<sup>31</sup> ve 1995 yılında meydana gelen Dinar depreminin<sup>32</sup> yarattığı tahribat da önemli boyutlara ulaşmıştır. Bölgede çok sık bulunan sıcak su kaynakları da kırık hatların varlığına işaret etmektedir<sup>33</sup>. Aşağı Büyük Menderes Havzası (Harita 1) kırıklı yapısı nedeniyle Türkiye’nin birinci derece deprem riski taşıyan bölgeleri arasında yer almaktadır. Dönem dönem ve sık sık yaşanmış depremler de bunu kanıtlar niteliktedir.

<sup>23</sup> Yakar 2007, 276.

<sup>24</sup> Herodotos I, 142.

<sup>25</sup> Göney 1975, 9.

<sup>26</sup> Greaves 2003, 15–16.

<sup>27</sup> Greaves 2003, 18.

<sup>28</sup> Lohmann 2006, 297.

<sup>29</sup> Akdeniz 1999, 2.

<sup>30</sup> Güneş ve Özkeş 2002, 79.

<sup>31</sup> Güneş 2002, 91.

<sup>32</sup> Göney 1975, 31.

<sup>33</sup> Göney 1975, 32.

İklimin uygun oluşu Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda erken dönemlerde üretime bağlı olarak önemli ticari faaliyetlerin yapıldığını göstermektedir. Yapılan araştırmalarda kömürleşmiş halde arpa ve buğday kalıntılarına rastlanmıştır. Bunlar bölgede çeşitli tahıl türlerinin kullanıldığını göstermektedir<sup>34</sup>. Büyük Menderes ovasında yetiştirilen ürünler arasında zeytin ve incir başta gelmekteydi. Karia'da üretilen zeytinyağı M.Ö. 4. yüzyılda Atina'da bile tanınmaktaydı<sup>35</sup>. Zeytin ve üzümün yanında incir ve mercimek de yetiştirilen ürünler arasındaydı<sup>36</sup>. Siphnos'lu Diphilos bu bölge ve yakın çevresinde yetiştirilen incirlerin, M.Ö. 3. yüzyılda Rodos incirleri gibi övülür nitelikte olduğunda bahsetmektedir<sup>37</sup>. Tarımın dışında balıkçılık ve hayvancılık da bölge ekonomisi için önemli bir yer tutmaktaydı. Yapılan arkeolojik kazılarda koyun, keçi, sığır ve az sayıda da olsa domuz kemiği bulunmuştur. Bunların ölüm yaşları etleri için gençken kesildiklerini göstermektedir<sup>38</sup>. Koyunlardan ve keçilerden elde edilen Miletos yününün ünü antik dönemde tüm dünyaya yayılmıştı. Teoslular, Miletos'dan aldıkları yünlerle palto üretmekteydiler<sup>39</sup>. Aşırı dağlık bir bölge olmasa da bölgenin erken dönemlerde önemli bir kereste ticaret merkezi olduğu bilinmektedir<sup>40</sup>. Üretilen tarım ürünlerine ve iş kollarına bakıldığında günümüzle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu da günümüzdeki uygun iklim koşullarının erken dönemlerde de olduğunu kanıtlamaktadır.

MTA'nın yaptığı araştırmalarda bölgede mermer, kireçtaşı, bakır, kurşun, altın ve demir yatakları olduğu saptanmıştır<sup>41</sup>. Fakat antik dönemde bunların hangilerinin kullanılıp kullanılmadığı kesinlik kazanamamıştır. Belirlenen maden yataklarında yapılacak yeni izotop analizleriyle Aşağı Büyük Menderes Havzası'ndaki antik dönem maden kullanımıyla ilgili bilgilerimiz artacaktır. Bunun yanında Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda bulunan Miletos'un kendi cevherlerine sahip olmasa da maden ticareti için iyi bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

<sup>34</sup> Greaves 2003, 19.

<sup>35</sup> Malay 1983, 52.

<sup>36</sup> Greaves 2003, 47.

<sup>37</sup> Athenaios III, 15. Botanikteki kültür inciri, antik dönemde ficus caricae olarak geçmekteydi.

<sup>38</sup> Greaves 2003, 49.

<sup>39</sup> Akdeniz 1999, 8.

<sup>40</sup> Malay 1983, 53.

<sup>41</sup> [http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye\\_maden/il\\_maden/pdf\\_2010/aydin.pdf](http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/il_maden/pdf_2010/aydin.pdf) sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:22 itibariyle alınmıştır.

### 3. BÖLÜM

## AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

### 3.1. HAVZA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda (Harita 1) yapılan arkeolojik araştırmaların yanında bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmaların temeli yazılı kaynak ve arkeolojik kanıtların yetersizliği nedeniyle Hitit belgelerine dayanmaktadır. Hitit metinlerinde adı geçen Millawanda, Ahhiyawa, Arzawa, gibi kent ya da ülke adlarının lokalizasyonları üzerine günümüze dek birçok çalışma yapılmıştır. Son Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'da yaşayan topluluklar hakkındaki temel kaynak Hitit metinleri olduğu için bu bilgilerin Hitit devletinin kendi ideolojisi doğrultusunda ele alındığı gerçeği de unutulmamalıdır.

Hitit tabletleri ışığında yapılan çalışmalar; 1902 yılında Knudtzon tarafından "Arzawa" adının orta-kuzey Mısır'daki "Tell El-Amarna" yerleşiminde bulunan mektuplarının ikisi üzerinde ilk kez geçtiğinin saptanması üzerine başlamıştır<sup>42</sup>. 1924 yılındaki çalışmasıyla Forrer, ses benzerliklerine dayanarak Akhalar'dan Hitit metinlerinde "Ahhiyawa" şeklinde söz edildiğini öne sürmüştür<sup>43</sup>. Akha, Ahhiyawa eşitlemesinin yapılmasının ardından bazı tartışmaların da başlaması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Ünal, bu tartışmaları Forrer'ın değil de Luckenbill'in başlattığını öne sürmektedir<sup>44</sup>. Başlangıcı her ne şekilde olursa olsun ortaya atılan bu görüş günümüzde bilim dünyasının geneli tarafından kabul edilmektedir. Fakat günümüzdeki en büyük sorun Akha, Ahhiyawa eşitlemesinde Ahhiyawa adının tüm

<sup>42</sup> Knudtzon 1902, 68. Tell El-Amarna Fırat Nehri kıyısında kurulmuş bir yerleşim yeridir. Adını buradan alan bu mektuplar genel olarak Mısır Firavunu IV. Amenhotep ( M.Ö. 1352-1336) dönemine tarihlenmektedir. Akadça yazılmış mektupların ana konusunu Mısır firavunu ile Mitanni kralı arasındaki diplomatik yazışmalar oluşturmaktadır.

<sup>43</sup> Forrer 1924, 1-22.

<sup>44</sup> Ünal 2002, 110.

Akha'ları mı yoksa Akha'ların bir bölümünü mü kapsadığıdır<sup>45</sup>. Sommer, 1932 yılında yaptığı çalışmasında Forrer'ın öne sürdüğü bu eşitlemenin sadece ses benzerliklerine dayanılarak yapılamayacağı görüşünü savunmuştur<sup>46</sup>. Götze, 1933 yılında yaptığı çalışmasında "II. Murşili'nin Yıllıkları" üzerinde durmuş ve bu yıllıklarda geçen yer adlarının lokalizasyonlarını yapmıştır<sup>47</sup>. Garstang 1941 yılında yaptığı çalışmasında Arzawa ve Lukka ülkeleri üzerine düşüncelerini belirtmiş<sup>48</sup>, 1943 yılında yaptığı çalışmasında ise özellikle II. Murşili'nin Arzawa seferini göz önünde bulundurarak Hititler'in kullandıkları askeri yollar üzerinde durmuştur (Harita 15)<sup>49</sup>. Bittel, 1950 yılında Hititler'in Anadolu'daki komşuları ile ilgili bir çalışma yapmıştır<sup>50</sup>. Kinal ise 1953 yılında yayımlanan kitabında Arzawa Ülkeleri üzerine düşüncelerini belirtmiş ve Hititler'le olan ilişkilerini anlatmıştır<sup>51</sup>. Götze, 1957 yılında yaptığı çalışmasında ise genel olarak Anadolu'nun kültürel ve siyasi yapısı üzerinde durmuştur<sup>52</sup>. 1959 yılında Garstang ve Gurney'in birlikte yayımladıkları kitapta, Garstang'ın önceki yayınlarına göre yaptığı lokalizasyonların bazılarında düşüncesinin değiştiği göze çarpmaktadır<sup>53</sup>. 1968 yılında yayımlanan çalışmasında Macqueen, Hitit metinlerini yorumlayarak bu metinlerde geçen yer adları üzerine düşüncelerini belirtmiştir<sup>54</sup>. Mellaart ise 1968 yılında yaptığı çalışmasında Son Tunç Çağı'nda Anadolu ile Avrupa arasındaki ticarete değinerek, özellikle Mykenler'in bu ticaret içerisindeki rolleri üzerinde durmuştur<sup>55</sup>. Houwink ten Cate, 1970 yılında yayımlanan kitabında, M.Ö. 1450–1380 yılları arasına ait Hitit metinlerini dilbilimsel açıdan incelemiş ve bu metinlerde geçen yer adlarını tarihsel çerçeve içerisinde değerlendirmiştir<sup>56</sup>. Boysal 1971 yılında yayımlanan makalesinde Batı Anadolu'daki son araştırmalara değinerek, Ahhiyawa'nın Millawanda ile olan bağlantısından söz etmektedir<sup>57</sup>. Bryce ise 1974 yılında yaptığı çalışmasında, II. Murşili'nin 3. saltanat yılında Arzawa üzerine düzenlediği ve bizzat yönettiği seferi

<sup>45</sup> Gurney 2001, 48; Bryce 1989, 2; Starke 2001, 38.

<sup>46</sup> Sommer 1932, 4.

<sup>47</sup> Götze 1933, 48.

<sup>48</sup> Garstang 1941, 24.

<sup>49</sup> Garstang 1943, 35.

<sup>50</sup> Bittel 1950, 75.

<sup>51</sup> Kinal 1953 68.

<sup>52</sup> Götze 1957, 28.

<sup>53</sup> Garstang and Gurney 1959.

<sup>54</sup> Macqueen 1968, 169.

<sup>55</sup> Mellaart 1968, 187.

<sup>56</sup> Ten Cate 1970, 2.

<sup>57</sup> Boysal 1971, 66.

konu almıştır<sup>58</sup>. Muhly'nin 1974 yılına ait ilk çalışmasında Hitit ve Akha ilişkileri konu olarak alınmış, bazı Hitit metinleri yorumlanarak Ahhiyawa'nın lokalizasyonu üzerine düşünceler belirtilmiştir<sup>59</sup>. İkinci çalışmasında ise Batı Anadolu'daki Hitit kaya kabartmalarından söz ederek, Hititler'in Batı Anadolu'ya olan ilgisinin sebepleri üzerinde durulmuştur<sup>60</sup>. Houwink ten Cate'in 1974 yılında yayımlanan makalesinde ise Son Tunç Çağı'ndaki Anadolu, Ege ilişkilerine değinilerek bu ilişkiler içerisinde Hititler'in rolünden bahsedilmiş ve bazı kanıtlar ışığında bu ilişkilerin boyutları anlatılmaya çalışılmıştır<sup>61</sup>. Yakar ise 1976 yılındaki makalesinde Hititler'in, Batı Anadolu politikası üzerinde durmuş özellikle güneybatı Anadolu'daki bazı maden kaynaklarını ve ticaret noktalarını denetim altında tutmayı hedeflediklerine değinmiştir<sup>62</sup>. Kraemer 1977 yılında yaptığı çalışmasında Arzawa'nın lokalizasyonu ile ilgili sorunları ele almış ve Hitit kaynaklarına göre Arzawa Konfederasyonu içerisinde bulunan ülkelerin lokalizasyonunu yapmıştır<sup>63</sup>. Mellaart 1981 yılında yayımladığı makalesinde Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı'ndaki politik coğrafyası üzerinde durmuş ve Batı Anadolu'da ki yer alan ülkeler hakkında bilgiler vermiştir<sup>64</sup>. Çapar ise 1982 yılında yaptığı çalışmasında Forrer'in başlattığı Akha-Ahhiyawa eşitlemesi ile ilgili bilgilere yer vermiş ve bu konu üzerindeki tartışmaları anlatmıştır. Ahhiyawa'nın lokalizasyonu ile ilgili yapılan çalışmaların sadece Hitit metinlerine dayandırılmamasını bunun yanında arkeolojik verilerin de kullanılmasını savunmaktadır<sup>65</sup>. Güterbock 1983 yılında yayımladığı makalesinde Hitit ve Ege için önemli bir yere sahip olan Ahhiyawa'nın o ana kadarki lokalizasyonu üzerine yer alan sorunları konu almıştır. Bu sorunların çözümü için Ahhiyawa adının geçtiği Hitit metinlerini tekrar gözden geçirmiştir<sup>66</sup>. Özgünel, 1983 yılındaki çalışmasında Batı Anadolu'daki Ahhiyawa etkilerini anlatmış ve Ahhiyawa'nın etkisinin kısmen de olsa Anadolu'nun içlerine kadar ilerlediği üzerinde durmuştur<sup>67</sup>. Singer ise 1983 yılında Hitit metinleri ışığında, Batı

---

<sup>58</sup> Bryce 1974, 112.

<sup>59</sup> Muhly 1974a, 135.

<sup>60</sup> Muhly 1974b, 8.

<sup>61</sup> Ten Cate 1974, 142.

<sup>62</sup> Yakar 1976, 121.

<sup>63</sup> Kraemer 1977, 26.

<sup>64</sup> Mellaart 1981, 380.

<sup>65</sup> Çapar 1982, 402.

<sup>66</sup> Güterbock 1983, 136.

<sup>67</sup> Özgünel 1983, 712.

Anadolu'nun M.Ö. 13. yüzyıldaki siyasi yapısı üzerine bir çalışma yapmıştır<sup>68</sup>. Güterbock 1984 yılında yaptığı çalışmasında Hititler ve Akhalar arasındaki ilişkilerden bahsetmiştir<sup>69</sup>. Bryce, 1985 yılında yayımladığı makalesinde Son Tunç Çağı Batı Anadolu'su ile ilgili önemli Hitit metinlerinden olan Millawata Mektubu'nu konu olarak ele almıştır. Yeni bilgiler ışığında Millawata Mektubu ile ilgili yeni düşüncelerini anlatmıştır<sup>70</sup>. 1986 yılında yayımladığı makalesinde ise Madduwatta'nın Suçları Metni üzerinde durmuş, bu metin yardımıyla Hititler'in Batı Anadolu politikasını anlatmıştır<sup>71</sup>. Mellaart 1986 yılındaki çalışmasında M.Ö. 14. ve 13. yüzyıllardaki Batı Anadolu coğrafyası ile ilgili bilgiler vermektedir<sup>72</sup>. Gödecken, 1988 yılında Miletos'un erken tabakaları ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmasında özellikle Myken tabakaları üzerinde durmuştur. Myken etkisi altındaki Miletos'un çevresi ve özellikle Hititler'le olan ilişkilerine değinmiştir<sup>73</sup>. Bryce, 1989 yılında yayımladığı makalesinde Batı Anadolu'daki Myken yayılımını konu olarak almış, Mykenler'in özellikle Hititler'le olan ilişkilerine değinmiştir<sup>74</sup>. Umar 1990 yılında yayımladığı çalışmasında Arzawa Ülkeleri ile ilgili gözlemlere yer vermiştir. Arzawa ülkelerinin Hititler'le olan ilişkilerine değinmiş ve Hitit-Arzawa arasındaki sorunları anlatmıştır<sup>75</sup>. Ünal 1991 yılında yayımladığı makalesinde Ege Denizi'nin iki tarafında bulunan Mykenler ile Hititler'in birbirleriyle olan ilişkilerinden söz etmiş, Akha, Ahhiyawa eşitlemesi üzerine düşüncelerini aktarmıştır<sup>76</sup>. Beal 1992 yılında Hitit askeri yapısı ile ilgili bir makale yayımlamıştır<sup>77</sup>. Gurney 1992 yılındaki çalışmasında Son Tunç Çağı Hitit coğrafyası ile ilgili bilgiler vermiş, Hititler'in komşuları ile olan ilişkilerinden söz etmiştir<sup>78</sup>. Güterbock 1992 yılında yayımladığı makalesinde Hitit metinlerinde yer alan Ahhiyawa ile ilgili bölümleri yeni bir bakış açısıyla yorumlamıştır<sup>79</sup>. Mellaart 1993 yılında yaptığı çalışmasında Hititler'in komşularıyla olan ilişkilerinden bahsetmiş ve Hitit metinlerinde

---

<sup>68</sup> Singer 1983, 208.

<sup>69</sup> Güterbock 1984, 120

<sup>70</sup> Bryce 1985, 20.

<sup>71</sup> Bryce 1986, 2.

<sup>72</sup> Mellaart 1986, 218.

<sup>73</sup> Gödecken 1988, 308.

<sup>74</sup> Bryce 1989, 4.

<sup>75</sup> Umar 1990, 46.

<sup>76</sup> Ünal 1991, 22.

<sup>77</sup> Beal 1992, 205.

<sup>78</sup> Gurney 1992, 216.

<sup>79</sup> Güterbock 1992, 240.

geçen yer isimlerinin lokalizasyonlarını yapmıştır<sup>80</sup>. Memiş ise 1994 yılında Hitit Devleti'nin Batı Anadolu politikası üzerinde bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmasında Hititler'in Batı Anadolu'ya sadece kendisine karşı olabilecek tehditler karşısında müdahalede bulunduğuna değinmiştir<sup>81</sup>. Gates 1995 yılında yayınladığı makalesinde Mykenler'in Anadolu'daki yayılımlarından bahsetmiştir<sup>82</sup>. Bryce 1998 yılında Hititler'i her yönüyle anlattığı bir kitap yayınlamıştır. Bu kitabında Hitit metinleri ışığında, Son Tunç Çağı Batı Anadolu'sunun siyasi yapısı ile ilgili bilgilere de yer vermiştir<sup>83</sup>. Hawkins 1998 yılında yayınladığı çalışmasında Boğazköy mühürleri ve Karabel'deki yazıt ile ilgili karşılaştırmalarda bulunmuş, bu verilere dayanarak Arzawa ve Mira Ülkelerinin lokalizasyonlarını yapmıştır<sup>84</sup>. Mee, 1998 yılında Batı Anadolu'daki Myken yayılımı üzerine çalışmış, Batı Anadolu'daki Myken buluntularından yola çıkarak Mykenler'in komşuları ile olan ilişkilerine değinmiştir<sup>85</sup>. Niemeier 1998 yılındaki çalışmasında Mykenler'in Hititler'le olan ilişkilerine ve Deniz Kavimleri sorununa değinmiştir. Deniz kavimlerinin Hititler'in yıkılışı üzerindeki etkilerinden söz etmiştir<sup>86</sup>. Akdeniz 1999 yılında yayınladığı doktora tezinde Büyük Menderes Havzası'ndaki Demir Çağı öncesi kültürleri incelemiş, Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı tarihi coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir<sup>87</sup>. Niemeier 1999 yılında yayınladığı makalesinde Mykenler'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden bahsetmiş, Hititler'in bu durum karşısında uyguladığı askeri politika üzerinde durmuştur<sup>88</sup>. Gurney 2001 yılında yayınladığı "Hititler" adlı kitabında Akhalar'ın Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden bahsetmiş, Hitit metinleri ışığında bu metinlerde geçen yer adlarının lokalizasyonları üzerine çalışmalar yapmıştır<sup>89</sup>. Macqueen de aynı yıl içerisinde yayınladığı "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu" isimli kitabında Hititler'in komşularıyla olan ilişkilerine değinmiş, Son Tunç Çağı siyasi coğrafyası ve bu dönemde yapılan Hitit seferleriyle ilgili bilgiler vermiştir<sup>90</sup>. Peschlow-Bindokat ve Herbord'un 2001 yılında ortaklaşa yayınladıkları makalelerinde Beşparmak Dağları'ndaki Suratkaya Kabartması ile ilgili

<sup>80</sup> Mellaart 1993, 420.

<sup>81</sup> Memiş 1994, 371.

<sup>82</sup> Gates 1995, 291.

<sup>83</sup> Bryce 1998, 213,321.

<sup>84</sup> Hawkins 1998, 20.

<sup>85</sup> Mee 1998, 140.

<sup>86</sup> Niemeier 1998, 42.

<sup>87</sup> Akdeniz 1999, 81.

<sup>88</sup> Niemeier 1999, 151.

<sup>89</sup> Gurney 2001, 48.

<sup>90</sup> Macqueen 2001, 45.

bilgilere yer verilmiş ve kabartmada yer alan hiyeroglif yazıtın Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı tarihi coğrafyası için olan öneminden bahsedilmiştir<sup>91</sup>. Starke 2001 yılında yayımladığı çalışmasında özellikle Troia üzerinde durmuş, bunun dışında Batı Anadolu'daki diğer M.Ö. II. binyıl topluluklarından da söz etmiştir<sup>92</sup>. Latacz ise aynı yıl içerisinde yayımladığı makalesinde Son Tunç Çağı'ndaki coğrafi yapının ortaya çıkardığı sonuçlardan bahsetmiştir<sup>93</sup>. Niemeier 2002 yılındaki çalışmasında Hititler ile Ahhiyawa arasındaki anlaşmazlıklara değinmiş, bu iki büyük gücün arasındaki en büyük sorunun da Millawanda sorunu olduğunu belirtmiştir<sup>94</sup>. Peschlow-Bindokat 2002 yılında yayımladığı ve 2001 yılındaki makalesinin devamı şeklinde olan çalışmasında Latmos'daki Hitit varlığından söz etmiştir. Buna kanıt olarak da Suratkaya Kabartmasını göstermiştir<sup>95</sup>. Ünal 2002 yılında yayımladığı "Hititler Devrinde Anadolu" isimli kitabının ilk cildinde Hitit, Akha ilişkilerine değinmiş ve Hititler'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden söz etmiştir<sup>96</sup>. Greaves 2003 yılında Türkçe'ye çevrilen kitabında Miletos ile ilgili bilgiler vermiş, ayrıca Miletos, Millawanda eşitlemesine de değinmiştir<sup>97</sup>. Ünal 2002 yılında yayımladığı "Hititler Devrinde Anadolu" isimli kitabının ikinci bölümünü oluşturan 2003 yılında yayımladığı bu kitapta Hititler'in, Arzawa Ülkesi ile olan ilişkilerine değinmiştir<sup>98</sup>. Kelder 2004 yılında yayımladığı makalesinde Batı Anadolu'daki Myken varlığından söz etmiş, Mykenlerin Hititler ile olan ilişkilerine değinmiştir<sup>99</sup>. 2005 yılında yayımladığı makalesinde ise makalesinde büyük bir olasılıkla Batı Anadolu kıyılarında toprakları bulunan Ahhiyawa'nın savaş arabalarının olduğunu ve bu savaş arabalarının Hititler'le olan siyasi ilişkileri ve askeri mücadeleleri içerisindeki yerinden bahsetmiştir<sup>100</sup>. Kan ve Dündar 2005 yılında ortaklaşa yayımladıkları çok tartışılan makalelerinde "Madduwatta'nın Suçları" metni ile ilgili çalışmışlar ve Madduwatta'nın Hititler'le olan ilişkilerinden söz etmişlerdir<sup>101</sup>. Akdeniz, 2006 yayında yayımladığı makalesinde Hitit kralı II. Muşşili'nin bizzat yönettiği ve ülkelerine karşı düzenlediği seferi ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, Hitit

<sup>91</sup> Peschlow-Bindokat und Herbordt 2001, 370.

<sup>92</sup> Starke 2001, 46.

<sup>93</sup> Latacz 2001, 426,427.

<sup>94</sup> Niemeier 2002, 521.

<sup>95</sup> Peschlow 2002, 199.

<sup>96</sup> Ünal 2002, 107.

<sup>97</sup> Greaves 2003, 94; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 30.

<sup>98</sup> Ünal 2003, 8.

<sup>99</sup> Kelder 2004, 49.

<sup>100</sup> Kelder 2005, 151.

<sup>101</sup> Kan ve Dündar 2005, 6.



metinlerine dayanarak tarihi coğrafya açısından bazı önerilerde bulunmuştur<sup>102</sup>. Latacz ve Starke'ın 2006 yılında yayımladıkları makalelerinde M.Ö. II. binyılın ikinci yarısındaki Batı Anadolu politik coğrafyasına değinilmiştir<sup>103</sup>. Kan 2007 yılında yaptığı çalışmasında Anadolu kıyılarındaki Myken yayılımından kısmen bahsetmiş, bazı Myken yerleşimleri ve bu yerleşimlerdeki buluntular üzerinde durmuştur<sup>104</sup>. Niemeier 1999 yılında sunulan fakat 2007 yılında yayımlanan Panionion sempozyumu bildirilerinin yer aldığı kitapta Miletos'un Son Tunç Çağı buluntuları üzerine bir değerlendirme yapmış ve özellikle II. Murşili'nin Arzawa seferi (Harita 15) sonrası Miletos'da görülen Hitit etkisine değinmiştir<sup>105</sup>. Özcan, 2007 yılında yaptığı yüksek lisans çalışmasında Hitit metinleri ve arkeolojik veriler ışığında Batı Anadolu'nun M.Ö II. binyıldaki tarihi coğrafyası ile ilgili bir değerlendirme yapmıştır<sup>106</sup>. Bilen, 2008 yılında yaptığı son derece ayrıntılı yüksek lisans çalışmasında Anadolu'daki Myken buluntu merkezlerini çalışmış ayrıca Ahhiyawa sorunundan da bahsetmiştir<sup>107</sup>. Hawkins 2009 yılındaki çalışmasında Arzawa ile ilgili metinleri yeniden değerlendirerek Arzawa Ülkelerinin lokalizasyonunu ele almıştır<sup>108</sup>. Ay 2010 yılındaki makalesinde Hitit-Ahhiyawa ilişkilerine değinmiş Ahhiyavalılar'ın Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden bahsetmiş ve bu faaliyetlere Hititler'in verdiği tepkileri anlatmıştır<sup>109</sup>. Popko 2010 yılındaki çalışmasında Hitit ve Ahhiyawa arasındaki düşmanlığın nedeni üzerinde durmuş, Batı Anadolu'nun Hititler açısından son derece önemli olduğunu belirtmiştir<sup>110</sup>. 2011 yılında İkinci Binyılın İkinci Yarısında "*Hitit-Batı*" Anadolu İlişkileri adı altında Yüksek Lisans Tezi hazırlanmış ve bu konuya farklı bakış açıları kazandırılmaya çalışılmıştır<sup>111</sup>. 2012 yılında ise Yaylalı ve Akdeniz'in birlikte hazırladıkları, "*Aydın İl Tarihi*" adlı kitapta yer alan bölümlerde ise en erken dönemlerden itibaren Aydın ve çevresinde yer alan yerleşimlere çok ayrıntılı bir şekilde değinilmiş ayrıca bölgenin Son Tunç Çağı tarihi coğrafyası ile ilgili bilgiler de verilmiştir<sup>112</sup>.

---

<sup>102</sup> Akdeniz 2006, 19.

<sup>103</sup> Latacz ve Starke 2006, 191.

<sup>104</sup> Kan 2007, 188.

<sup>105</sup> Niemeier 2007, 43.

<sup>106</sup> Özcan 2007, 156.

<sup>107</sup> Bilen 2008, 6-7.

<sup>108</sup> Hawkins 2009, 73.

<sup>109</sup> Ay 2010, 36.

<sup>110</sup> Popko 2010, 285.

<sup>111</sup> Tiro 2011, 88-89.

<sup>112</sup> Yaylalı ve Akdeniz 2012, 29-31.

### 3.2. MİLETOS'DA YAPILAN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Batı Anadolu, köprü görevi gören konumu nedeniyle tarihin her döneminde değişik kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Buna rağmen M.Ö. II. binyıl tarihi coğrafyasına ışık tutacak bilgiler oldukça sınırlıdır. Bölgede az sayıda iyi araştırılmış Neolitik Çağ merkezinin yanında Kalkolitik Çağ'a, Tunç Çağları'na, Antik Döneme ve sonrasına ait yerleşimler yer almaktadır. Ancak Miletos, Prehistorik devirlerden itibaren süregelen iskanıyla özel konuma sahip yerleşimlerden biridir.

Batı Anadolu'nun Aşağı Büyük Menderes Havzası bölümünde yer alan en önemli yerleşimini Miletos, Aydın ilinin, Didim ilçesine bağlı Balat köyü yakınlarındadır (Harita 2). Miletos dışındaki diğer önemli yerleşimler ise Didim'de yer alan Didyma, Aydın ilinin Söke ilçesinin Güllübahçe kasabası yakınlarında bulunan Priene, Muğla ilinin Milas ilçesine bağlı Kapıkırı köyü yakınlarındaki Herakleia (Latmos), Söke'de Avşar köyü yakınlarında yer alan Myus, Didim'in batısında antik Panormos (Mavi Şehir) limanı yakınlarında yer alan Tavşan Adası, Akbük Koyu'nda yer alan Saplı Ada ve Kömür Adası'dır (Harita 6). Ayrıca Mykale (Samsun) Dağı üzerinde bulunan Panionion kutsal alanı da on iki İon kentinin toplanma noktası olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir.

Anadolu'nun iç bölgeleri ile Ege arasında köprü görevi gören Miletos, Kalkolitik Çağ'dan itibaren iskan edilen önemli bir yerleşim merkezi konumundadır<sup>113</sup>. İlk arkeolojik araştırmalar 1873 yılında, O. Rayet tarafından yapılmıştır. 1899'da Theodor Wiegand tarafından antik kentte ilk sistematik çalışmalar başlatılmıştır<sup>114</sup>. Theodor Wiegand 1900 yılında Athena tapınağında Arkaik Dönem ile ilgili çalışmalara başlamıştır. 1904–1909 yılları arasında ise Arkaik Miletos'un en önemli kısmı olan Kalabaktepe kazılmıştır<sup>115</sup>. Bu dönem çalışmaları sırasında 1907 yılında Son Tunç Çağı tabakaları da bulunmuştur<sup>116</sup>. I. Dünya Savaşı sırasında Berlin Müzesi'nce geniş bir şehir ve şehrin merkezinde bulunan kamu binaları ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra Hellenistik Döneme ait yapılar üzerinde çalışmalar başlamış ve bunları sırasıyla Roma,

<sup>113</sup> Niemeier 2007, 39.

<sup>114</sup> <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/grabungen.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:22 itibarıyla alınmıştır.

<sup>115</sup> Greaves 2003, 100.

<sup>116</sup> Greaves 2003, 68.

Bizans ve İslamiyet Dönemi kalıntılarının araştırılması izlemiştir<sup>117</sup>. Bir süre ara verilen çalışmalara 1938 yılında tekrar başlanmıştır fakat 1 yıl sonra çıkan II. Dünya Savaşı nedeniyle bölgede yapılan kazılara tekrar ara verilmiştir. 1955 yılında yeniden başlayan çalışmalarda Miletos'daki Son Tunç Çağı yerleşiminin üç ayrı dönemi olduğu saptanmıştır<sup>118</sup>. Ancak son yıllarda yapılan kazılarda kentin daha erkene tarihlenen üç evresinin daha olduğu anlaşılmıştır. Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen tabakalar sırasıyla Miletos I, II ve III olarak adlandırılmıştır. Daha önce Birinci Yapı Dönemi olarak adlandırılan evre Miletos IV, İkinci Yapı Dönemi olarak adlandırılan evre Miletos V ve üçüncü yapı dönemi olarak adlandırılan evre de Miletos VI olarak yeniden adlandırılmıştır<sup>119</sup>.

Miletos'ta Kalkolitik Çağ'a ait buluntuları saman katkılı seramik parçaları, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış aletler, bu aletlerin üretimi sırasında oluşan artıklar ve un üretimini belgeleyen tahıl öğütücüleri oluşturmaktadır<sup>120</sup>. Alet üretimi sırasında oluştuğu düşünülen artıklara rağmen çakmaktaşı ve obsidyenden alet üretildiğini tam olarak gösteren bir atölye ortaya çıkarılamamıştır. Yerleşimin, Kalkolitik Çağ mimarisinin özelliklerini genel anlamda gösterecek buluntular saptanamamıştır. Dönemin mimarisi ile ilgili en önemli yapı Athena Tapınağı'nın güneyindeki alanda bulunmuş ve ana kayanın kesilmesiyle oluşturulmuş, bir taş sırasıyla ikiye ayrılmış dairesel bir oyuktur. Kalkolitik Çağ yerleşimine ait sağlam kanıtlar 1997 yılında W. D. Niemeier tarafından Athena Tapınağı'nın güneyinde yapılan çalışmalarda bulunmuştur<sup>121</sup>. Athena Tapınağı'nın güneyinde yapılan çalışmalarda ana kayaya oyulmuş durumda ve Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen bir çukura rastlanmıştır. Bu çukurun işlenmemiş küçük taşlarla bölüdüğü anlaşılmıştır. Bu çukurdan Kalkolitik Çağ'a ait seramikler de bulunmuştur. Bu seramiklerin toplu halde ele geçmesi Kalkolitik Çağ'ın varlığının ispatlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Burada yapılan diğer sondajlarda siyah perdahlı, beyaz geometrik bezemeli seramik parçalarıyla, Melos'tan geldiği düşünülen işlenmemiş obsidyen parçaları da ele geçmiştir. Seramik parçalarının benzerlerine Aphrodisias, Beycesultan, Hacılar, Kyklad

<sup>117</sup> <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/grabungen.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:22 itibarıyla alınmıştır.

<sup>118</sup> Greaves 2003, 68.

<sup>119</sup> Greaves 2003, 58.

<sup>120</sup> Graeve 1998, 585.

<sup>121</sup> Greaves 2003, 62.

Adaları ve Yunanistan'daki bazı merkezlerde de rastlanmıştır. Obsidyenlerin ise Aphrodisias'ta olduğu gibi Melos'tan ithal edildiği ve büyük olasılıkla Büyük Menderes yoluyla Anadolu'ya dağıtıldığı düşünülmektedir<sup>122</sup>. Bu rota Miletos'un Kalkolitik Çağ'da da Ege ve Anadolu arasındaki kilit noktalardan biri olduğunu göstermektedir.

İlk Tunç Çağı, bilinen çok sayıda yerleşimiyle Orta ve Doğu Anadolu'da önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki Batı Anadolu'da son yıllara değin Troia ve Beycesultan dışında az sayıda yeni yerleşim yeri saptanmış ve ayrıntılı olarak kazılmıştır. Miletos'taki İlk Tunç Çağına ait kalıntılar Athena Tapınağı alanında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Burada çanak çömleğin ve ağırşakların yanında idollere de rastlanmıştır. Özellikle ortaya çıkartılan "Dokathismata" tipli mermer bir Kyklad idolü, İlk Tunç Çağı'nda Miletos'un Anadolu'nun iç kesimlerinden çok denizsel kültürlerle yani adalarla ilişkilerinin olduğunu göstermektedir<sup>123</sup>.

Orta Tunç Çağı'nda ise Miletos'da küçümsenmeyecek Minos etkisi görülmektedir. Bu dönem buluntular da yine Athena Tapınağı çevresinden çıkarılmıştır. Eski Saraylar Dönemi ile çağdaş, el yapımı bir fincan Minos etkisini destekler nitelikte bir buluntudur. Bunun dışında Minos tipi kaba seramikler, tezgah ağırlıkları ve Kamares stilinde bir çok seramik parçası ele geçmiştir. Bunların dışında Minos tipi bir mühür ve mühür baskısı da bulunmuştur. Mühür kemikten yapılmıştır ve üzerinde çok ince bir biçimde çizilmiş yaban keçisi figürü yer almaktadır. Mühür baskısı ise iki delikli yumru şeklindedir. Mührün, şehir yönetiminde bir araç olarak kullanıldığı düşünülmektedir<sup>124</sup>.

Miletos'un Son Tunç Çağı üç evrelidir ve ilk evresinin iki alt evresi olduğu anlaşılmaktadır. Bu üç ana evrenin tümü Athena Tapınağı ve tiyatro limanında, güney kent duvarının yakınında gün ışığına çıkartılmıştır<sup>125</sup>. Burada megaron planlı bir yapının ortaya çıkarılması sonucu Miletos'da, Myken sarayı bulunduğu iddiaları ortaya atıldıysa da, bu iddialar tam olarak sonuçlandırılmamıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalarla ise bu yapının Arkaik Döneme ait olduğu ortaya çıkarılmıştır<sup>126</sup>. Özgünel, Son Tunç Çağı'nın başlarından itibaren Miletos'da, Myken seramiklerinin kullanıldığını

<sup>122</sup> Graeve 1998, 586. Aphrodisias'ta Melos'tan ithal obsidyen oranı erken dönemlerde %57 iken Geç Kalkolitik Çağ'da %100'ü bulmuştur.

<sup>123</sup> Von Gerkan 1925, 47.

<sup>124</sup> Krischen 1922, 18.

<sup>125</sup> Mee 1998, 65.

<sup>126</sup> Niemeier 1974, 88.

saptamıştır<sup>127</sup>. Mountjoy ise bu seramikler üzerinde yaptığı kil analizleri sonucunda Myken seramiklerinin yerel olarak üretildiğini de ispatlamıştır<sup>128</sup>. Myken seramiklerinin dışında Miletos'da bulunan Hitit üslubunda bezemelerin bulunduğu krater parçası<sup>129</sup>. Miletos-Hitit ilişkilerini göstermesi açısından önemli buluntulardandır.

Son Tunç Çağı'nın sona ermesiyle birlikte Miletos'da yoğun yerleşimler Arkaik Dönem'den itibaren görülmektedir. Arkaik Dönem ile ilgili ilk kazılar Theodor Wiegand yönetiminde 1900'lü yılların başlarında yapılmıştır. Daha sonra uzunca bir süre ara verilen çalışmalar 1980'li yılların başlarında itibaren Zeyintepe ve Kalabaktepe'nin bulunmasıyla birlikte önemini arttırmıştır<sup>130</sup>. Antik dönem yapılaşmalarına duyulan ilginin Protohistorik Dönem yapılaşmalarının aydınlatılmasını ikinci plana attığı söylenebilir.

---

<sup>127</sup> Özgünel 1996, 11.

<sup>128</sup> Mountjoy 1998, 34.

<sup>129</sup> Niemeier 2002, 299.

<sup>130</sup> Greaves 2003, 100.

## 4. BÖLÜM

### BATI VE ORTA ANADOLU'NUN SON TUNÇ ÇAĞI SİYASAL YAPISI

#### 4.1. BATI ANADOLU'NUN SON TUNÇ ÇAĞI SİYASAL YAPISI

Yaklaşık olarak M.Ö. 1500 civarında başladığı ve M.Ö. 1200'lere kadar sürdüğü düşünülen dönem, Orta Anadolu'da Orta Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönemi'ni<sup>131</sup> içerisine alırken Orta kronoloji çerçevesinde Tahurvaili ile başlayıp II. Şuppiluliuma döneminin sonuna kadar devam etmektedir<sup>132</sup>. Batı Anadolu'da ise Myken yerleşmelerinin etkisi ile Batı Anadolu kronolojisi çerçevesinde "Geç Hellas" ya da "Geç Helladik Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Mountjoy'a göre M.Ö. 1575 civarında başlayan dönem Demir Çağı'nı da içerisine alarak Yunanistan ana karasında ve Batı Anadolu'da M.Ö. 1050/30 yıllarına yani Submyken Dönemi'ne kadar sürmektedir. Girit'te ise bu dönem Geç Minos olarak adlandırılmaktadır ve Sub Minos Dönemi'ne kadar devam etmektedir<sup>133</sup>. İsim olarak bulunduğu yere göre farklı adlandırmaların yapıldığı Son Tunç Çağı gerek siyasi gerekse politik bakımdan Batı Anadolu ve Orta Anadolu için önemli bir zaman dilimini oluşturmaktadır.

Orta Anadolu'da Hitit hakimiyetine, Batı Anadolu'da ise Myken etkisine dayalı olarak oluşturulmuş kronoloji Hititler'in ve Mykenler'in özellikle Son Tunç Çağı'nda önemli bir güç olarak karşımıza çıkacağını göstermektedir. Mykenler'le bağlantısı olduğu düşünülen Ahhiyawa ve Hitit metinlerinde adı sıkça geçen Arzawa, Batı Anadolu-Orta Anadolu ilişkilerinde karşımıza çıkacak en önemli ülkeler olacaktır.

Orta Tunç Çağı sona erip Son Tunç Çağı'nın başladığı dönemde, Kıta Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu'da bir takım köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Minos Uygarlığı hızla güç kaybederken, Myken kültürü oluşmaya başlamıştır. Orta Anadolu'da ise Hitit siyasi otoritesi giderek güçlenmeye başlamıştır. Minos kültürünün sona ermesinin nedeni olarak Thera (Santorini) Volkanı'nın patlaması ve bu patlamanın Ege Denizi ve Ege Adaları üzerinde hakimiyeti olan Minos Uygarlığı

<sup>131</sup> Hitit Kralları'nın kronolojisinin oluşturulmasında Starke 2001, 37'deki tablo kullanılmıştır.

<sup>132</sup> Dinçol 2011, 265.

<sup>133</sup> Mountjoy 2001, Tablo I.

üzerindeki etkisi düşünülmektedir. Thera Volkanı'nın patlama tarihi olarak birçok görüş bulunmasına karşın, son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda dendrokronolojik yöntemlerden faydalanarak bu patlamanın M.Ö. 1628/1627 yılında gerçekleştiği düşünülmektedir<sup>134</sup>.

Mykenler'le ilgili bilgilerin büyük bir bölümü Linear A ve B tabletlerinin aksine Hitit metinlerinden gelmektedir. Hitit metinlerinde Batı Anadolu ile ilgili olarak "Ahhiyawa Ülkesi", "Arzawa Ülkesi", "Arzawa Ülkeleri" olarak geçen birçok belge bulunmaktadır. Bu da Ahhiyawa ve Arzawa'nın Son Tunç Çağı Batı Anadolu'sunda önemli birer güç olduklarını göstermektedir.

Linear B tabletlerinde adı geçen "aka-wi-ya-de" kelimesi ile Hitit metinlerinde adı geçen "Ahhiya" ya da "Ahhiyawa Ülkesi(leri)" bir tutularak bu iki halkın aynı olduğu yani Ahhiyawa ile Mykenler'in yani Akhalar'ın aynı halk olduğu iddia edilmektedir<sup>135</sup>. Birçok araştırmacı tarafından Homeros destanlarında "Akhaioi" olarak geçen Akhalar'la<sup>136</sup>, Mykenler'in aynı halk olarak görülmesi çeşitli tartışmaları ve görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. "Mykenler'in tamamı mı Ahhiyawa halkı?", "Yoksa Mykenler'in sınırlı bir kısmı mı Ahhiyawa?" soruları üzerinde durulmaktadır. Bazı araştırmacılar ise Ahhiyawa'nın Mykenler'le bağlantısı olmadığını düşünmektedir<sup>137</sup>.

Forrer 1924 yılında, isim benzerliklerine dayanarak Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawalılar'ın Homeros destanlarındaki Akalar'la ve sonuç olarak Mykenler ile aynı halk olduğunu öne sürmüştür<sup>138</sup>. Sommer ise isim benzerliğinin sadece bir rastlantıya dayandığını belirtmekte ve Ahhiyawa'nın Anadolu sahillerinde olması gerektiğini savunmaktadır<sup>139</sup>. Başta Sommer olmak üzere bu konu ile ilgili araştırma yapanların bir bölümü Forrer'ın bu eşitlemesini önyargılı olarak nitelendirilmiştir.

<sup>134</sup> Lohmann 2006, 300.

<sup>135</sup> Ünal 2002, 111; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 29.

<sup>136</sup> Latacz ve Starke 2006, 193.

<sup>137</sup> Sommer 1932'den aktaran Gurney 2001, 52.

<sup>138</sup> Forrer 1924, 1.

<sup>139</sup> Sommer 1932'den aktaran Gurney 2001, 53.

Ahhiyawa Ülkesi hakkında bilgiler veren Hitit metinleri M.Ö. 15–13. yüzyılları arasına aittir<sup>140</sup>. Forrer'ın ses benzerliğine bakarak eşitlemek istediği Ahhiyawa ülke adı, Hitit metinlerinde toplam olarak 25 kez geçmektedir. Pek çok metin kırık olup kesin sonuç vermekten uzaktır. Bu metinlerin 7 tanesi tarihi metin, 7 tanesi fal metni, 6 tanesi mektup, 2 tanesi idari metin, 1 tanesi dua metni, 1 tanesi şikayetname ve 1 tanesi de anlaşmadır (Grafik 1). Bu metinlere genel olarak bakıldığında, Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'da sayısının ne kadar olduğunu bilmediğimiz savaş arabaları mevcuttur<sup>141</sup>. Son Tunç Çağı'nda savaş arabalarının dönemin savaş sisteminde günümüzün tankları gibi etkili birer araç olması nedeniyle Hitit, Asur ve Mısır gibi önemli devletlerin yanı sıra Ahhiyawa'nın da savaş arabalarına sahip olması, kendi dönemi içerisinde önemli bir güç olduğunu göstermektedir. Ahhiyawa, Anadolu toprakları üzerinde etkinliğe sahip bir ülke adıdır, bu da Anadolu'da toprakları olduğunu göstermektedir. Metinlerde kayık ve gemilerden söz edilmesi Ahhiyawa'nın denizden ve deniz aşırı yerlerde de ilişkilerinin olduğunu kanıtlamaktadır. Ahhiyawa ile Arzawa arasında coğrafi bir ilişki söz konusudur. Ayrıca, Ahhiyawa, bir Hitit kraliçesinin sürgüne gönderildiği yerdir sonuçları çıkmaktadır<sup>142</sup>.

Ahhiyawa Ülkesi Hitit metinlerinde "Ahhiya" ya da "Ahhiyawa" olarak geçmektedir. Kısa haline sadece iki metinde rastlanmaktadır. Bunlar "Madduwatta'nın Suçları" adlı metin ve muhtemelen aynı döneme ait bir fal metnidir<sup>143</sup>. "Madduwatta'nın Suçları" metninin tarihlenmesi ile ilgili bazı değişik düşünceler bulunmaktadır. Bu metin bazı araştırmacılar tarafından I. Arnuvanda dönemine (M.Ö. 1400-1375)<sup>144</sup>, bazıları tarafından I. Tudhaliya dönemine<sup>145</sup> veya II. Tudhaliya dönemine<sup>146</sup> tarihlenmektedir.

"Madduwatta'nın Suçları" metni'ne göre II. Tudhaliya (M.Ö. 1375-1355), (I. Tudhaliya?, I. Arnuvanda?) Ahhiya(wa)lı Attarissiya'dan kaçarak kendisine sığınan

<sup>140</sup> Ünal 2001, 244.

<sup>141</sup> Ünal 2002, 115. Ünal, ayrıca savaş arabalarının kayıklarla taşınmasının mantıksız olacağı gerekçesiyle eğer gerçekten Ahhiyawa adında bir ülke varsa bu ülkenin Kıta Yunanistan ve adalardan çok Anadolu'da yer alması gerektiğini düşünmektedir. Fakat atların taşınıp arabaların varılacak arazide ustalar tarafından yapılması teknik olarak mümkündür.

<sup>142</sup> Ünal 2002, 114-115.

<sup>143</sup> Gurney 2001, 48.

<sup>144</sup> Ünal 2003, 15.

<sup>145</sup> Gurney 2001, 48.

<sup>146</sup> Ten Cate 1970, 1.



Zippaşla Ülkesi kralı Madduwatta'yı kendisine bağlı kalması şartıyla Attarissiya'dan kurtarmaktadır<sup>147</sup>.

*“...Bak şimdi, ben sen Madduwatta'yı Attarissiya'nın kılıcından kurtardım. Sen şimdi bana ve Hitit ülkesine ait ol! Ben sana Zippaşla Dağı (Afyon Sandıklı çevresi?) yöresini ve Siyanta Irmağı topraklarını (Dinar Işıklı arası?) senin idarene devrettim<sup>148</sup>”*

Madduwatta Afyon civarına yerleştikten sonra, Madduwatta üzerine tekrar saldıran Attarissiya, Hitit ordusunun desteğini de yanına almış olan Madduwatta tarafından tekrar yenilgiye uğrar<sup>149</sup>. Bir süre sonra Hitit aleyhine çalışmaya başlayan Madduwatta Pitassa Ülkesini Hititlere karşı kışkırtıp Lukka Ülkesini işgal ettikten sonra Attarissiya ve Piggialı adam ile birlikte Alaşiya'ya kadar ilerlerler ve Alaşiya'yı (Kıbrıs?) yağmalar<sup>150</sup>. Bu olaylardan sonra karşımıza Madduwatta ile ilgili şu metin çıkmaktadır:

*“Attarissiya ve Piggialı adamı ben majestelerine bağlı değildir ve sen krallığıma bağlı olan Madduwatta neden onlara katıldın?<sup>151</sup>”*

Hitit metinlerinde Lukka Ülkesi olarak geçen bölge antik dönem Likya'sı ile eşitlenmektedir<sup>152</sup>. Fakat Hititlerin bilinen bir donanması olmamasına karşın Alaşiya'yı (Kıbrıs) nasıl kendisine bağladıkları şaşırtıcı bir olaydır. Metnin burada bitmesinden dolayı Madduwatta'nın daha sonra yaptıkları, Hititler'in bu olay karşısındaki tavrı ve Alaşiya üzerine herhangi bir bilgimiz yoktur. Hitit metinlerinde Alaşiya ile ilgili başka bir kayıt da bulunmamaktadır<sup>153</sup>.

II. Murşili (M.Ö. 1318-1290) dönemine ait olduğu düşünülen metinler ise hasta Hitit kralına yardım için getirilen yüzlerce tanrının dışında Ahhiyawa tanrısı ve Lazpa (Lesbos?) tanrısının da içinde olduğu kehanet metni<sup>154</sup>, Muhtemelen II. Murşili'nin

<sup>147</sup> Götze 1933, 42.

<sup>148</sup> Ünal 2003, 16.

<sup>149</sup> Ten Cate 1970, 65.

<sup>150</sup> Ünal 2003, 17.

<sup>151</sup> Güterbock 1983, 134.

<sup>152</sup> Cornelius 1958, 381; Garstang ve Gurney 1959, 81; Huxley 1960, 33; Houwink ten Cate 1970, 73;

Bryce 1992, 21.

<sup>153</sup> Ünal 2003, 17.

<sup>154</sup> Ünal 2002, 115.

annesi olan Hitit kraliçesinin Ahhiyawa'ya sürgün edildiğini anlatan metin<sup>155</sup>, II. Murşili'nin saltanatının 3. yılına ait (M.Ö. 1315) Arzawa, Millawanda ve Ahhiyawa'da olduğunu anlatan bir metin ve II. Murşili'nin saltanatının 4. yılını anlattığı yıllıklardır<sup>156</sup>.

II. Murşili, Millawanda sorununun oluşması nedeniyle Millawanda'yı tahrip etmiş, saltanatının 3. yılında Arzawa Ülkesinin başkenti olan Apasa'yı (Ayasuluk Tepesi? <sup>157</sup>) ele geçirmiştir. Bunun sonucunda yaşlı kral Uhhaziti'yi oğulları Piyamainara ve Tapalazunawala ile birlikte bir kayıkla Ege Denizi'ndeki adalardan (?) birine (muhtemelen kıyıya yakın adalardan birine) kaçmak zorunda bırakmıştır. Daha sonra saltanatının 4. yılında ise Puranda Kalesi'ni kuşatmış ve bazı araştırmacılar tarafından abartılı bir sayıda insanı esir almıştır<sup>158</sup>. Bu metnin devamında;

*“...-de idi-...Uhhaziti'nin oğlu... ve o Ahhiyawa kralına denizden... Ben kayıkla... gönderdim ve onlar onu bana getirdiler<sup>159</sup>”*

Görüldüğü üzere metnin devamında Piyamainara'nın kaçtığı adadan geri geldiği ve Ahhiyawa kralının yanında yer alarak Hititler'e karşı bir takım olaylara karıştığı anlaşılmaktadır.

III. Hattuşili (M.Ö. 1265-1240) dönemine tarihlenen "Tawagalawa Mektubu" ise üç tabletten oluşmaktadır. Bu tabletlerden bir tanesi okunabilir durumdadır, diğer ikisi ise parça halindedir. Tawagalawa Mektubu'nda anlatılanlar tabletlerin tamamının sağlam olmaması nedeniyle zor anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu tabletler oldukça yıpranmıştır. Bu tabletlerde Piyamaradu adlı kişi (eskiden yüksek rütbe sahibi olan bir Hititli olduğu düşünülmektedir) ilk başlarda Hititler'le iyi ilişkiler içerisinde olmasına karşın daha sonra yağmacılığa yönelmiş, muhtemelen tamamı olmasa da Hitit İmparatorluğu'nun bir parçası olan Lukka Ülkesi'ne akınlarda bulunmuştur. Tawagalawa Mektubu'nda, III. Hattuşili, Piyamaradu'nun yaptıkları karşısındaki memnuniyetsizliğini anlatmaktadır. Tabletlere göre hareket noktası Millawanda (Miletos) kentidir ancak bu kent Hitit hakimiyeti dışında yer almaktadır. III. Hattuşili

<sup>155</sup> Sommer 1932'den aktaran ten Cate 1974, 276.

<sup>156</sup> Sommer 1932'den aktaran Ten Cate 1974, 149.

<sup>157</sup> Büyükkolancı 1998, 42; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 31.

<sup>158</sup> Akdeniz 2006, 19-24.

<sup>159</sup> Güterbock 1983, 135.

tarafından Ahhiyawa'ya bu yüzden bir mektup gönderilmiştir bu mektubun gönderilme amacı ise Piyamaradu'yu yargılamak üzere iade edilmesini sağlamak, Ahhiyawa Ülkesi kralı üzerinde baskı yaratmak ve Lukka Ülkesi'ndeki karışıklıklara son vermektir. Piyamaradu'nun yaptığı yağmalar üzerine Lukka halkı önce Ahhiyawa kralının kardeşi olan Tawagalawa isimli kişiye başvurmuştur gerekli yardımın yapılmaması ve sonrasında ise Attarimma kentinin saldırıya uğraması nedeniyle de Hitit kralı III. Hattuşili'den yardım istemişlerdir. Buradan Lukka Ülkesi'nin Hitit ve Ahhiyawa arasında bulunan bir tampon bölge olduğu anlaşılmaktadır. Piyamaradu Lukka Ülkesi'nde hakimiyet kurarak Hitit kralından kendisini bir vasal olarak tanıması için talepte bulunmuştur bunun üzerine Hitit kralı bir elçiyi Piyamaradu'yu getirmesi için görevlendirmiştir. Fakat Piyamaradu elçi ile birlikte gelmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Hitit kralı ilk olarak Lukka Ülkesi'ndeki karışıklığı bastırması daha sonra ise Ahhiyawa kralından, Millawanda'daki ismi Atpaş olan temsilcisine Piyamaradu'nun iade edilmesini istemesi için bir mektup göndermiştir. Bu mektup üzerine kral Millawanda üzerine hareket etmiş fakat Millawanda'ya vardığı zaman Piyamaradu muhtemelen bir gemiyle kaçmıştır. Buradan da Millawanda'nın bir kıyı kenti olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun devamında ise Piyamaradu'nun iade edilmesi için sarf edilen bölümler yer almaktadır<sup>160</sup>.

III. Hattuşili (M.Ö. 1265-1240) dönemine ait olduğu düşünülen Seha Ülkesi ile ilgili metinde Ahhiyawa ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. Tarhundaradu adlı kişi Ahhiyawa kralının desteğiyle Seha Nehri Ülkesi topraklarında bir isyan çıkarır, ancak Hitit kralı bu isyanı bastırmayı başarır<sup>161</sup>. Seha Ülkesi metninden açık bir şekilde anlaşıldığı üzere Batı Anadolu'da kesin bir hakimiyet kurmasına karşın Hititler'in, Batı Anadolu'da kendi çıkarlarına ters düşecek her durumda müdahalede buldukları görülmektedir.

Bunlar dışında Ahhiyawa ile ilgili IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) dönemine tarihlenen "Millawata Mektubu" ve "Sausgamuwa Anlaşması" adında iki önemli metin daha yer almaktadır. Millawata Mektubu'nun oldukça kırık bir şekilde ele geçmesinden dolayı içeriği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu mektupta Hitit kralının muhtemelen Millawanda hükümdarına oğlum diye hitap ettiği ve samimi bir tavırla bazı anlaşmazlık

<sup>160</sup> Gurney 2001, 49–50.

<sup>161</sup> Singer 1983, 207–208.

meselelerini ve bazı rehinelere geri dönüşü ile ilgili konuları konuştuğu anlaşılmaktadır. Mektup Ahhiyawa'dan çok Millawanda ile ilgilidir<sup>162</sup>.

IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) ve Amurru kralı Sausgamuwa arasında yapılan anlaşmada ise Hitit kralının kendisi ile eşit saydığı krallar arasında Mısır, Babil, Asur ve sonradan silinmiş ya da bir katip hatasıyla yazılmış olan Ahhiyawa Ülkesi bulunmaktadır<sup>163</sup>.

Ünal, Ahhiyawa kralının hiçbir zaman bir Hitit kralı ile eşit sayılamayacağını düşünmektedir. Bu düşünceden hareketle Sausgamuwa Anlaşması'nda Ahhiyawa kralının isminin silinmesinin sık karşılaşılan bir katip hatası sonucu oluştuğunu belirtmektedir<sup>164</sup>.

Genellikle Batı Anadolu'ya lokalize edilen Ahhiyawa'nın Son Tunç Çağı tarihi coğrafyası için önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Ahhiyawa Ülkesi'nin lokalizasyonu ile ilgili çok sayıda görüş yer almaktadır. Bu görüşlerden en eskisi Ahhiyawa ülkesinin antik dönem Kilikya bölgesi, günümüzdeki Çukurova civarı ile aynı yerde olabileceğidir (Harita 9)<sup>165</sup>. Bu görüşün temeli Çukurova çevresindeki Myken buluntularına dayanmaktadır.

Bunun yanında bu görüşe yol açan bir metin de bulunmaktadır. IV. Tudhaliya ve Amurru kralı Sausgamuwa arasında yapılan anlaşmada<sup>166</sup> "*Ona Ahhiyawa ülkesine ait gemi göndermesine izin vermesin!*"<sup>167</sup> ifadesi geçmektedir. Ünal bu kısmın yanlış tercüme edildiğini düşünmektedir. Ünal'a göre bu metnin doğru tercümesi "*Ona savaş gemisi göndermesine izin vermesin!*"<sup>168</sup> olacaktır. Bu çeviriye göre Ahhiyawa'nın Kilikya bölgesinde olamayacağını düşünmek daha mantıklı gelmektedir. Ayrıca bu bölgenin Hitit metinlerinde Kizzuwatna olarak geçen bölge ile aynı yer olduğu günümüzde neredeyse kesinleşmiştir.

<sup>162</sup> Gurney 2001, 51.

<sup>163</sup> Karauğuz 2002, 200.

<sup>164</sup> Ünal 2002, 115.

<sup>165</sup> Kretschmer 1924, 207 und Sommer 1932, 327'den aktaran Boysal 1971, 66.

<sup>166</sup> Amurru Ülkesi Kralı Sausgamuwa ile IV. Tudhaliya arasında yapılmıştır.

<sup>167</sup> Ünal 2002, 115.

<sup>168</sup> Ünal 2002, 115-116.

Ahhiyawa Ülkesi'nin deniz ile bağlantısının olduğu, gerek Hitit tabletleri, gerekse yapılan lokalizasyonların tamamının deniz kıyıları ile bağlantılı olması nedeniyle araştırmacıların geneli tarafından kabul edilen kesin bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada geçen denizin tam olarak neresi olduğu hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Akdeniz olduğunu savunanların düşüncesi Kilikya bölgesinin Kizzuwatna olduğunun anlaşılması üzerine sona ermiştir. Bazı araştırmacılar tarafından Ahhiyawa ülkesi Kuzeybatı Anadolu'ya, Marmara denizinin güneyine yerleştirilmiştir (Harita10)<sup>169</sup>. Bu görüşün temeli ise Ahhiyawa Ülkesi'yle ilişkisi olan Millawanda'nın İznik civarına ve Lukka Ülkeleri'nin ise Marmara denizinin güney doğusuna doğru yerleştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşlere rağmen Millawanda'nın Antik dönemdeki Miletos (Harita 2) olduğu düşüncesi üzerine oldukça yoğun bir ilgi vardır<sup>170</sup>. Lukka Ülkesi de Antik dönem Likya'sına lokalize edilmektedir. Bu yüzden Ahhiyawa'nın kuzeybatı Anadolu'da olduğu görüşünün destekleyicileri azalmıştır. Miletos'da LH IIIA2 deki tahribatın Arzawa seferi sırasında meydana geldiği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır<sup>171</sup>.

Hem Bittel hem de Mountjoy Ahhiyawa'nın Karia sahilleri ve güney Ionia'yı içine alan bölgeye yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Harita 11)<sup>172</sup>.

Başkentinin Apasa olduğu anlaşılan Arzawa'nın, Bittel ve Mountjoy'un Ahhiyawa Ülkesi için düşündükleri bölgeye yerleştirilmesinin büyük çoğunluk tarafından kabul edilmesi üzerine bu görüş de artık geçerliliğini yitirmiştir<sup>173</sup>.

Boysal, Ahhiyawa'nın merkezini Rodos Adası'na<sup>174</sup>, Gurney ise Girit Adası'na<sup>175</sup> lokalize etmektedir. Hitit metinlerinden edinilen bilgilere göre Ahhiyawa'nın savaş arabalarının olduğu kesindir. Bu da bazı araştırmacılara Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'da kesin olarak topraklarının olduğunu düşündürmektedir<sup>176</sup>. Bu yüzden Ahhiyawa, Girit

<sup>169</sup> Götze 1957, 183; Mellaart 1968, 190; Macqueen 2001, 22; Ten Cate 1974, 148.

<sup>170</sup> Garstang-Gurney 1959, 80-81; Bryce 1992, 125; Mountjoy 1998, 47; Starke 2001, 38 ve Niemeier 2002, 520.

<sup>171</sup> Starke 2001, 38.

<sup>172</sup> Bittel 1950, 70; Mountjoy 1998, 51.

<sup>173</sup> Macqueen 2001, 22; Niemeier 2002, 521; Akdeniz 2006, 17.

<sup>174</sup> Boysal 1971, 68.

<sup>175</sup> Gurney 2001, 55.

<sup>176</sup> Boysal 1971, 68; Gurney 2001, 55.

ve Rodos dışında Anadolu üzerinde de yer almalıdır. Sadece Girit ve Rodos merkezli olduğunu düşünmek Ahhiyawa'nın lokalizasyonu üzerine tatmin edici bir bilgi değildir.

Bir gurup araştırmacı ise Ahhiyawa'nın Kıta Yunanistan'da bulunması gerektiğini düşünmektedirler<sup>177</sup>. Hitit metinlerinde adı geçen Ahhiyawa'nın savaş arabalarının olması ve savaş arabalarının kayıklarla taşınamayacağından dolayı<sup>178</sup> Ünal, bu görüşün geçerli olamayacağını söylemektedir. Fakat bu görüşün desteklememesinin nedenini savaş arabalarının kayıklarla taşınmaması olarak açıklaması tam olarak mantıklı gelmemektedir. Savaş arabalarının üretiminin yapıldığı atölyeler Ahhiyawa'nın etkinliklerine sık rastlanıldığı Batı Anadolu'da da kurulmuş olabilir ayrıca bitki örtüsü bakımında zengin bir bölge olan Batı Anadolu savaş arabası üretimi için gerekli olan ahşap ihtiyacının karşılanabileceği uzun ve kalın gövdeli ağaçlar bakımından da zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu yüzden savaş arabalarının kayıklarla taşınmasına gerek kalmaksızın atölyeler ile kullanılacakları yerlere yakın alanlarda üretilebileceği düşünülebilir.

Hitit metinleri tam olarak incelendiğinde elde edilen bilgilere göre Ahhiyawa'nın deniz kıyısında olduğu ve Anadolu üzerinde topraklarının olduğu kesindir. Millawanda Miletos'a, Arzawa ülkesi Ayasuluk merkez olmak üzere Batı Anadolu'ya, Lukka ülkeleri Antik dönem Likya bölgesine Menteşe dağlarının doğusuna, Wiluşa ise Troia'ya, Kilikya bölgesi ise Kizzuwatna'ya lokalize edildiğinde Ahhiyawa için geriye kalan en uygun lokalizasyon Güneybatı Anadolu kıyılarıdır (Harita 8). Ahhiyawalılar Mykenliler'le özdeşleştirildiğinde, Ahhiyawa'nın gemilerinin bulunması denizcilikte de ileri bir noktaya geldiklerinin göstergesidir. Bu yüzden sadece Anadolu'da değil Güneybatı Anadolu'da kıyıya yakın adalarda (Rodos, Syme, Nisyros, Telos, Leros, Kalymnos gibi) da topraklarının bulunması gerekmektedir. Bunlara dayanarak Ahhiyawa ülkesinin lokalizasyonunun Güneybatı Anadolu'nun sahil şeridi ile kıyıya yakın Ege adalarına yapılması Hitit metinlerine ve yapılan genel lokalizasyon önerisine ters düşmeyen bir düşünce olarak kabul edilebilir.

<sup>177</sup> Forrer 1932'den aktaran Niemeier 2002, 521. İlk kez Forrer tarafından öne sürülen bu düşünce Niemeier tarafından da desteklenmektedir. Niemeier 2002 yılında yaptığı çalışmasında Forrer'in bu düşüncesinden de bahsetmektedir.

<sup>178</sup> Ünal 2002, 115. Ünal'ın bu düşüncesine karşın atlar kayıklarla taşınıp, arabalar ise varılan bölgede yapılabilir.

Arzawa adının, Hitit metinlerinde ilk kez I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540) döneminde "Arzawa" ya da "Arzawiya" şeklinde geçer<sup>179</sup>. Arzawa adının karşımıza ilk çıktığı metinlerde bir şehir olduğu düşünülmektedir. Hitit metinleri, Arzawa adına sıkça rastlanılması nedeniyle Arzawa'nın lokalizasyonun yapılması için dikkat etmemiz gereken en önemli belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit çivi yazılı belgelerinde Arzawa adı karşımıza şehir olarak (<sup>URU</sup> Ar-za-wa), ülke olarak (KUR <sup>URU</sup> Ar-za-u-wa) ve konfederasyon olarak (KUR.KUR <sup>MES URU</sup> Ar-za-u-wa) çıkmaktadır<sup>180</sup>. Arzawa adı ilk kez J. A. Knudtzon tarafından, 1902 yılında El-Amarna Mektupları üzerine yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır<sup>181</sup>. Arzawa ile ilgili pek çok araştırma yapılmasına karşın tam olarak sınırlarını belirten ve herkes tarafından kesin olarak kabul edilen bir lokalizasyon yapılamamıştır. Bunun nedeni ise Hitit metinlerinde adı geçen Arzawa'nın yerinin hiçbir metinde sınırlayıcılarla beraber belirtilmemiş olmasıdır.

Ünal, Arzawa ile ilgili kaynakların tamamının Hitit metinlerinden oluştuğuna değinmekle birlikte Karabel ve Afyon civarında bulunan hiyeroglif yazıtların, Bafa Gölü yakınlarında Beşparmak Dağları'nda keşfedilen graffitilerin ve tam olarak menşei saptanamamış hiyeroglif mühürlerin Arzawa'nın lokalizasyonu üzerinde tam olarak bilgi veremeyeceğini belirtmektedir. Ünal'a göre bu buluntular sayesinde Arzawa'nın coğrafi yayılışı ile ilgili yalnızca bazı saptamalar yapılabilmektedir<sup>182</sup>.

II. Murşili'nin (M.Ö. 1318-1290) seferinde ülke olarak geçen Arzawa adına Aleksandu Anlaşması'nda "Arzawa Ülkeleri" şeklinde rastlanmaktadır<sup>183</sup>. Bu değişiklikler Arzawa'nın dönem ilerledikçe daha da güçlendiğini ve büyüdüğünü göstermektedir.

"Arzawa Ülkeleri" adlandırmasına bakıldığında, Küçük Arzawa'nın<sup>184</sup> yönetiminde Hapalla, Mira ve Seha Irmağı Ülkesi'nden oluşan bir konfederasyon karşımıza çıkmaktadır. Ne kadar sürdüğü belli olmasa da Millawanda kentinin de

<sup>179</sup> Latacz ve Starke 2006, 191. Ünal, bu adlandırmaları M.Ö. 1650'ye tarihlendirmektedir (Ünal 2003, 5.).

<sup>180</sup> Karauğuz 2002, 107.

<sup>181</sup> Knudtzon 1902.

<sup>182</sup> Ünal 2003, 1.

<sup>183</sup> Kinal 1953, 10.

<sup>184</sup> Küçük Arzawa adlandırması Arzawa Konfederasyonunun merkezini oluşturan bölge için kullanılmaktadır. Küçük Arzawa'nın başkentinin ise Apasa olduğu düşünülmektedir. (Büyükkolancı 1998, 31.)

Arzawa yönetiminde olduğu anlaşılmaktadır<sup>185</sup>. Hatta M.Ö. 13. yüzyılda Wiluşa'nın da Hititler tarafından Arzawa Ülkeleri arasına dahil edildiği düşünülmektedir<sup>186</sup>.

Küçük Arzawa'nın yerinin kesin olarak söylenebilmesi için günümüze dek edindiğimiz veriler tam olarak yeterli değildir. Bu yüzden araştırmacılar Küçük Arzawa'nın lokalizasyonu yaparken kesin ifadelerden kaçınılmaktadırlar. Küçük Arzawa'nın lokalizasyonu ile ilgili genel olarak iki görüş kabul edilmektedir. Bu görüşlerden birincisi Aydın, Denizli, Uşak ve İzmir'in bir bölümünü içine alan, genel olarak Büyük Menderes ile Gediz Nehirleri arasında kalan coğrafyadır<sup>187</sup>. Arzawa'nın lokalizasyonu üzerine olan ikinci görüş ise Antalya Körfezi'nin kuzeyi ve Göller Yöresi'ni içine alan bölgedir<sup>188</sup>. Küçük Arzawa'yı Batı Anadolu'ya yerleştirenler başkent olarak Antik Ephesos (Efes)<sup>189</sup>, Antalya çevresine yerleştirenler ise Habesus'u (Kaş civarı)<sup>190</sup> göstermektedirler (Harita 15). Ünal, Küçük Arzawa'nın Akdeniz Bölgesi'ne yerleştirilmesinin nedenini Arzawa adının iki Amarna Mektubu'nda geçmesine bağlamıştır<sup>191</sup>. Fakat Ünal'ın bu görüşü artık geçerliliğini yitirmiştir. Arzawa'nın Batı Anadolu'da aranması gerektiği son yapılan araştırmalara göre daha mantıklı gelmektedir. Ama eldeki veriler ışığında Küçük Arzawa'nın tam sınırlarını belirleyebilmek imkansızdır<sup>192</sup>.

Arzawa ile ilgili görüşler ele alındığında Küçük Arzawa'nın Batı Anadolu'da aranması gerekmektedir. Küçük Arzawa'nın Millawanda<sup>193</sup> ve Ahhiyawa<sup>194</sup> ile ilişkileri göz önüne alındığında batıda Selçuk'tan başlayıp Gediz ve Büyük Menderes Nehirleri arasındaki bölgeden doğuya doğru uzanması daha mantıklı gelmektedir. Küçük Arzawa'nın doğu sınırı ile ilgili tam olarak sınırlama yapılamamaktadır.

<sup>185</sup> Akdeniz 2006, 17.

<sup>186</sup> Starke 2001, 41.

<sup>187</sup> Cornelius 1958, 395; Hawkins 1998, 30-31; Huxley 1960, 33; Garstang and Gurney 1959, 84; Latacz ve Starke 2006, 45; Macqueen 2001, 43; Mellaart 1968, 197; Niemeier 2002, 522; Starke 2001, 34; Ünal 2003, 1, 192; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 31.

<sup>188</sup> Götze 1957, 49; Hawkins 2009, 79.

<sup>189</sup> Latacz ve Starke 2006, 192.

<sup>190</sup> Götze 1957, 49.

<sup>191</sup> Ünal 2003, 1.

<sup>192</sup> Ünal 2003, 2.

<sup>193</sup> Niemeier 2002, 520. Antik Miletos ile bir tutulmaktadır. Miletos'un Millawanda ile aynı yer olduğu günümüzde araştırmacıların çoğu tarafından kabul edilmektedir. Yaylalı ve Akdeniz 2012, 30.

<sup>194</sup> Akdeniz 2006, 17. Ahhiyawa'nın Güney Batı Anadolu ve kıyıya yakın Ege adalarını kapsayacak biçimde kıyıya yakın sahil şeridini içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.



Arzawa ile ilgili en önemli bilgileri "Telipinu Fermanı", "Aleksandu Anlaşması" ve "II. Muşşili'nin Yıllıkları"ndan edinmekteyiz. Bunların yanında I. Hattuşili döneminde de Arzawa ile ilgili bazı bilgiler edinebilmekteyiz.

Telipinu Fermanı'nda, I. Hattuşili'nin (Labarna) (M.Ö. 1565-1540) düşman ülkeleri tek tek işgal ettiğini, ülkenin topraklarını genişlettiğini ve işgal ettiği ülkelere oğullarını vali olarak atadığı anlatılmaktadır. Labarna'nın işgal ettiği bölgeler arasında Hupisna, Tuwanuwa, Nenassa, Landa, Zallara, Parsuhanda ve Lusna yer almaktadır. Bu kentlerin hemen hemen hepsi Anadolu'nun güneyinde yer almaktadır. Fakat Arzawa ile ilişkili olmadıkları düşünülmektedir. Diğer metinlere bakıldığında Arzawa'nın Aşağı Ülke ile komşu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden de Labarna'nın buralarda faaliyetlerde bulunurken dolaylı olarak da Arzawa ile ilgilendiği düşünülmektedir ve bu dönemde Hititler'in düşmanları arasında Arzawa'da gösterilmektedir<sup>195</sup>.

II. Muwatalli'nin Wiluşa kralı Aleksandu ile yaptığı anlaşmada ise şu ifadeler yer verilmektedir:

*“Eskiden atam Labarna, Arzawa ülkelerinin tamamı ve Wiluşa ülkesi ile savaşmıştı. Ve onları köle yap(mış)tı. Sonradan Arzawa ülkesi tekrar düşman oldu. Ve Wiluşa ülkesini Hatti ülkesinden ayırdı. Fakat mesele uzun zaman(dır bilinmemektedir). Hangi kraldan olduğunu (bilmiyorum). [Ve] Wiluşa ülkesi, Hatti ülkesinden ayrıldığında, Hatti ülkesi kralları onun halkı ile gerçekten barış içinde idiler. [Ve] onlar [elçilerini (düzenli olarak) onlara] gönderdi. Fakat Tuthaliia, Arzawa ülkesine karşı geldiğinde, o, [Wiluşa ülkesine] girmede. Onunla barış içinde idi. Ve düzenli olarak ona [elçiler] gönderdi. Ve Tuthaliia [Arzawa ülkesindeki ataları] Wilusa ülkesi kralı onunla barış içinde [idi. Ve] onun kendi ülkesine [girme]mesi için, ona (düzenli olarak) [elçilerini] gönderdi. Ve [Arzawa] ülkesi [bir kez daha savaşa başladığında], büyükbabam Şuppiluliuma geldi ve [Arzawa ülkesini yendi]. [Wiluşa] ülkesi kralı Kukkunni [onunla barış içinde idi]. Ve o, ona karşı gelmedi. [Ancak büyükbabam Şuppiluliuma'ya (düzenli olarak) elçiler [gönderdi].”<sup>196</sup>*

Metin bu kısımdan sonrası tahrip olduğu için tam olarak okunamamaktadır. Buradan sonra tabletin çevirisi 30. satırdan başlamıştır.

<sup>195</sup> Ünal 2003, 5.

<sup>196</sup> Karauğuz 2002, 140.

*“[O, Piiama-Kurunta’ya] Arzawa ülkesini [verdi]. [O, Mashuiluwa’ya] Kuwaliia ülkesini [verdi]. O. Appawiaa ülkesini ve [Seha Nehri Ülkesini Manapa-Tarhunta’ya verdi]. O, [Targasnalli’ye] Hapalla ülkesini [verdi].”*

*“Ben eğer şimdi, senden ya Seha Nehri Ülkesi ya da [Arzawa] ülkesi halkının [isyan çıkartacakları (konusunda)], kötü bir plan kurduklarını iştirsen ve sen önceden meseleyi bilirsen fakat majesteme bu konuda yazmasan ve her nasılsa bu adamların (eylemlerini) göz ardı edersen ve şöyle söylersen “Bu kötülük olsun.” Sen bu meseleyi işittiğin zaman Majesteme tereddütsüz önceden yaz.”<sup>197</sup>*

*“Böyle bir meseleyi işittiğin an, sen mesele hakkında sessiz kalma. Geriye dönme. Ve sen bizzat kendin böyle bir şahsa yardım sağlama. O nasıl Majestemin düşmanı ise aynı şekilde senin de düşmanın olsun.”*

*“Fakat eğer sen Aleksandus böyle bir meseleyi iştirsen ve [sonra] mesele hakkında sessiz kalırsan ve bizzat sen o şahsa yardım sağlarsan işte bak sen Aleksandus yemin tanrıları huzurunda suç işlemiş olacaksın. Yemin tanrıları seni sürekli kovalasın.”<sup>198</sup>*

Bu metine bakıldığında Hitit kralı II. Muwatalli, Wiluşa kralı Aleksandu’yu uyararak Arzawa’nın çıkartacağı herhangi bir ayaklanmada kendisine önceden haber verilmesini istemiştir. Buradan Arzawa’nın Hititler’le dostça ilişkiler içerisinde olmadığını ve huzursuzluk çıkartmak için zaman kolladığı görülmektedir.

I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540) dönemine ait, pek çoğu daha sonraki krallar döneminde yazılmış olan bazı metinlerde de Arzawa’nın adı geçmektedir. Bu metinlerin birinde I. Hattuşili’nin Arzawa’ya karşı sefere çıktığından ve oradan ganimet olarak sığır ve koyun sürüleri getirdiğinden söz edilmektedir<sup>199</sup>. Bu da bize Arzawa için hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir.

Bu metinler dışında Arzawa ile ilgili bilgiler edindiğimiz en önemli kayıt "II. Murşili'nin Yıllıkları"dır. Özellikle II. Murşili'nin 3. saltanat yılında Arzawa’ya

<sup>197</sup> Karauğuz 2002, 143.

<sup>198</sup> Karauğuz 2002, 144.

<sup>199</sup> Ünal 2003, 5.

düzenlediği sefer Batı Anadolu tarihi coğrafyası açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Hitit tabletlerine bakıldığında Batı Anadolu'ya yapılan üç Hitit seferi göze çarpmaktadır. Bu seferler I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540), I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1355-1320) ve II. Murşili (M.Ö. 1318-1290) dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi II. Murşili'nin 3. saltanat yılında Arzawa üzerine yaptığı seferdir.

II. Murşili'nin (M.Ö. 1318-1290) genç, hatta çocuk yaşta tahta geçmesi Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde ona karşı hareketlerin yoğunlaşmasına dolayısıyla Hititler'e karşı neredeyse toplu bir isyana sebep olmuştur. II. Murşili ileri gelenlerin de uyarmasıyla Hititler'in gücünü yeniden toparlamak, batıdaki ülkeler üzerindeki prestijini arttırmak ve egemenliği altındaki insanlara gözdağı vermek amacıyla büyük bir sefere başlamış olmalıdır. II. Murşili'nin ordusunun başına geçerek Arzawa'ya saldırması saltanatının 3. yılının yaz aylarına rastlamaktadır. Savaş başlamadan önce II. Murşili'ye en büyük destek birliği, kardeşi Kargamış kralından gelmiştir. Yeri tam bilinmese de Tuz Gölü yakınlarında olduğu düşünülen Sallapa kentinde Kargamış'tan gelen birlikle Hitit ordusuna destek sağlanmıştır. Hitit ordusu ile Arzawa kuvvetleri arasındaki ilk savaşın Walma kenti yakınlarında Astarpa Irmağı kıyısında olduğu düşünülmektedir<sup>200</sup>. Walma'daki savaş sırasında savaşın gidişatını etkileyecek ve muhtemelen de seferin yavaşlamasına neden olacak bir olay gerçekleşir. "Gış Kalmişana" denilen ateştopu benzeri nesnelere gökyüzünde görülmeye başlanmıştır. Gış Kalmişana adı verilen bu nesnelere ne oldukları konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi volkan patlaması sonucu gökyüzüne fırlayan nesnelere olduklarıdır. İkinci görüş ise meteor düşmesi sonucu gökyüzünde görülen nesnelere olduklarıdır. Bu nesnelere görüldükleri yer ile ilgili olarak Hitit metinlerinde iki farklı yerin ismi geçmektedir. Bunlardan birincisi Lawasa Dağı'dır. İkinci ise Sehiriya Irmağı civarındadır. Fakat her ikisinin de yaklaşık olarak Gediz Havzası civarında oldukları düşünülmektedir<sup>201</sup>. Ahmet Ünal, Gış Kalmisana adı verilen bu nesnelere volkan patlaması ile bir tutmaktadır<sup>202</sup>. Fakat bu nesnelere meteor düşmesi

<sup>200</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>201</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>202</sup> Ünal 2003, 28.

sonucu oluştukları daha muhtemeldir<sup>203</sup>. Bu doğa olayı sonucu II. Murşili korkudan yüz felci geçirmiştir. Arzawa kralı Uhhaziti'nin ise dizlerinin üzerine çöktüğü ve hastalandığı yazılıdır. II. Murşili'nin yüz felci yıllar boyu sürecektir. Bir türlü iyileşemeyen kral, şifa bulmak için Kizzuwatna'ya kadar gidecek orada uzun bir tedavi görecektir ama yine de iyileşemeyecektir<sup>204</sup>.

Hitit ordusu daha sonra Aura kentinde kamp kurar. Burada Hitit'in müttefiki Mira kralı Mashuiluwa (M.Ö. 1315-1307) ile görüşmeler yapılır. Mashuiluwa bu dönemde bir bakıma Hitit'in Batı Anadolu'daki casusu gibi çalışmaktadır. Tabiat olayından sonra iki ülke Walma'da tekrar karşı karşıya gelirler<sup>205</sup>. Walma'nın konumu ile ilgili genel olarak iki görüş bulunmaktadır. Ünal'a göre Walma, Dinar-Sandıklı arasında Büyük Menderes Irmağı'nın yukarı çığırında olmalıdır<sup>206</sup>. Bryce'a göre ise Walma, Lycaonia'nın bir bölümünü ve Isauria'yı içine alan Aşağı Ülke'nin güneybatısında bulunmaktadır<sup>207</sup>.

Walma'da Hitit ordusuyla savaşa giren Arzawa kuvvetlerinin başında Uhhaziti'nin oğlu Piyama-Inara bulunmaktadır. Hitit metinlerine bakıldığında Arzawa'nın da aynı Hititler gibi savaş arabalarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hitit ordusu Walma'da Piyama-Inara'a karşı galip gelir ve Arzawa'nın içlerine doğru<sup>208</sup> ilerlemeye başlar. Bunun üzerine Hitit'in savaştan galip geldiği ve başkente doğru ilerlediği bilgisi Kral Uhhaziti'ye ulaştırılır. Uhhaziti'nin yanına bazı saray erkanını da alarak muhtemelen bir kayıkla denizin ötesine kaçtığı düşünülmektedir. Kaçanlar arasında Walma'daki orduya komuta eden prens Piyama-Inara ile diğer prens Tapalazunauli de yer almaktadır. Hitit metinlerinde denizin ötesi anlamındaki yer "aruni parranda" şeklinde geçmektedir<sup>209</sup>. Denizin ötesi adlandırmasındaki yerin neresi olduğu ile ilgili de çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Starke, Uhhaziti'nin yanına aldığı kişilerle birlikte Ahhiyawa'nın kontrolünde olan bir adaya kaçtıklarını belirtmektedir<sup>210</sup>. Hawkins de Starke ile aynı fikirdedir ve burada geçen "gursauwananza" kelimesini

<sup>203</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>204</sup> Ünal 2003, 28-29.

<sup>205</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>206</sup> Ünal 2003, 29.

<sup>207</sup> Bryce 1974, 5.

<sup>208</sup> Arzawa Ülkesi'nin merkezinin Apasa( Antik Ephesos) olduğu düşünülmektedir. Hititlerin de bu bölgeye doğru ilerledikleri düşünülmektedir. (Büyükkolancı 1998, 35.)

<sup>209</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>210</sup> Starke 2001, 38.

adalara şeklinde çevirmektedir<sup>211</sup>. Bu bilgilere dayanarak Uhhaziti'nin yanına bazı soyluları da alarak acele bir şekilde Apasa'dan ayırdığı söylenebilir. Halkın bir kısmı ise Arinnanda Dağı'na ve Puranda Kalesi'ne sığınmışlardır<sup>212</sup>.

Hitit metinlerinde Arinnanda Dağı'nın sarp ve uçurum bir yer olduğu savaş arabalarının geçmesine engel teşkil ettiği yazılıdır. Puranda kalesinin ise Arinnanda kadar olmasa da yüksek ve korunaklı bir noktada yer aldığı düşünülmektedir<sup>213</sup>.

II. Murşili (M.Ö. 1318-1290) Arinnanda Dağı'nı kuşattıktan sonra su kaynaklarını kesmiştir. Arzawalılar, Hititlerden kaçmak için Arinnanda Dağı'nın en yüksek noktalarına kadar ilerlemişlerdir ve böylece su kaynaklarından da uzak kalmışlardır. Kuşatmanın ne kadar sürdüğü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak susuz kalan Arzawalılar'ın teslim oldukları ve II. Murşili'nin 15.500 civarında kişiyi tutsak aldığı Hitit metinlerinde geçmektedir<sup>214</sup>. Puranda kuşatmasından önce Hitit ordusu kış geldiği için Astarpa Irmağı kıyısına çekilerek kışı burada geçirmiştir. Yani Hitit, II. Murşili'nin 2 yıl sürecek olan seferini yaz ve bahar aylarında sürdürmüş kışı ise ordugahta geçirmiştir. II. Murşili benzeri bulunmayan bir girişimle "EZEN.MU.TI" dedikleri ay bayramını kış bitiminde, baharın başlangıcında Astarpa Irmağı civarındaki ordugahında kutlamıştır. Bu da Hititler için bu seferin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Baharın gelmesiyle birlikte Hitit ordusu toparlanarak tekrar Puranda Kalesi'ne doğru yönelmiştir. Puranda'daki Arzawa ordusunun başında denizin ötesinden geri gelen prens Tapalazunawali vardır. Tapalazunawali kendisine özgü bir yöntemle Hititler, Puranda'ya saldırmadan önce onları ovada durdurmak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Tapalazunawali bu durum karşısında kaleye geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hititler Arinnanda Dağı'nda uyguladığı yöntemle bu kez kalenin su kaynaklarını kesmişler, bu durum karşısında Tapalazunawali de himayesindeki birliklerin bir bölümüyle kaleden kaçmıştır. Hititler kaçanları takip etseler de sadece az sayıda kişiyi yakalayabilmişlerdir. Sonuçta Puranda Kalesi düşer ve yaklaşık 15.000 civarında kişi köleleştirilir<sup>215</sup>.

---

<sup>211</sup> Hawkins 1998, 14.

<sup>212</sup> Akdeniz 2006, 22.

<sup>213</sup> Ünal 2003, 31.

<sup>214</sup> Akdeniz 2006, 22.

<sup>215</sup> Akdeniz 2006, 23.

Arinnanda Dağı ve Puranda Kalesi ile ilgili de farklı lokalizasyon önerileri bulunmaktadır. Arinnanda Dağı'nın lokalizasyonu ile ilgili Samsun Dağı, Dilek Yarımadası genellikle birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir<sup>216</sup>. Bunun nedeni olarak bu bölgede Hitit metinlerinin anlattığı tarzda başka bir dağ bulunmaması gösterilmektedir.<sup>217</sup> Antik Mykale Dağı yani günümüzdeki Dilek Yarımadasının böyle bir lokalizasyon için oldukça uygun olduğu düşünülmektedir. Denize doğru dil şeklinde uzanan bu sarp ve bitki örtüsünün gür olması nedeniyle de ağaçlık olan yarımada'nın geçilmesi zor ve neredeyse imkansızdır. Ancak Arinnanda Dağı'nın sadece Dilek Yarımadası'nın bulunduğu kısım olmaması gerektiği düşünülmektedir. Sadece bu dağın başlangıç kısmı olarak burası kabul edilmelidir. Samsun Dağları'nın doğu uzantısının da anlatılan bu bölgenin devamı şeklinde olduğu düşünülmektedir<sup>218</sup>.

Puranda Kalesi'nin lokalizasyonu ile ilgili daha çok fazla görüş bulunmaktadır. Meriç, Puranda Kalesini Bademgediği Tepesi'ne lokalize etmektedir<sup>219</sup>. Puranda Kalesi için Ahmet Ünal Priene'yi<sup>220</sup>, Jak Yakar ise Kuşadası yakınlarındaki Ilcatepe'yi önermektedir<sup>221</sup>.

Bu görüşlerden en uygunu bulunduğu konum itibarıyla Priene olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk Priene'nin yeri tam olarak saptanamasa da ikinci Priene'nin ve dönemin kentlerinin genel olarak yüksek, korunaklı alanlarda kurulmasına bakarak ilkinin de yüksek bir alanda kurulduğu düşünülebilir. Ayrıca yüksek alanların tercih edilmesinin bir nedeni de bölgeye hakim olması ve gelecek tehlikelere karşı savunulmasının daha kolay olmasıdır. Bademgediği Tepesi ve Ilcatepe 15.000 civarında insanın yerleşebileceği büyüklükte geniş bir alana sahip değillerdir<sup>222</sup>.

II. Murşili'nin Arzawa seferinden (Harita 15) yola çıkarak Batı Anadolu'nun Hititler için önemli bir konuma sahip olduğunu görebiliriz. Batı Anadolu'ya yerleştirilen Millawanda, Ahhiyawa ve Arzawa'nın durumları her zaman Hititler'in ilgi odağı olmuştur. Bu yüzden Hititler Batı Anadolu'daki her olay karşısında bir şekilde

---

<sup>216</sup> Akdeniz 2006, 27.

<sup>217</sup> Ünal 2003, 32.

<sup>218</sup> Akdeniz 2006, 27.

<sup>219</sup> Meriç 2002, 232.

<sup>220</sup> Ünal 2002, 34.

<sup>221</sup> Yakar 2000, 331.

<sup>222</sup> Akdeniz 2006, 30.

müdahalede bulunmuşlardır. II. Murşili'nin Arzawa seferinden de görüldüğü üzere Hititler başkent Apasa'yı yakıp yağmalasalar bile, Arzawa üzerinde tam bir hakimiyet kurmamışlardır. Arzawa'yı uzaktan yönetme yöntemine gitmişlerdir. Kendi çıkarlarına ters düşen durumlarda bazen askeri müdahalelerde bulunmuşlar bazen de mektup ve anlaşma yollarıyla çözüm aramışlardır.

Küçük Arzawa'nın lokalizasyonu üzerine önemli farklılıklar bulunsa da Batı sınırının antik Ephesos civarı olduğu büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmiştir<sup>223</sup>. Asıl sorunlu bölge ise doğu sınırı olarak kalmıştır. Arzawa adı Hitit metinlerinde bazen şehir bazen ülke bazen ise konfederasyon olarak geçtiği için Arzawa'nın topraklarının ve hakimiyet alanlarının da dönem dönem genişlediği gözlemlenmektedir.

II. Murşili'nin Arzawa seferi (Harita 15) ve sonuçları Batı Anadolu'da Son Tunç Çağı'nda meydana gelmiş en önemli askeri-siyasi olaylardandır. Batı Anadolu topraklarının bir kısmının akarsuların taşıdığı alüvyonlar nedeniyle kapanması sonucu bazı yerleşim yerlerine tam olarak ulaşamamıştır. Fakat bunların yanında yeterli kazı ve araştırmaların da yapılmamış olması M.Ö. II. binyılın ikinci yarısı hakkındaki bilgilerin tamamının Hitit metinlerine dayanmasına yol açmaktadır. Yeni bulunacak yazıtlarla M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu tarihi coğrafyası üzerine daha net bilgilere ulaşmak mümkündür.

Savaş bitince Batı Anadolu'nun sınırlarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Küçük Arzawa'nın seferden sonraki durumu bilinmemektedir. Bu dönemden sonra Küçük Arzawa yerine Mira-Kuwaliya Ülkesi güç kazanmıştır. Muhtemelen Küçük Arzawa'nın topraklarının önemli bir bölümü Mira-Kuwaliya'ya bırakılmıştır. Buradan da Hitit'in her zaman kendi çıkarı doğrultusunda hareket eden topluluklara karşı daha ılımlı bir politika gösterdikleri görülmektedir<sup>224</sup>.

Hattuşa'nın Batı Anadolu'daki düşmanlarını destekleyen ve kesin yeri uzun süre tartışma konusu olan Ahhiyawa'nın konumu hakkında kesin bilgilere ulaşamamasına rağmen, Ahhiyawa'nın köprü ayağı olduğu düşünülen Millawanda'nın lokalizasyonu ile ilgili daha net bilgiler elde edilmiştir. Akha dilinde Millatos ve Hititçe'de

<sup>223</sup> Büyükkolancı 1998, 31.

<sup>224</sup> Akdeniz 2006, 23.

Millav(w)anda olarak geçen yerin kökünün "Milla-" olduğu düşünülmektedir<sup>225</sup>. Millawanda'nın konumunun tam olarak belirlenebilmesinde, Ahhiyawa ve Arzawa'nın konumları önemli bir yer tutmaktadır.

Millawanda ile ilgili yazılı bilgilerin en önemli bölümünü Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz. "Tawagalawa Mektubu" ve "Millawata Mektubu", Millawanda adının geçtiği en önemli metinler olarak karşımıza çıkmaktadır<sup>226</sup>.

Daha önce Tawagalawa Mektubu'nda bahsedildiği gibi Piyamaradu adlı kişinin eskiden yüksek rütbe sahibi bir Hititli olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra yağmacılığa yönelmiş, muhtemelen tamamı olmasa da Hitit İmparatorluğu'nun bir parçası olan Lukka Ülkesi'ne bazı saldırılarda bulunmuştur. Bu durum karşısında III. Hattuşili memnuniyetsizliğini anlatmaktadır. Tabletlere göre hareket noktası Millawanda (Miletos) kentiydi ancak bu kent Hitit hakimiyeti dışındaydı. III. Hattuşili tarafından Ahhiyawa'ya bir mektup gönderildi. Bu mektubun amacı Piyamaradu'yu yargılamak üzere iade edilmesi için Ahhiyawa Ülkesi kralı üzerinde baskı yaratmak ve Lukka Ülkesi'ndeki karışıklıklara son vermektir. Lukka halkı önce Ahhiyawa kralının kardeşi olan Tawagalawa isimli kişiye başvurmuş sonra da Attarimma kenti saldırıya uğradığı zaman Hitit kralını yardıma çağırmişti. Buradan Lukka Ülkesi'nin Hitit ve Ahhiyawa arasında bulunan bir tampon bölge olduğu anlaşılmaktadır<sup>227</sup>. Piyamaradu Lukka Ülkesi'nde hakimiyet kurarak Hitit kralından kendisini bir vasal olarak tanıması için talepte bulundu. Hitit kralı bu durum karşısında bir elçiyi Piyamaradu'yu getirmesi için görevlendirdi. Fakat Piyamaradu elçi ile birlikte gelmeyi reddetti. Bunun üzerine Hitit kralı Lukka Ülkesi'ndeki karışıklığı bastırdıktan sonra Ahhiyawa kralından, Millawanda'daki ismi Atpaş olan temsilcisine Piyamaradu'nun iade edilmesi için bir mektup gönderdi. Bu mektup üzerine kral Millawanda üzerine hareket etti fakat vardığı zaman Piyamaradu bir gemiyle kaçmıştı. Buradan da Millawanda'nın bir kıyı kenti olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun devamında ise Piyamaradu'nun iadesi için sarf edilen bölümler yer almaktadır<sup>228</sup>.

---

<sup>225</sup> Niemeier 2002, 520.

<sup>226</sup> Niemeier 2002, 521.

<sup>227</sup> Gurney 2001, 49.

<sup>228</sup> Gurney 2001, 50.



Millawanda ile ilişkili ikinci önemli metin ise "Millawata Mektubu" adıyla anılmaktadır. Mektubun IV. Tudhaliya (III. Tudhaliya?) dönemine (M.Ö. 1236-1215) ait olduğu düşünülmektedir. Mektupta Mira Kralından, Wiluşa'nın tahttan indirilmiş kralı Walmu için sorumluluk taşıması gerektiği istenmektedir. Mektup içerisinde Millawanda ile ilişkili sorunlardan bahsedilse de mektubun sanıldığı gibi Millawanda'ya değil Mira Kralı'na hitaben yazıldığı düşünülmektedir<sup>229</sup>. Millawata Mektubu'nun oldukça kırık bir şekilde ele geçmesinden dolayı içeriği tam olarak anlaşılammamaktadır. Mektupta Hitit kralının muhtemelen Millawanda hükümdarına oğlum diye hitap ettiği ve samimi bir tavırla bazı anlaşmazlık meselelerini ve bazı rehinelerin geri dönüşü ile ilgili konuları konuştuğu da belirtilmektedir<sup>230</sup>.

Millawanda'nın lokalizasyonu ile ilgili üç görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Millawanda'nın Karia bölgesindeki Mylasa ile bir tutulmasıdır (Harita 14)<sup>231</sup>. Bu görüş Millawanda'nın deniz ile ilişkili bir yer olduğundan ve Mylasa'nın da daha iç bölgede kalmasından dolayı pek fazla taraftar bulamamıştır.

İkinci görüş ise Millawanda'nın İznik civarında olabileceğidir (Harita 13)<sup>232</sup>. Doğru olduğu takdirde dolayısıyla bütün Batı Anadolu lokalizasyonu değiştirebilecek nitelikteki bu görüş ilk görüşe göre bir dönem daha fazla taraftar toplamıştır. M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu üzerine yapılan lokalizasyon çalışmalarının geldiği son noktaya göre bu görüşte artık kabul edilmemektedir. Kabul edilmemesinin ilk nedeni olarak Hitit metinlerinde adı geçen diğer yerlerle bağlantısının tam olarak saptanamamasıdır. Millawanda, İznik civarına yerleştirildiğinde yapılan diğer lokalizasyonlar üzerinde kopukluklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Millawanda'nın Mykenler'le ilişki içinde olduğu düşünüldüğünde bu bölgede Myken varlığını gösteren önemli veriler bulunmamaktadır.

Bunların dışında Karadeniz ve Marmara Denizi arasındaki yükselti ve basınç farkı nedeniyle Son Tunç Çağında bu bölgede deniz ticareti yapabilecek gemi teknolojisinin oluşmadığı düşünülmektedir. Ayrıca boğazlar üzerinde de şiddetli bir

<sup>229</sup> Akdeniz 2006, 25.

<sup>230</sup> Gurney 2001, 51.

<sup>231</sup> Cornelius 1958, 395.

<sup>232</sup> Macqueen 2001, 44; Mellaart 1958, 22; Götze 1957, 127.

akıntı söz konusudur. Marmara Denizi'nde 4 deniz mili akıntının olduğu ve bu akıntı karşısında Son Tunç Çağında gemilerin ilerleyemeyeceği düşünülmektedir<sup>233</sup>.

Tezimizde de kabul ettiğimiz, pekçok araştırmacı tarafından kabul edilen üçüncü görüşe göre ise; Millawanda, Aşağı Büyük Menderes Havzası'ndaki (Harita 1) Miletos antik kenti ile eşitlenmektedir (Harita 12)<sup>234</sup>. Bu görüşü destekleyici arkeolojik veriler de bulunmuştur. Miletos'da özellikle Son Tunç Çağı'na ait önemli miktarda Myken seramiği ele geçirilmiştir bu seramiklerin yoğun bir miktarı yerel üretimdir<sup>235</sup>. Bu seramikler de Miletos'un Myken Kültürü ile yoğun ilişki içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Myken seramiklerinin dışında Miletos'da bulunan Hitit üslubunda bezemelerin bulunduğu krater parçası<sup>236</sup> ve Hattuşa'da bulunan Myken savaşçısı tasvirli seramik parçası<sup>237</sup> Milet-Hitit ilişkilerini göstermesi açısından önemli buluntulardır. Ayrıca Miletos'da Değirmentepe'nin güneybatı eteklerinde, mezar hediyesi olarak bırakılmış Hitit kılıçları bulunmuştur. Bu kılıçlar Hattuşa'dakilerle benzerlik göstermektedir<sup>238</sup>. Bu buluntuların dışında Miletos'da III. yapı katında bulunan Hitit geleneklerindeki kent duvarı da Miletos-Hitit arası ilişkileri göstermektedir<sup>239</sup>.

Miletos'da yapılan kazılarda eski tabakalanmaya göre 2, yeni tabakalanmaya göre 5. tabakada yaklaşık olarak M.Ö. 1316–1315 civarında meydana geldiği sanılan yıkımın, II. Murşili'nin (M.Ö. 1318–1290) II. saltanat yılında Gulla ve Malaziti komutasındaki bir orduyu Millawanda üzerine göndermesi sonucu olduğu düşünülmektedir<sup>240</sup>. Bunlardan birincisi ve daha muhtemel olanı Hititlerin, Gediz Vadisi'nden ilerleyerek Karabel Geçidi'ni aşp güneye yönelmeleri daha sonra Selçuk civarında bir noktadan Küçük Menderes çöküntü ovasına ulaşp Söke-Bağarası yöresinden güneye doğru ilerleyerek Bafa Gölü'nün doğusundan ve güneyinden dolaşp Miletos'a inmiş olabilecekleridir. Karabel geçidinde Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait bir kaya kabartmasının bulunması bu bölgenin Hititler için önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Hititler'in bu geçidi önceki ya da sonraki

<sup>233</sup> Aktaş 2007, 30.

<sup>234</sup> Niemeier 2002, 520; Garstang ve Gurney 1959, 81; Starke 2001, 38; Gurney 2001, 55;

<sup>235</sup> Greaves 2003, 87.

<sup>236</sup> Niemeier 2002, 299.

<sup>237</sup> Macqueen 2001, 69.

<sup>238</sup> Greaves 2003, 89.

<sup>239</sup> Greaves 2003, 88.

<sup>240</sup> Akdeniz 2006, 19.

dönemlerde de sıkça kullandığı düşünülebilir. İkinci görüş ise Hitit ordusunun Büyük Menderes Vadisi'nden gelmesi ya da Aydın Dağları arasındaki doğal geçitlerin birini kullanıp Büyük Menderes Vadisi'ne (Harita 3) inmeleri durumunda geçerlidir. Eğer Hititler bu yolla Büyük Menderes Vadisi'ne ulaşırlarsa buradan güneye inerek Çine Çayı Vadisi'ni takip ettikleri daha sonra Antik Alinda üzerinden Stratonikeia'ya giden yolu kullanarak Mylasa civarından batıya dönüp şehrin kuzey-kuzeydoğusundan Millawanda'ya ulaşmış olabilecekleridir<sup>241</sup>.

Miletos'un bulunduğu coğrafyadaki eski kıyı çizgisi de günümüzdekinden farklı bir yapıya sahipti. Günümüzdeki Bafa Gölü (Çamiçi Gölü), erken dönemde körfez konumundaydı ve antik dönemde Latmos Körfezi olarak anılmaktaydı (Çizim 1). Bilal Bay, erken dönem Miletos kıyı çizgisi üzerine yaptığı çalışmasında Büyük Menderes Nehri'nin, Latmos Körfezi'ni M.Ö. 3500 civarından günümüze dek doldurduğunu düşünmektedir. Fakat Büyük Menderes Nehri'nin yaptığı biriktirmenin en yoğun olduğu dönem M.Ö. 1000-M.S. 100 yılları arasındadır<sup>242</sup>.

Hitit metinlerinde adı geçen Millawanda'nın konumu üzerine yapılan araştırmalar sonucunda, günümüzde gerek Hitit metinlerinden yararlanarak gerekse Miletos'daki arkeolojik buluntulardan yola çıkaran elde ettiğimiz veriler Millawanda, Miletos eşitliğini işaret etmektedir. Miletos'un Son Tunç Çağında Latmos Körfezi'nin hemen ucundan bulunan bir liman kenti olması nedeniyle de Mykenlerle yoğun ilişkiler içinde olduğu ve denizcilikte ileri bir düzeye ulaştığı düşünülmektedir. Hititler, Millawanda'nın önemini bilseler de Millawanda üzerinde hiçbir zaman tam bir hakimiyet kurup Millawanda'yı kendi topraklarına dahil etmemişlerdir. Müdahalelerinin çoğunu dönemlik gerçekleştirmişler, rahatsızlık duydukları her durum sonunda Millawanda üzerine seferler düzenlemişler ya da Piyamaradu'ya gönderilen Millawata Mektubu gibi mektuplar göndererek sorunun diplomatik bir şekilde çözümlenmesine olanak sağlamışlardır. Miletos'un III. yapı katındaki Hitit üslubundaki kent duvarı, bazı araştırmacılar tarafından Miletos'da Hitit hakimiyetinin sağlandığına ve Hititler'in Miletos'u kendi topraklarına dahil ettikleri konusunda çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu sur duvarının Hitit üslubunda olmasının yanında, sur

<sup>241</sup> Akdeniz 2006, 20.

<sup>242</sup> <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/geo-meandr.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:22 itibarıyla alınmıştır.

duvarının içerisindeki konutların tamamen Myken özellikleri taşıdığı bilinmektedir. Bu da bize Miletos'da Hitit hakimiyetinin hiçbir zaman tam olarak sağlanmadığını göstermektedir. Hititler'in Son Tunç Çağında ulaştığı bu güç düşünüldüğünde Millawanda üzerinde hakimiyet kuramadığı değil, kurmak istemediği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Miletos (Harita 7) gerek konumu gerekse M.Ö. II. binyıl içerisindeki rolü nedeniyle her zaman önemli bir yerleşimdir. Son Tunç Çağı ile ilgili verilerin yetersiz olması ve son dönem kazı çalışmalarının antik çağ tabakalarında yapılması nedeniyle Miletos'un Son Tunç Çağı içerisindeki rolü ile ilgili bilgilerin çoğu tahminlere dayanmaktadır. Yeni kazılar Miletos'un erken dönemleri üzerinde yoğunlaştırılırsa, özellikle M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu'su ile ilgili çok önemli verilerin elde edileceği şüphesiz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

#### **4.2. ORTA ANADOLU'NUN HITİT DÖNEMİ SİYASAL YAPISI**

Son Tunç Çağı olarak anılan dönemin başlarına denk gelen, M.Ö. II. binyılın ortalarında Batı Anadolu ve Yunanistan ana karasında olduğu gibi Orta Anadolu ve çevresinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kültepe Ticaret Kolonileri'nin devamında Orta Anadolu'da Hitit Devleti'nin temelleri atılır. Gittikçe hakimiyetini iyice güçlendiren ve dönemin en önemli güçlerinden biri haline gelecek olan Hititler'de I. Hattuşili, Anitta'dan bu yana başkent olan Kaneş'in (Neşa) yerine Hattuşa'yı başkent yapmış, böylece Hitit Krallık dönemi başlamıştır. Anadolu dışında ise aşağı Mısır'da 18. Sülale'den Firavun Ahmose'nin yüzyıllık "Çoban Krallar" (Hiksoslar) hükümdarlığını yıkmasıyla M.Ö. 1540 civarında Yeni Krallık Dönemi başlamıştır. M.Ö. 1531 yılında I. Murşili tarafından Babil'in yıkılmasıyla Hammurabi Hanedanlığı sona ermiş ve bu hanedanlığın yerini Kassitler almıştır<sup>243</sup>. M.Ö. III. binyıldan beri bilinen Hurriler Mezopotamya'da Mitanni Krallığı'nı kurmuşlardır<sup>244</sup>. Yaklaşık olarak M.Ö. 1500'lerde meydana gelen bu iç değişimler Hititler ve komşuları ile olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Yeni düzenlenen sistem mevcut güçlerin değişen işbirlikleri ve yayılım denemeleriyle birlikte dönem dönem güç dengelerinin

<sup>243</sup> Latacz ve Starke 2006, 190.

<sup>244</sup> Alpman 1981, 303.

değişmesine rağmen bir şekilde düzene girmiş ve M.Ö. 1200'lere yani Son Tunç Çağı'nın sonuna dek yaklaşık 400 yıl kadar istikrarlı bir biçimde devam etmiştir<sup>245</sup>.

Hitit Devleti'nin uzun egemenlik süreci boyunca merkezi bölge her zaman tartışmasız bir şekilde Kızılırmak Kavsii içinde yer almıştır<sup>246</sup>. Hitit devletinin yayılım alanlarını ise kuzeyde "Yukarı Ülke", Pala ve Kaşka güneyde "Aşağı Ülke", Lukka, Tarhuntaşsa ve Kizzuwatna doğuda Azzi-Hayaşa ve İşuwa, batıda ise Wiluşa, Assuwa, Ahhiyawa, Arzawa oluşturmaktadır<sup>247</sup>.

Kaniş kralı Anitta'dan yaklaşık olarak yüz yıl sonra gelen Kuşşaralı Labarna (I. Hattuşili) Orta Anadolu'daki krallardan biri olan Piyuşti'yi bir gece baskısıyla yenilgiye uğratmış Hattuşa'yı ele geçirerek egemenliği altına almış, kendisine Hattuşili kente de Hattuşa ismini vererek Hattuşa'yı başkent yapmış ve Hitit Devleti'ni kurmuştur<sup>248</sup>. I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540) daha sonra hızla krallığını genişletmeye ve politik birlik sağlamaya koyulmuştur<sup>249</sup>. İlk olarak Kuzey Suriye üzerine sefer düzenlemiştir. Alalah'ı (Tell Açana) alarak hem daha sonraki seferleri için önemli bir merkez elde etmiştir, hem de bölgenin ana limanı olan stratejik yönden önemli bir merkezi elde etmiştir<sup>250</sup>. Bunun ardından Kilikya Kapısı (Çukurova, Gülek Geçidi) üzerinden Akdeniz'e geçerek Halpa'ya ulaşmış fakat burayı ele geçirememiştir, daha önce Alalah'ı aldığı için Halpa'nın denizle bağlantısını kesmiştir<sup>251</sup>. I. Hattuşili hükümdarlığı süresince sadece Kuzey Suriye'ye girmekle kalmamış Batı Anadolu'ya da ilerleyerek Büyük Menderes Nehri'nin yukarı çıkışına kadar ulaşmıştır. Adı geçen bölge ilk kez bu dönemde Hitit yazılı kaynaklarında "Arzawa" ya da "Arzawiya" adıyla ortaya çıkar ve M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısında III. Amenophis Döneminde Mısır'la politik yazışmalara girişebilecek kadar güçlü bir Batı Anadolu Devleti konumuna gelir<sup>252</sup>. I. Hattuşili'nin ölümünün ardından yerine torunu ve veliahdı I. Murşili geçmiştir.

<sup>245</sup> Latacz ve Starke 2006, 191.

<sup>246</sup> Gurney 2001, 26.

<sup>247</sup> Dinçol 1982, 24.

<sup>248</sup> Sevin 2003, 137.

<sup>249</sup> Macqueen 2001, 39.

<sup>250</sup> Ünal 2002, 66.

<sup>251</sup> Macqueen 2001, 39.

<sup>252</sup> Latacz ve Starke 2006, 191.

I. Murşili ( M.Ö. 1540-1530) de I. Hattuşili gibi sınırları genişletme politikasını ön planda tutmuştur<sup>253</sup>. İlk olarak Babil ve Halpa (Halep) üzerine yönelmiştir<sup>254</sup>. Halpa'nın, Hitit egemenliğine girmesinden sonra Ön Asya'daki güç dengesinin Hitit lehine dönmeye başladığı düşünülebilir. Bu kentin alınmasıyla birlikte ticaret yollarının hakimiyeti ve denetimi Hititler'e geçmiştir<sup>255</sup>. Babil ve Halpa'nın alınmasıyla meydana gelen Kuzey Suriye'nin fethi Hitit Devleti'ne Kuzey Mezopotamya'nın kapılarını açmıştır. Daha sonra I. Murşili, Hurri kökenli prenslerin bulunduğu bölge üzerine gitmişse de başarılı olamayıp daha güneye Babil önlerine kadar gelmiştir<sup>256</sup>. I. Murşili de I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540) gibi yayılma politikasını başarılı bir şekilde uygulamış Babil'i alarak, Hammurabi Hanedanlığı'na son vermiştir<sup>257</sup>.

I. Murşili'nin öldürülmesinden sonraki dönemde devlet güç kaybı yaşamış ve kargaşa ortamının olduğu bir döneme girilmiştir<sup>258</sup>. Bu dönemde devletin başına birçok kral geçmiştir. Bunlar I. Hantili, I. Zidanta, Ammuna, I. Huzziya, Telipinu, Tahurvali, Alluvamna, II. Hantili, II. Zidanta, II. Huzziya, I. Muwatalli, I. Tudhaliya (II. Tudhaliya), Arnuvanda, II. Tudhaliya'dır (III. Tudhaliya)<sup>259</sup>.

Bu krallar içerisinde en önemlilerinden birisi Telipinu'dur (M.Ö. 1525-1500)<sup>260</sup>. Telipinu tahta çıkar çıkmaz ülkedeki iç karışıklıkları sonlandırmak için yasalar çıkarmaya başlamıştır. Bu yasalardan en önemlisi kısa dönem içerisinde meydana gelen ve sık sık değişen kralların nasıl seçileceğinin belirlenmesine yöneliktir<sup>261</sup>. Telipinu'ya ait bu yazıtta veraset sisteminin düzenlendiği açık bir şekilde görülmektedir.

*“Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur. Eğer birinci sıradan bir prens yoksa ikinci sıradan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu mevcut değilse, bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir ve onun kocası kral olur.”*<sup>262</sup>

<sup>253</sup> Ünal 2002, 69.

<sup>254</sup> Dinçol 1997, 792.

<sup>255</sup> Akurgal 1995, 32.

<sup>256</sup> Ünal 2002, 69-70.

<sup>257</sup> Dinçol 2004, 27.

<sup>258</sup> Latacz ve Starke 2006, 192.

<sup>259</sup> Dinçol 2011, 265.

<sup>260</sup> Dinçol 2004, 30.

<sup>261</sup> Gurney 2001, 31.

<sup>262</sup> Akurgal 2003, 66.

Telipinu (M.Ö. 1525-1500) bu hükümle Hitit veraset sistemini düzenlemiş ve önceki sistemin belirsizliklerini ortadan kaldırarak kimin kral olacağını açık bir şekilde ifade ederek varisler arasındaki kargaşayı önlemiştir.

Telipinu'dan sonraki dönem Diñçol'un Eski Hitit, Orta Hitit ve İmparatorluk dönemi olarak ayırdığı Hitit Kronolojisi'nin Orta Hitit Dönemini oluşturmaktadır, Eski Hitit olarak adlandırılan dönem Telipinu'nun ölümüyle son bulmuştur<sup>263</sup>. Telipinu gibi bu dönem içerisinde önemli yer tutan bir başka kral da I. Tudhaliya'dır<sup>264</sup>.

I. Tudhaliya (M.Ö. 1420-1400) dışa açık bir politika izleyerek gerek politik gerekse askeri alanda kendisini göstererek ve Hitit Devleti'nin I. Murşili'den sonra girdiği düşüş döneminin sona ermesini sağlamıştır<sup>265</sup>. I. Tudhaliya'nın bu başarısı elli yıl sonraki I. Şuppiluliuma Dönemi'nde devletin Büyük İmparatorluğa dönüşmesinin önünü açmıştır<sup>266</sup>. Bu dönemde kuzeyde Kaşkalar'a karşı başarı sağlanmış, güneyde Kizzuwatna bir anlaşma yoluyla Hititler'e bağlanmış ayrıca Arzawa ve Batı Anadolu'daki bazı ülkelere sefer düzenlenmiş böylece Hititlerin daha sonraki dönemlerde oluşacak olan Batı Anadolu ilgisinin temelleri atılmaya başlanmıştır<sup>267</sup>. I. Tudhaliya dönemindeki Batı Anadolu seferi sadece savaşın kazanılması şeklinde son bulmuş herhangi bir yer ele geçirilememiştir. I. Tudhaliya dönemine ait yazıtlarda bu dönemde ilk kez Wilusiya, Taruisa adları ortaya çıkmıştır<sup>268</sup>. Aslında bu Wilusa'nın Luwi dilindeki bir etnikonunun I. Hattuşili döneminde geçen "Arzawiya" gibi Hititçeleştirilmiş şeklidir, tam tercümesi "Wilusik (Wilusik Ülke)"dir<sup>269</sup>. Son çalışmalarla birlikte tarihi coğrafya araştırmacıları "Wilusiya", "Taruisa" adıyla ortaya çıkan yerin Homeros'da geçen "(W)ilios" yani, Troia ile aynı yer olduğu konusunda fikir birliği içerisinde<sup>270</sup>. Aynı dönem içerisinde Hitit metinlerinde ilk kez Ahhiyawa adına da rastlanmıştır<sup>271</sup>. Lokalizasyonu üzerinde kesin bir sonuca varılamayan Ahhiyawa Ülkesi'nin bu dönemdeki metinlerden de anlaşıldığı gibi bir

<sup>263</sup> Diñçol 2004, 30.

<sup>264</sup> Gurney 2001, 48.

<sup>265</sup> Akurgal 2003, 78.

<sup>266</sup> Latacz ve Starke 2006, 193.

<sup>267</sup> Ünal 2002, 73.

<sup>268</sup> Macqueen 2001, 40.

<sup>269</sup> Starke 2001, 36.

<sup>270</sup> Latacz ve Starke 2006, 193.

<sup>271</sup> Macqueen 2001, 43.

kara halkı olan Hititler tarafından bilindiği kesindir<sup>272</sup>. I. Tudhaliya'dan sonra tahta Arnuvanda daha sonra ise II. Tudhaliya (M.Ö 1375-1355) çıkmıştır. II. Tudhaliya başa geçer geçmez Suriye ile ilgilenmiş askeri politikasını I. Murşili'nin aksine değiştirmiştir<sup>273</sup>. II. Tudhaliya'dan sonra krallığın başına II. Hattuşili'nin geçtiği düşünülmektedir fakat Akurgal, bu görüşü öneren Weidner ve Götze'nin aksine II. Hattuşili'nin hiçbir belgede adının açık bir şekilde geçmemesi nedeniyle kral olarak egemen olmadığı kanısındadır<sup>274</sup>.

II. Tudhaliya'dan sonra krallığın başına I. Şuppiluliuma geçmiştir bu dönemde krallık güçlü bir imparatorluğa dönüşmüştür<sup>275</sup>.

I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1355-1320) ülkenin etki alanını Kuzey Mezopotamya'ya kadar genişletmiştir<sup>276</sup>. İlk olarak Kuzey Suriye'de Mitanni Devleti'ni ve topraklarını işgal ederek Karkamış yönetiminde Kuzey Suriye birleşik vasallıklarını kurmuştur. Böylece Hitit Büyük İmparatorluk Dönemi başlamıştır<sup>277</sup>. Ayrıca I. Şuppiluliuma döneminde de Batı Anadolu'daki ülkelerle mücadele edilmiştir<sup>278</sup>. Bu dönemde Arzawa ile bir savaş yapılmıştır<sup>279</sup>. I. Şuppiluliuma'dan sonra tahta II. Arnuvanda geçmiştir. II. Arnuvanda Suriye seferi sırasında yakalandığı veba hastalığı yüzünden tahtta sadece 1 yıl kalabilmiş onun yerine I. Şuppiluliuma'nın küçük oğlu II. Murşili geçmiştir<sup>280</sup>.

II. Murşili (M.Ö. 1318- 1290) Hitit İmparatorluk Dönemi'nin en başarılı krallarından biri olarak bilinmektedir. Tahta geçtiğinde ilk iş olarak Kargamış'ın başına kardeşini, kardeşi ölünce de oğlunu getirmiş, Halpa'ya yeğenini kral yaparak Yakın Doğu'daki Hitit egemenliğinin sarsılmasını engellemiştir<sup>281</sup>. II. Murşili bu dönemde tekrar ortaya çıkan karışıklıkları gidermek için çoğunlukla iyimser bir politika izlemiş

<sup>272</sup> Bryce 1992, 127.

<sup>273</sup> Akurgal 1995, 37.

<sup>274</sup> Akurgal 1995, 43. Ayrıca Akurgal, II. Hattuşili gerçekten I. Şuppiluliuma'nın babası olarak kral olsaydı "Suppiluliuma'nın Başarıları" adlı belgede bir kez olsun isminin geçeceğini düşünmektedir.

<sup>275</sup> Sevin 2003, 148.

<sup>276</sup> Klenger 2002, 414.

<sup>277</sup> Latacaz and Starke 2006, 193.

<sup>278</sup> Çapar 1981, 314.

<sup>279</sup> Ünal 2003, 21.

<sup>280</sup> Akurgal 1995, 47.

<sup>281</sup> Akurgal 2003, 83.



ve diğerk devletlerle anlaşma yoluna giderek iyi ilişkiler kurmuş böylece imparatorluk sınırlarını güvence altına almıştır<sup>282</sup>.

II. Murşili politik, siyasi ve askeri yönden önemli işler yapmasının yanında yaptığı işleri de kayıt altına alarak kendi dönemi ile ilgili bilgileri günümüzde rahatça öğrenilebilmesine olanak sağlamıştır. II. Murşili'nin yaptıklarını anlattığı bu metinlere "II. Murşili'nin Yıllıkları" adı verilmektedir. II. Murşili'nin Yıllıkları, ayrıntılı bir biçimde yazılması ve günümüze dek ulaşması nedeniyle Önasya Tarihi yazımında önemli bir yere sahiptir. Özellikle devletlerarası anlaşmalarda anlaşmanın yapıldığı devletle olan ilişkilerin nasıl geliştiğinin anlatılması ve anlaşmanın yapıldığı güne kadar ayrıntılı bilgiler verilmesi II. Murşili dönemindeki tarih anlayışının ne derece önemli bir noktaya geldiğini göstermektedir<sup>283</sup>. II. Murşili Yıllıkları'nın şimdiye dek Boğazköy arşivinde bulunan en geniş tarih içerikli belge topluluğunu oluşturması nedeniyle de önemli bir yere sahiptir<sup>284</sup>.

II. Murşili Döneminin en önemli askeri olayını Arzawa ile yapılan savaşlar oluşturmaktadır<sup>285</sup>. Savaş sonunda Batı Anadolu'da sınırlar değişikliğe uğramıştır. Arzawa'nın yönetim merkezi sayılan Küçük Arzawa'nın savaş sonrası durumu bilinmemektedir. Muhtemelen toprakları diğerk ülkeler tarafından paylaşılmıştır. Arzawa'nın topraklarının önemli bir bölümü Mira Ülkesi'ne bırakılmıştır. Bundan sonraki dönemde de Hitit metinlerinde Mira adının sık geçmesi, Hitit-Batı Anadolu ilişkilerinde Arzawa'nın yerini Mira'nın aldığını göstermektedir. Hitit, Mira topraklarını Mashuiluwa'ya, Seha Irmağı Ülkesi'ni Manapatarhunta'ya, Hapalla'yı ise Tarkasnalli'ye bırakmıştır. Fakat daha sonra Mashuiluwa (M.Ö. 1315-1307) Hitit'in kendisine duyduğu güveni kötüye kullanıp Hitit İmparatorluğu'ndan ayrılmak isteyince Hitit Mashuiluwa'nın yerine Kupantainara'yı getirmiştir<sup>286</sup>.

II. Murşili'den sonra tahta en büyük oğlu II. Muwatalli (M.Ö. 1290-1272) geçmiştir<sup>287</sup>. Kardeşi ile anlaşamadığı için Hattuşa ve çevresinin idaresini ona bırakıp, Konya ovası yakınlarındaki Tarhundassa kentine taşınıp imparatorluğu buradan

<sup>282</sup> Dinçol 2004, 30.

<sup>283</sup> Alparslan 2006, 44.

<sup>284</sup> Çiğ 2002, 165.

<sup>285</sup> Bryce 1974, 103.

<sup>286</sup> Akdeniz 2006, 23-24.

<sup>287</sup> Dinçol 2004, 35.

yönetmiştir<sup>288</sup>. Bu sırada Kuzey Suriye’de Amurru Kralı'nın Mısır hükümdarlığını kabul etmesiyle Hitit ve Mısır arasındaki mücadele hem ekonomik hem de siyasi nedenlerden dolayı kaçınılmaz hale gelmiştir. Hitit tarihinin en önemli olayları arasında gösterilen Kadeş Savaşı, Hitit metinlerine göre Hitit’in zaferle ayrıldığı bir savaş olarak tarihe geçmiştir<sup>289</sup>.

II. Muwatalli (M.Ö. 1290-1272) ölünce yerine III. Murşili (M.Ö:1272-1265) adıyla geçen oğlu yönetim merkezini tekrar Hattuşaya taşımıştır<sup>290</sup>. Daha sonra yerine daha barışçı bir siyaset izleyecek olan III. Hattuşili (M.Ö. 1265-1240) geçmiştir. Bu dönemde tarihte "Kadeş Antlaşması" olarak bilinen ilk yazılı anlaşma Hitit ve Mısır arasında yani Hitit İmparatoru III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmanın Mısır kopyası Karnak Tapınağı'nda, Hitit kopyası ise Hattuşa Arşivleri'nde yer almaktadır<sup>291</sup>. Kadeş Savaşı'yla ilgili betimlemelere ise sadece Ebu Simbel, Karnak ve Luksor Tapınakları'nda rastlanmaktadır<sup>292</sup>. Kadeş Antlaşması sonrasında II. Ramses bir Hitit prensesi ile evlenmiştir<sup>293</sup>. Böylece her iki devlet arasında akraba ilişkilerine kadar dayanan sağlam bir bağ kurulmuştur.

III. Hattuşili’den sonra tahta IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) geçmiştir. Bu dönemde yayılma politikasının yerini koruma politikası almış Hitit elinde olan toprakları güvende tutmak için çaba sarf etmiştir fakat bunda başarılı olamamış Hitit İmparatorluğu Anadolu’da başlayan ayaklanmaların yanı sıra Kaşka saldırılarıyla da zayıflamıştır<sup>294</sup>.

III. Arnuvanda (M.Ö. 1215-1210) ve II. Şuppiluliuma (M.Ö. 1210-1200/1190) dönemlerinde de imparatorluğun hızla çöküşü devam etmiştir<sup>295</sup>. Bu dönemdeki yazıtlardan da anlaşıldığı üzere ülkenin her tarafı kargaşa içindedir. Tahta geçenler bu kargaşa ortamının ortadan kaldırılması için çaba harcasalar da başarılı olamamışlardır<sup>296</sup>. Mısır kaynaklarına göre Hatti Ülkesi'nde bu dönemde ortaya çıkan

---

<sup>288</sup> Alparslan 2007, 161.

<sup>289</sup> Sevin 2003, 156.

<sup>290</sup> Dinçol 2004, 30.

<sup>291</sup> Karauğuz 2002, 177.

<sup>292</sup> Karauğuz 2002, 248.

<sup>293</sup> Karauğuz 2002, 176.

<sup>294</sup> Akurgal 2003, 102.

<sup>295</sup> Lloyd 2003, 45.

<sup>296</sup> Dinçol 2004, 30.

kıtlık devletin yok olmasına zemin hazırlamıştır<sup>297</sup>. Ayrıca bu dönem de sadece Hitit İmparatorluğu için değil tüm Doğu Akdeniz için yıkıcı bir etki bırakan "Ege Göçleri" Hitit İmparatorluğu'nun sonunu getirmişti<sup>298</sup>. Bu nedenlerin birleşmesi sonucu Hitit İmparatorluğu otoritesini kaybetmiş M.Ö. 1200 civarına kadar bilgi edindiğimiz çivi yazılı belgeler son bulmuştur<sup>299</sup>. Fakat İmparatorluğun yıkılması Hitit varlığının tamamen sona erdiği anlamına gelmemektedir. İmparatorluğun yıkılması ile göç eden halk Hitit'e bağlı vasal krallıklara sığınmış bir süre Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve "Aşağı Ülke" şehir devletleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir<sup>300</sup>.

### 4.3. PELASGLAR, KARLAR VE LELEGLER

Son Tunç Çağı'na kadar Büyük Menderes Havzası'nın halkları hakkında net bilgiler bulunmamasına karşın Son Tunç Çağı'ndan itibaren Strabon Herodotos ve Homeros gibi Antik Dönem yazarlarından Son Tunç Çağı ve sonrasında Batı Anadolu'da yaşamış halklar hakkında bilgiler edinilmektedir. "Pelag", "Leleg" ve "Kar" isimleriyle anılan bu halkların bir kısmı muhtemelen Son Tunç Çağı öncesinde de bu bölgede yaşamış olmalıdır.

Herodotos Yunanistan'daki Pelasglar'ın yurtlarından hiç ayrılmadıklarını belirtmesine<sup>301</sup> karşın genel olarak Pelasglar'ın, Ege Havzası'nın yerel halklarından olduğu düşünülmektedir. Pelasglar'ın Batı Anadolu'da Kuzey Ege'nin değişik bölgelerinde özellikle Kyzikos civarında, Girit, Lesbos, Khios adalarında, Antik dönem Troas ve Lydia bölgelerinde yaşadıkları düşünülmektedir<sup>302</sup>. Ayrıca Adriyatik sahilinde de Pelasg yerleşimi olabileceği varsayılmaktadır<sup>303</sup>. İlyada'da Troia'nın müttefiki olarak gösterilen Pelasglar'dan "*Toprağı Bereketli Larissa'da oturanlar*" şeklinde söz edilmektedir<sup>304</sup>. Buna dayanarak Pelasglar'ın en çok kullandıkları yerleşim adının

<sup>297</sup> Özkan 1998, 73.

<sup>298</sup> Dinkinson 2006, 48.

<sup>299</sup> Sevin 1999, 140.

<sup>300</sup> Dinçol 2004, 48.

<sup>301</sup> Herodotos I, 146.

<sup>302</sup> Thomson 1983, 188.

<sup>303</sup> Singer 1988, 242.

<sup>304</sup> İlyada II, 841.

Larissa olduğu sanılmaktadır<sup>305</sup>. Kıta Yunanistan'da Attika, Teselya, Argos; Girit Adası; Anadolu'da ise antik dönem Lydia, Aiolis ve Troas bölgelerinde "Larissa" isminin yerleşim adı olarak sıkça geçmesi bu görüşü destekler niteliktedir<sup>306</sup>. Büyükkolancı, Ayasuluk Tepesi ile ilgili Prehistorik Dönem'den itibaren Anadolu kavimlerinin yaşadığı daha sonra ise Karlar, Lelegler ve Lydler tarafından yerleşilen kentin eski adının Apasa olduğu ve Apasa'nın bulunduğu tepenin adının Antik Çağ'da Ephesus olduğundan söz etmektedir<sup>307</sup>. Ayrıca Thomson, Tralleis'in Pelasg kökenli bir yerleşim olduğundan söz etmektedir<sup>308</sup>. Bu veriler de Büyük Menderes Havzası'nın diğer yerleşimlerinde de Pelasg etkisinin olabileceğini göstermektedir. Pelasglar'la ilgili kısıtlı bilgilerin büyük bir bölümünü Herodotos'dan öğrenmekteyiz<sup>309</sup>. Herodotos'da Pelasglar ile ilgili geçen bölümler;

*"Pelasglar ilk zamanlar tanrılara kurban keserek dua ederlerdi, ama Dodona'da dinlediklerimden biliyorum, hiçbir tanrının ne gerçek ne de takma adını anarlardı; çünkü o zamana kadar bu adları duymamışlardı. Onları tanrılar diye anıyorlardı. Daha sonra ve uzun bir zaman sonra, Mısır'dan gelen tanrı adlarını öğrendiler, bir tek Dionysos çok sonra öğrenilmiştir. Bir süre sonra Dodona orakline başvurup bu adlar için danıştılar. Bu orakl, herkesin dediği gibi Yunanistan'daki orakl'lerin en eskisidir ve bu anlattığımız zamanda ondan başka orakl yoktur. Pelasglar, Barbar asıllı bu adları kendileri de alsınlar mı diye orakl'e danıştılar. Orakl, alın diye cevap verdi. O zamandan sonraki kurbanlarını keserken tanrıları adlarıyla anar oldular ve daha sonra Yunanlılar da bir Pelasg mirası olarak bu adları benimsediler."*<sup>310</sup>

Buradan da anlaşılacağı üzere Pelasglar'ın dini olarak kendilerinden sonraki halkları özellikle de Yunanlılar'ı etkiledikleri ve Anadolu'ya Mısır kökenli tanrı isimlerini getirdikleri görülmektedir. Hermes Kültü'ne ait "Fallos" figürünü Yunanlılar Mısırlılar'dan değil de direkt olarak Pelasglar'dan öğrenmişlerdir<sup>311</sup>. Ayrıca Herodotos,

<sup>305</sup> Thomson 1983, 188.

<sup>306</sup> Hopper 1976, 69.

<sup>307</sup> Büyükkolancı 1998, 38.

<sup>308</sup> Thomson 1983, 37-38..

<sup>309</sup> Herodotos I 57,58; II 51,52; IV, 145.

<sup>310</sup> Herodotos II, 52.

<sup>311</sup> Herodotos II, 51.

Hephaistos'un Pelasg kökenli olduğunu aktarmaktadır<sup>312</sup>. Pelasg yerleşimi olarak düşünülen bölgelerde Hephaistos kültüne ait tapınakların bulunması da Herodotos'un aktardıklarını desteklemektedir.

*“Dile gelince Pelasglar ne dili konuşuyorlardı, kesin bir şey diyemem... Şu halde bütün Pelasglar aynı dili konuşuyorlardı ise, bu ırktan olan Attika halkı da Yunanistan'a göçerken kendi dilini bırakmış, başka dili almıştır.”*<sup>313</sup>

*“Hellenler'e gelince bence bunlar baştan beri hep aynı dili konuşuyorlardı; aslında Pelasglar'dan ayrıldıklarında güçlü değillerdi. İlk zamanlar azınlıktılar ama başta Pelasglar olmak üzere diğer barbar ulusların etkin yardımlarıyla pek çok ulusu kapsadılar. Buna karşılık Pelasglar, ki onlar barbardılar, eskiden büyük ölçüde çoğalmamışlardır, ben bu sonuca varıyorum.”*<sup>314</sup>

Bunlara dayanarak antik kaynakların Pelasg dili ile ilgili olarak net bilgiler vermediği fakat Pelasglar'ın yerel Anadolu'lu yerel halklardan olması nedeniyle kendilerine özgü bir dil konuşmuş olabilecekleri düşünülebilir.

Pelasglar'la ilgili kendi dönemine ait bilgilerin olmayışı bu halk ile ilgili net olarak saptamaların yapılamamasına neden olmaktadır. Son Tunç Çağı, Deniz Kavimleri hareketleri sırasında Pelesetler olarak anlatılan halkın, Tevrat'ta Girit Adası'ndan geldiği ve Filistin civarına yerleştiği geçmektedir<sup>315</sup>. Pelasglar'ın Girit'te yaşadığı ve Peleset isminin Girit kökenli olduğu düşünüldüğünde Pelasglar'ın bilinmeyen bir nedenden dolayı bu kavim hareketlerine katıldığı söylenebilir fakat bu bilgi günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Mısır kaynaklarına göre Son Tunç Çağı'na ait bu kavim hareketleri III. Ramses'in (M.Ö. 1197-1165) sekizinci hükümdarlık yılında, Nil Deltası'nda engellenebilmiştir. III. Ramses'in Medinet Habu'da bulunan Ölüler (Resim 6) Tapınağı'nda yer alan savaş betimlemelerinden ve Mısır yazılı kaynaklarında deniz kavimlerine karşı verilen mücadele şu şekilde anlatılmaktadır;

*“Ben Ra gibi Mısır'a Kral olarak doğdum: Ben dokuz yayı savuşturarak O'nu koruyorum. Yabancı ülkeler onlar adalarında ittifak kurdular; yola düşüp ülkeleri savaş*

<sup>312</sup> Herodotos IV, 145.

<sup>313</sup> Herodotos I, 57.

<sup>314</sup> Herodotos I, 58.

<sup>315</sup> Castleden 1990, 37.

*talanıyla bir vuruşta dağıttılar. Hiçbir ülke saflarına karşı duramadı; Hatti Ülkeleri, Kadi, Karkemiş, Arzawa ve Alaşiya bir vuruşta kökten dağıldı. Amurru'da bir yerlerde otağ kuruldu; onlar insanları ve ülkesini hiç var olmamış gibi yakıp yıktılar önlerinde ateş çemberleri olmasına rağmen Mısır'a doğru ilerlediler. Birlikleri Peselet'ten, Tyeker'den, Şekeleş'ten, Danuna'dan ve Weşeş'ten oluşuyordu. Birleşik ülkeler ellerini dünyanın kenarına uzattılar, kalpleri güven içinde ve inançlıydı ve birbirlerine planlarımız gerçekleşiyor dediler.”<sup>316</sup>*

Karlar ve Lelegler ise Güneybatı Anadolu ve bu bölgenin iç kesimlerinde yaşamış halklardandır. Kökeni Ege Adaları'na dayanan bu halklar muhtemelen Minoslu'lar tarafından adalardan uzaklaştırılınca Anadolu sahillerine göç ederek bu bölgelere yerleşmişlerdir<sup>317</sup>. Genel olarak Karlar ve Lelegler tek bir halk olarak görülmekte, ayrıca Lelegler'in Karyalılar tarafından köleleştirildiği de belirtilmektedir.<sup>318</sup> Herodotos Karyalılar'ın kökenini dayandırdığı Karlar'ın, Lelegler ile aynı halktan olduklarını anlatması ve Anadolu'ya adalardan geldiklerini belirtmesi, Lelegler'in kökenleriyle ilgili bize önemli bilgiler vermektedir. Herodotos bu bilgileri şu şekilde aktarmaktadır;

*“Karyalılar, anakaraya adalardan gelmişlerdir. Eskiden Leleg adı altında adalarda oturuyorlardı ve Minos uyruğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla birlikte vergi vermezlermiş, yalnız Minos vergi istediği zaman onlara gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş. Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır; Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine kazımak bize onlardan gelmiştir. Bir de kalkanı tutmak için kulp yapmak da onların icadıdır, o zamana kadar o kalkan elle kulpundan tutulmaz, boyundan geçirilen bir kayışla sol omuz üzerine atılır ve böyle kullanılırdı. Çok sonraları Dorlar, İonlar ve Karyalılar'ı adalardan çıkarmışlar, onlar da bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Giritliler'in Karyalılar için anlattıkları budur. Karyalıların kendileri bunları kabul etmezler, onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler.”<sup>319</sup>*

<sup>316</sup> Eder 2006, 278.

<sup>317</sup> Melas 1988, 114.

<sup>318</sup> Akdeniz 1999, 98.

<sup>319</sup> Herodotos I, 76.

Hitit metinlerinde IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) zamanında Assuwa Konfederasyonu'na bağlı devletler içerisinde Karkışa adında bir topluluktan söz edilmektedir<sup>320</sup>. İlyada'da Troia Savaşı sırasında Troia'ya yardım gönderenler arasında Karlar'ın da adı geçmektedir. İlyada ve Odysseia destanlarında Lelegler ile ilgili geçen diğer bölümler ise şunlardan oluşmaktadır<sup>321</sup>.

*“Eumeden'in oğlu karşılık verdi dedi ki “Dinle bak”, anlatayım sana dosdoğrusunu kıyılara yakın Karyalılar, kıvrık ağızlı Paionlar var bir de Lelegler, Kaukonlar...”*<sup>322</sup>

*“Altes kralıdır savaşsever Leleglerin, Satnioeis kıyısına yakın Pedesos'u tutardı elinde.”*<sup>323</sup>

*“Akhilleus aynı zamanda Lesbos'un karşısına düşen Thebe, Lyrnessos ve Pedesos'a komşu olan toprağı da talan etti, sonuncusu Lelegler'e aitti.”*<sup>324</sup>

Karlar'ın Troia Savaşı'ndan sonra denizlere egemen bir topluluk olduğu ve kendilerine özgü bir dillerinin olduğu düşünülmektedir<sup>325</sup>. Bu dilin yörenin daha eski dili olan Luwice'den etkilenme olasılığı da bulunmaktadır<sup>326</sup>.

#### **4.4.DENİZ KAVİMLERİ HAREKETLERİ VE TUNÇ ÇAĞLARI'NIN SONU**

Yakın Doğu'da Demir Çağı'nın başlangıcı üzerine çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Anadolu bu çağdaki küresel etkileşimden, en iyi şekilde payına düşeni almıştır. Toplumlar arası tansiyonun yüksek olduğu Demir Çağı'nı başlatan olaylar zincirinin ilk halkasının göçler (Deniz kavimlerinin göçleri? Kavim Hareketleri? Ege Göçleri?) olarak kabul edilmesi (Harita5), Batı Anadolu'nun etkilenen konumunu

<sup>320</sup> Ünal 2006, 60.

<sup>321</sup> İlyada XXI, 80.

<sup>322</sup> İlyada XXI, 86.

<sup>323</sup> İlyada VI, 35.

<sup>324</sup> Odysseia XI, 518; Strabon VIII, 96.

<sup>325</sup> Melas 1988, 114.

<sup>326</sup> Akdeniz 1999, 100.

öncelikle değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır<sup>327</sup>. Bunun yanı sıra Yunanistan ve Mısır'da yaşanan olaylar da göz önünde bulundurularak bir bütün halinde incelenmelidir. Bu kavim hareketleri'nin M.Ö. 1200 civarında başladığı genel olarak kabul edilmektedir ancak bazı araştırmalara göre bu hareketlerin tarihi M.Ö 1100'lere kadar indirilmiştir<sup>328</sup>. Fakat Mısır kaynaklarında III. Ramses (M.Ö. 1197-1165) döneminde "Deniz Kavimleri" olarak geçen bu hareketlerin M.Ö. 1194-1162 yılları arasında geçtiği belgelenmektedir<sup>329</sup>. Lehmann ise bu tarihi aşağı çekerek M.Ö.1187-1156 yılları arasını önermektedir<sup>330</sup>.

Ön Asya'nın batısında ve güneyinde oturan birtakım kavimler o zamana kadar II. binyılın büyük devletleri tarafından korunan sınırları aşarak Anadolu'yu büyük dalgalar halinde istila etmişler, büyük devletlerden bazılarını tümüyle ortadan kaldırmışlardır. Mansel, bu hareket ve kaynaşmada önemli rol oynadıklarını düşündüğü birçok Ege ve Anadolu kavminin, Merneptah zamanında olduğu gibi, ücretli askerler olarak değil, kadın ve çocuklarıyla birlikte kabileler halinde Mısır'ın kapılarına dayandıklarını belirtmektedir<sup>331</sup>.

Büyük Menderes Havzası'nda Miletos'da bu göçlere ait olduğu düşünülen bir tahrip tabakasına rastlanılmıştır<sup>332</sup>. Bu takabada ele geçen en geç Myken seramiği LHHIB:1-LHHIC arasına tarihlenmektedir<sup>333</sup>.

Troia için ise Son Tunç Çağı'nın son bulmasıyla Erken Demir Çağı'nın başlangıcı arasındaki süre bir dizi yıkım ve tekrar yapım evresiyle devam etmektedir. Becks ve Thum, Troia VI'nın M.Ö. 1300 civarında depremlerle son bulduğunu belirtmektedir<sup>334</sup>. Daha sonra Troia VIIa döneminde surlar tekrar onarılmış, fakat sarayların yerini daha küçük yapılar almıştır. Korfmann, Troia VIIa'nın sonlarında yaşandığını düşündüğü savaşı yangın tabakasıyla açıklamaktadır<sup>335</sup>. Becks ve Thum Troia VIIa'daki yıkımdan sonra Troia VIIb olarak adlandırılan yerleşim evresinde

<sup>327</sup> Özdemir 2007, 508.

<sup>328</sup> Mellaart and Murray 1995, 96.

<sup>329</sup> Lloyd 1987, 51. III. Ramses'in sekizinci hükümdarlık yılına denk gelmektedir.

<sup>330</sup> Lehmann 2006, 186.

<sup>331</sup> Mansel 2004, 87.

<sup>332</sup> Drews 1993, 10

<sup>333</sup> Greves 2003, 88.

<sup>334</sup> Becks ve Thum 2001, 419.

<sup>335</sup> Korfmann 2001, 71.



yıkılan evlerin tekrar inşa edildiğini ve bu dönemde farklı olarak el yapımı, kaba açkılı seramiklere rastlandığını belirterek, bu cins seramiklerin Balkanlar, İtalya ve Yunanistan'da bilinmekte ve kaynaklarda genellikle "barbar malı" (barbarian ware) olarak adlandırıldığını aktarmaktadırlar<sup>336</sup>. Ayrıca Troia VIIb1 yerleşiminde keman yayı biçimindeki fibulaların çok sayıda bulunması nedeniyle giyimde de yeni unsurların çıktığını belirterek, bu fibulaların yayılım alanlarının Kuzey İtalya, Yunanistan ve Balkanlar olduğunu açıklamaktadırlar<sup>337</sup>. Bu yıkımın, Yunanistan'daki, Myken Saray Döneminin sonunda yani M.Ö. 1200'lerden sonraya rastladığını, böylece Doğu Akdeniz bölgesindeki "Deniz Kavimleri İstilasına" bağlanan yıkımlarla aynı zamana denk geldiğini, bu yıkım evresinin Son Tunç Çağı'nın sonuna işaret ettiğini düşünmektedir<sup>338</sup>.

Işık, M.Ö. 800 dolaylarında bir Kargamış Luvi resim yazısında çocuk kral Kamanas'ın naibi Jariris'in ağzından "*Tanrılar benim adımı sınırın ötesine taşıttı. İnsanlar beni bir yanda Mısır'da duydu, bir yandan Babil'de (?); bir yanda Mysia dilinde duydu, Phrygce'yle ve Fenikece'yle duydu...*" sözleri ile M.Ö. 1164 ve M.Ö. 1114'ün Musg/ka Halklarının 9. yüzyılın ilk yarısındaki Muşkiler'le aynı olduğu olasılığını iyice arttırdığını düşünmektedir. Ayrıca Işık, Bittel'den sonra K. De Vries'in de Gordion kent kapılarında ve megaronununda Troia etkisini gördüğünü ve bu gelişimin karanlıktan süzülerek gelemeyeceğini düşündüğünü aktarmaktadır. Bu saptama da, Sangarios kenarındaki bu Phryg başkentinin Hititleri izleyen göçlerle kesintiye uğramadığı anlamındadır<sup>339</sup>.

Gordion ve Hattuşa'dakilere benzer bulguların Kaman-Kalehöyük'te de ortaya çıktığını ve bu Makedon halkının Karanlık Çağ olarak adlandırılan bu süreçte tamamen Anadolulaşmış olduğunu, Kral Midas'ın adının Hititçe'den bilindiğini ve Frig (Phryg) tanrıçası Kybele'nin Anadolulu Kubaba'dan uyarlanarak Kybele'ye dönüştüğü görüşünü savunmaktadır<sup>340</sup>. Bu görüşe karşı olarak Genz, Kaman-Kalehöyük ve Gordion Erken Demir Çağı çanak çömleğinin benzerlik göstermediğini

<sup>336</sup> Becks ve Thum 2001, 419.

<sup>337</sup> Becks ve Thum 2001, 421.

<sup>338</sup> Becks ve Thum 2001, 423.

<sup>339</sup> Işık 2003, 23.

<sup>340</sup> Işık 2003, 24.

düşünmektedir<sup>341</sup>. Roller ise Kybele Kubaba'nın devamıdır şeklindeki görüşlerin tam olarak doğru olmadığını belirtmektedir<sup>342</sup>.

Anadolu'daki yıkımların yanı sıra Kıta Yunanistan ve Peloponnesos'da da yıkımın izleri görülmektedir. Özellikle Mykenae ve Tiryns'de yıkımın izleri açık bir şekilde saptanmıştır. Bu iki önemli merkezin yanı sıra birçok küçük merkezde de tahribin izleri görülmektedir<sup>343</sup>. Bouzek bu yıkımı yapanların Dorlar olabileceği üzerinde durmaktadır. Eğer yıkımı yapanlar Dorlar ise bu da bir "Dor istilasının varlığının göstergesidir<sup>344</sup> şeklindeki düşüncesinin yanı sıra Hood, bu konu üzerine yıkımı yapanları Akdeniz'in doğusundan geldikleri için deniz insanları (kavimleri) olarak adlandırmaktadır<sup>345</sup>. Yunanistan'da istilanın önceden bilindiği ve buna karşı önlemler alınmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Myken dünyasındaki kentlerin, 13. yüzyıldan sonra bir tür askeri tehdit altında oldukları ve bu tehdide karşı Mykenae, Tiryns ve Atina başta olmak üzere bazı kentlerde surların büyütülmesi ve kalenin içinde erişilebilir su temini sistemlerinin yapılması gibi hazırlıklarının olduğu saptanmıştır<sup>346</sup>.

Yıkımın nedenleri üzerindeki bu düşüncelerin yanı sıra depremin tahribi ve veba gibi diğer salgın hastalıklarında olabileceği üzerinde görüşler de bulunmaktadır. Nüfusun azalmasının nedeni olarak depremin ve salgın hastalıkların olduğu üzerinde durulmaktadır<sup>347</sup>. Eğer deprem ya da salgın hastalıklar sonucu oluşan bir yıkım olduğu düşünülse de önceki dönemlerde de benzer durumların olduğu ve herhangi bir şekilde insanların toparlanıp yaşamlarını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu yüzden özellikle salgın hastalıklar sonucu oluşan nüfus azalması düşüncesi, yıkımla tam olarak örtüşmemektedir.

Mansel, göçlerle gelen bu kavimlerinin kökenlerinin Orta Avrupa'da aranması gerektiğini öne sürmektedir. İkinci binyılda Trak'ların işgali altında bulunan Balkan Yarımadası'nın güneybatı bölgelerine İlliryalı'ların girmesi üzerine yerlerinden oynatılan Brig ve Frigler'in de dahil olduğu Trak kabilelerinin Boğazlar üzerinden

---

<sup>341</sup> Genz 2001, 2.

<sup>342</sup> Roller 1994, 189.

<sup>343</sup> Dickinson 2006, 45.

<sup>344</sup> Bouzek 1994, 46.

<sup>345</sup> Hood 1979, 85.

<sup>346</sup> Dickinson 2006, 42.

<sup>347</sup> Dickinson 2006, 46–47.

Anadolu'ya geçerek bu ülkenin batısında ve kuzeyinde oturan bazı savaşçı kavimlerin bunlara katılmasıyla günden güne büyüyen bir çığ halinde Hitit Devleti'ne saldırmışlardır. Şehir ve kasabaları yakıp yıkarak bu devleti ortadan kaldırmışlar, aynı zamanda Anadolu'nun etnik ve sosyal bünyesinde büyük sosyal değişiklikler meydana getirmişlerdir<sup>348</sup>. M.Ö. 1190 yılından sonra Hititler'e ait haberler ortadan kalkmaktadır. Fakat bu kavimler yalnız Anadolu ile yetinmemişler Suriye ve Filistin üzerinden Mısır sınırına dayanmışlardır<sup>349</sup>.

Carpenter, yaşanan bu kaos ortamının nedenlerinden biri olarak kuraklık etkisine değinmektedir ve iklimsel koşullarda yaşanan değişikliklerin kuraklığa yol açtığı üzerinde durmaktadır<sup>350</sup>.

Drews, istilayı gerçekleştiren kişileri barbarlar olarak nitelendirdiğini ve Yunanlıların savaş arabalarına karşı uzun keskin ve sivri kılıçları, kısa mızrakları ve küçük yuvarlak kalkanları kullanarak savaşı kazandıklarını belirtmektedir<sup>351</sup>.

Bu kavimler göçü hakkında bütün bu ülkelerde ikinci binyıl yerleşme yerlerini örten kalın kül tabakalarından başka Mısır firavunu III. Ramses'in (M.Ö. 1197-1165) yazıtları ve bunlara katılmış olan resimler canlı bir fikir vermektedir.

Mısır firavunu III. Ramses, Medinet Habu'daki (Resim 3) Ölüler Tapınağı'nda şöyle demektedir:

*“Hatti ülkelerinden hiç biri bunların saldırılarına dayanamadı. Kode, Kargamış Arzaova ve Alaşia tahrip edildiler. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde ordugahlarını kurdular. Bunların halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkuri, Daduna ve Vavaş'lar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine planlarımızı başarıyoruz diyorlardı<sup>352</sup>.”*

<sup>348</sup> Mansel 2004, 87.

<sup>349</sup> Ünal 2006, 70.

<sup>350</sup> Carpenter 1968, 70.

<sup>351</sup> Drews 1993, 12.

<sup>352</sup> Eder 2006, 278.

Aileleri, eşyaları ve öküz arabalarıyla karadan, büyük gemilerle denizden korkunç bir sel halinde Mısır kapılarına dayanan bu kavimler III. Ramses tarafından yenildikten sonra bir kısmı esir alınmış, diğerleri geri dönmek zorundan kalmışlar fakat bazıları mesela Pelestler, Zakkariler Filistin'e yerleşmişler ve Ege Uygarlığını bir süre burada sürdürmüşlerdir<sup>353</sup>. Akha gemileri ile bu savaşta kullanılan gemilerin benzer olması dikkat çekici bir özelliktir. Ayrıca "Deniz Kavimleri" adıyla anılan bu topluluğun denizden gemilerle saldırımlarının yanında, karadan da Mısır'a saldırması önemli bir yer tutmaktadır<sup>354</sup>.

Mansel'in bu görüşüne karşılık Ünal, III. Ramses'in yazıtlarında Aqaiwasa (Akhalar?), Luka (Lukkalar?), Sardana, Denyen (Danunalar?), Sakar/İsa (Sekles, Sikloi, güya Sicilya?), SI/rdn (Sardoı, Sardunya?), Plst (Peleset, Filistinliler) ve Tursa/Tis (Teres, Tusa, güya Etrüskler) olarak geçen bu kavimlerin Etrüsk, Akha, Filistinliler, Lukka, Sardunyalılar, Sicilyalılar vs. gibi tarihi devirlerde karşımıza çıkan kavimlerden hangilerine karşılık geldikleri konusunun çok tartışmalı olduğu üzerinde durmaktadır ve bire bir bu şekilde eşitlemelerin bu bilgiler ışığında yapılamayacağı görüşünü savunmaktadır. Ayrıca eski Mısır yazısında ünlü harfler olmadığı için bu kavim adlarının seslendirilmesinin mümkün olmadığı onun için de sadece ses benzerliğine dayanan bu eşitlemelerin kabul edilemeyeceğini düşünmektedir<sup>355</sup>.

Bütün bu verilere dayanarak Son Tunç Çağı sonlarında başlayan ve M.Ö. I. binyıl boyunca devam eden göçlerin ana nedenlerini iklimsel değişikliklerin ve Balkanlar'da yaşanan hareketliliğin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu iki önemli nedenin birbirini tetiklediği ve yaşanan bu olumsuzluklar karşısında bu toplulukların, ana yurtlarından ayrılarak bir kolunun Mora Yarımadası'na (Peloponnesos) diğer kolunun ise Balkanlar üzerinden Anadolu'ya doğru ilerlediği genel olarak kabul edilebilir. Bu iki neden dışında böylesine büyük ve dönüşü olmayan bir hareketliliği oluşturan başka nedenler de olabilir, bu da toplulukların, yaşadıkları durum karşısında başka çarelerinin olmadığını göstermektedir. Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu insanların istila ettiği bölgelerde yaşayan bazı grupları da yanlarına alarak ilerledikleri görülmektedir. Belki de başlarda daha sınırlı olan bu topluluğun nüfusu yanlarına kattıkları gruplarca

<sup>353</sup> Mansel 2004, 88.

<sup>354</sup> Lehmann 2006, 288.

<sup>355</sup> Ünal 2006, 68.

büyümüş ve neredeyse durdurulamaz hale gelmiştir. Hitit İmparatorluğu gibi, düzenli ve önemli bir orduya sahip, büyük bir gücü yok etmeleri, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Karanlık evre olarak adlandırılan bu dönem için Yunanistan, Ege Adaları, Batı Anadolu'nun bir bölümü ve Mısır'da Dor, Akha ve Deniz Kavimleri Göçleri şeklinde adlandırılan topluluk hareketlerinin varlığı bilinmekte, fakat Orta Anadolu'da bu hareketlilikler üzerine yapılan yorumlar az miktarda bulunan arkeolojik malzemelere dayanmaktadır. Birçok araştırmacı tarafından Medinet Habu Ölüler Tapınağı'ndaki (Resim 4) betimlemelere abartılı olduğu düşüncesiyle tam olarak güvenilmemektedir. Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu insanların izledikleri rotanın son noktası (Mısır ?) üzerinde de önemli eksiklikler bulunmaktadır. Mısır Medinet Habu, Ölüler Tapınağı'ndaki (Resim 5) betimlemelere göre bu topluluğun Mısır tarafından yenildikten sonra geriye mi döndüğü, yoksa yönlerini değiştirerek başka bölgelere doğru mu ilerledikleri tam olarak bilinmemektedir. Bu dönem hakkındaki bilgiler genel olarak Anadolu'da Hattuşa, Troia, Gordion ve Kaman-Kalehöyük'teki buluntulara, Mısır'da Medinet Habu Ölüler Tapınağı (Resim 7,8,9) üzerinde yer alan betimlemelere ve yazılara, Yunanistan'da ise çağdaş tahrip tabakalarına dayanmaktadır. Son Tunç Çağı'ndan İlk Demir Çağı'na geçişteki bu hareketlilik net ve objektif yazılı bilgilerin olmaması nedeniyle açıklığa kavuşmamaktadır.

## 5. BÖLÜM

### AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI VE YAKIN ÇEVRESİNİN SON TUNÇ ÇAĞI TARİHİ COĞRAFYASI İLE İLGİLİ BİLGİ VEREN HİTİT METİNLERİ

Aşağı Büyük Menderes Havzası'nı, kuzeyde Samsun Dağları, güneyde Akbük Körfezi ile doğuda Beşparmak Dağları arasında kalan bölge oluşturmaktadır (Harita 1). Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın da yer aldığı Batı Anadolu ile ilgili M.Ö. II. binyıla ait bilgi veren kaynakların çoğu Hitit metinlerine dayanmaktadır. Hitit metinleri dışında bu coğrafya ile ilgili az sayıda da olsa Ugarit ve Mısır yazılı kaynaklarına dayanan bilgiler de bulunmaktadır. Arzawa Ülkesi ile ilgili bilgi veren en önemli metinler "II. Murşili'nin Yıllıkları"nda ve "Telipinu Fermanı"nda yer almaktadır. Ahhiyawa Ülkesi ile ilgili ise "Tawagalawa Mektubu", "Manapatarhunda Mektubu" ve "Millawata Mektubu" önemli yer tutmaktadır. Bu metinler yapılan lokalizasyonlarda arkeolojik buluntularla birlikte en önemli ikinci parçayı oluşturmaktadır. Bu nedenden dolayı Arzawa Ülkesi ve Ahhiyawa Ülkesi ile ilgili metinler bölgenin siyasi coğrafyasının anlaşılması konusunda ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

#### 5.1. ARZAWA ÜLKESİ İLE İLGİLİ METİNLER

Hitit çivi yazılı belgelerinde Arzawa adı karşımıza şehir olarak (<sup>URU</sup> Ar-za-wa), ülke olarak (KUR <sup>URU</sup> Ar-za-u-wa) ve konfederasyon olarak (KUR.KUR <sup>MES URU</sup> Ar-za-u-wa) çıkmaktadır<sup>356</sup>. Arzawa adı ilk kez J. A. Knudtzon tarafından, 1902 yılında El-Amarna Mektup'ları üzerine yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır<sup>357</sup>. Bunun üzerine birçok araştırmacı çıkışından günümüze dek Arzawa ile ilgili çalışmalar yapmış fakat Hitit metinlerinde yerinin tam olarak belirtilmemesi nedeniyle net sonuçlara ulaşamamıştır. Arzawa adına Hitit metinlerine askeri ve siyasi olaylar dışında

<sup>356</sup> Karauğuz 2002, 107.

<sup>357</sup> Knudtzon 1902.

rastlanılmamaktadır. Metinlerde “Arzawa” ya da “Arzawiya” şeklinde geçen ülke ile ilgili ilk bilgiler, Hitit Kralı I. Hattuşili (Labarna) döneminde karşımıza çıkmaktadır<sup>358</sup>.

I. Hattuşili dönemine ait, Telipinu Fermanı'nda “Arzawa” adı geçmemesine rağmen kısmen de olsa bu ülkeden bahsedildiği düşünülmektedir<sup>359</sup>.

*“Savaşa gittiği her yerde ülkeleri tahrip etti, onları güçsüz kıldı ve denizleri sınır yaptı. Ve savaştan döndüğünde oğulları ülkenin her bir parçasına, Hupisna’ya, Tuwanuwa’ya, Nenassa’ya Landa’ya Zallara’ya Parsuhanda’ya ve Lusna’ya gittiler. Onlar ülkeyi yönettiler ve ülkenin büyük kentlerine atandılar.”*<sup>360</sup>

Yukarıdaki bölümde yer alan “ülkeleri güçsüz kıldı ve denizleri sınır yaptı” ifadesiyle Hitit ordusunun Ege Denizi’ne kadar dayandığı düşünülmektedir<sup>361</sup>. Fakat Ünal, burada geçen ifadenin deniz olamayacağı, göl olabileceği üzerinde durmaktadır<sup>362</sup>.

II. Muwatalli dönemi'nde Wiluşa kralı Alaksandus ile yapılan antlaşma metninde I. Hattuşili'nin, Wiluşa'yı yendiğinden aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir.

*“Kahraman Büyük Kral Mursili'nin oğlu Şimşeğin ve Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, hattı Ülkesi [kralı] Büyük Kral Mejestem Muwatalli söyler[söyler]”*<sup>363</sup>;

*“Eskiden atam Labarna, Arzawa ülkelerinin tamamı ve Wiluşa ülkesi ile savaşmıştı. Ve onları köle yap(mış)tı. Sonradan Arzawa ülkesi tekrar düşman oldu. Ve Wiluşa ülkesini, Hatti ülkesinden ayırdı. Fakat mesela uzun zaman(dır bilinmemektedir). Hangi kraldan olduğunu (bilmiyorum). [Ve] Wiluşa ülkesi, hattı ülkesinden ayrıldığında, hattı ülkesi kralları onun halkı ile gerçekten barış içinde idiler. [Ve] onlar [elçilerini (düzenli olarak) onlara gönderdi. Fakat Tuthaliia, Arzawa ülkesine karşı geldiğinden, o, [Wiluşa ülkesine] girmedi. Onunla barış içinde idi. Ve düzenli olarak ona [elçiler] gönderdi...”*<sup>364</sup>

<sup>358</sup> Ünal 2003, 5.

<sup>359</sup> Sommer 1947, 20.

<sup>360</sup> Gurney 2001, 29.

<sup>361</sup> Sommer 1947, 20.

<sup>362</sup> Ünal 2003, 16.

<sup>363</sup> Latacz 2002, 196.

<sup>364</sup> Karauğuz 2002, 140.

Yukarıdaki metinden de anlaşıldığı üzere “*Arzawa ülkesi tekrar düşman oldu*” kısmından Hitit’in Wiluşa Ülkesi’ni ilk yendiğinde orada tam olarak bir egemenlik kurmadığı görülmektedir.

“*Eğer herhangi bir düşman sana (karşı) ayaklanırsa, şimdi senden yüz çevirmeyeceğim gibi, ben seni (yarı yolda) bırakmayacağım. Senin için düşmanını öldüreceğim.*”<sup>365</sup>

Yukarıdaki bölümde ise II. Muwatalli’nin, Wiluşa ile iyi ilişkiler kurmayı amaçladığı düşünülmektedir. Devamında ise;

“... *Bir sonraki yıl, Ar-za-u-ua [Arzawa’ya] sefere çıktım ve oradan sığır ve koyun aldım.*”<sup>366</sup> sözü geçmektedir.

Bu sözden; I. Hattuşili döneminde Arzawa’nın topraklarından Hititler’in faydalandığı görülmektedir. Bryce, bu seferin Hattuşili’nin üçüncü saltanat yılına denk geldiğinden bahsetmektedir<sup>367</sup>.

Ammuna (M.Ö. 1550-1530) döneminde ise Hitit’e karşı ayaklanan ülkeler arasında Arzawa’nın da adı geçmektedir. Bu bölüm aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır:

“... *Bahsedilen ülkeler, onunla (Ammuna ile) düşmandılar: [...]agga, [...]tila, Galmiya, Adaniya, Arzawiya, Sallapa, Parduwata ve Ahula. Buralara giden askerler başarılı olamadılar.*”<sup>368</sup>

Arzawa yukarıdaki metinde “Arzawiya” şeklinde yer almaktadır. Metinde Hititler’in Arzawiya’nın da içerisinde bulunduğu ülkelere karşı yaptığı seferin başarısızlıkla sonuçlandığı belirtilmektedir.

II. Tudhaliya döneminde Hitit, Batı Anadolu’ya seferlerini arttırmış bu seferler sırasında Arzawa’yı da yenilgiye uğratmıştır<sup>369</sup>. Bu döneme bir tablet üzerinde bu seferle ilgili başarı elde edilen bölgelerin isimleri yer almaktadır. Bunlar:

<sup>365</sup> Karauğuz 2002, 141.

<sup>366</sup> Ünal 2003, 5.

<sup>367</sup> Bryce 1980, 60.

<sup>368</sup> Bryce 1980, 135.

<sup>369</sup> Ten Cate 1970, 62.



“ a) Arzawa, Sariyanda, Uliwanda, Parsuhalda... b) [Zu]nnahara, Adaniya, [Si]nnuwanda c) Arduka, Masa ve Hallusiwanda d) Arzawa, Assaratta e) Karkisa, Kurupi ve Lusa f-g) Assuwa (iki bölge) h-i) Gaska (iki bölge) j) Isuwa (belki de Hurri Ülkesi)...”<sup>370</sup>

“Mattuwatta’nın Suçları” metninde geçen olayların başlangıcı muhtemelen II. Tudhaliya dönemine dayanmaktadır. Bu metin bazı araştırmacılar tarafından I. Arnuvanda dönemine<sup>371</sup>, bazıları tarafından I. Tudhaliya dönemine<sup>372</sup> veya II. Tudhaliya dönemine<sup>373</sup> tarihlenmektedir. Metinde:

“...Bak şimdi, ben sen Madduwatta’yı Attarissiya’nın kılıcından kurtardım. Sen şimdi bana ve Hitit ülkesine ait ol! Ben sana Zippasla Dağı (Afyon Sandıklı çevresi?)<sup>374</sup> yöresini ve Siyanta Irmağı topraklarını (Dinar Işıklı arası?) senin idarene devrettim”<sup>375</sup>

Şeklinde geçen bölümde Ahhiyawa’lı Attarissiya’nın elinden kaçarak Hititler’e sığınan Zippasla Ülkesi kralı Madduwatta’nın Hitit tarafından kendisine bağlı kalması şartıyla Attarissiya’dan kurtarıldığından bahsedilmektedir. Hititler’in Madduwatta’ya neden bu kadar sıcak davrandığı ile ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Madduwatta kurtarıldıktan sonra Zippasla Dağı yöresi ve Siyanta Irmağı çevresinin yönetiminin ona bırakıldığından bahsedilmektedir.

Yukarıdaki metnin devamında ise “...yani sadece orada otur. Başka bir vadiyi veya başka bir ülkeyi kendi otoritene ek olarak işgal etmeyeceksin. Zippasla senin sınır bölgen olacak. [Benim] kulum ol, ve senin askerlerin benim askerlerim olsun.”<sup>376</sup> ifadesi geçmektedir.

Bu bölümde Hitit, Madduwatta’nın kendisine bağlı kalması gerektiğini belirtmektedir. Ve bunu aralarında yaptıkları anlaşmada net bir şekilde ifade etmiştir. Fakat Madduwatta, Afyon civarına yerleştikten bir süre sonra Hitit aleyhine çalışmaya

<sup>370</sup> Ten Cate 1970, 158-159.

<sup>371</sup> Ünal 2003, 15.

<sup>372</sup> Gurney 2001, 48.

<sup>373</sup> Ten Cate 1970, 1.

<sup>374</sup> Kan ve Dündar Zippasla Dağı Ülkesi ile ilgili yaptıkları çalışmalarında bu ülkenin Teke Yarımadası’nın yüksek kesimlerinde aranması gerektiği görüşünü öne sürmüşlerdir. Bkz. Kan ve Dündar 2005, 2-15.

<sup>375</sup> Ünal 2003, 16.

<sup>376</sup> Kan ve Dündar 2005, 2.

başlamıştır<sup>377</sup>. Madduwatta, Pitassa Ülkesi'ni Hititler'e karşı kıskırtıp Lukka Ülkesi'ni işgal ettikten sonra Attarissiya ve Piggiyalı adam ile birlikte Alaşiya'ya kadar ilerlerler ve Alaşiya'yı (Kıbrıs?) yağmalar<sup>378</sup>. Bunun üzerine metnin devamında Hititler'in Madduwatta'ya karşı yaptığı sitem dikkat çekmektedir.

*“Attarissiya ve Piggiya adamı ben majestelerine bağlı değildir ve sen krallığıma bağlı olan Madduwatta neden onlara katıldın?”*<sup>379</sup>

Metnin burada bitmesinden dolayı Hititler'in bu durum karşısındaki tavrı net olarak bilinmemektedir.

Ten Cate, I. Arnavanda dönemine tarihlenen Amarna arşivlerine ait Mısır Firavunu III. Amenofis ile Arzawa kralı Tarhundaradu arasındaki iki mektupta Arzawa ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığını aktarmaktadır. Bu bilgilere göre Hititler'in zor durumda olduğu anlaşılmaktadır ve bunun nedeni olarak kuzeyden gelen Kaşka saldırıları gösterilmektedir<sup>380</sup>.

III. Hattuşili dönemine tarihlenen bir ifadeden ise Arzawa'nın güçlenerek Aşağı Ülke'nin içlerine kadar ilerlediği anlaşılmaktadır.

*“Aşağı Ülke'nin ötesinden, Arzawa'dan düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Tuwanuwa<sup>381</sup> ile Uda'yı kendine sınır yaptı.”*<sup>382</sup>

II. Murşili Dönemi'nde Arzawa ile ilişkiler iyice gerilmiş ve bunun devamında ise II. Murşili'nin Arzawa seferi kaçınılmaz hale gelmiştir. II. Murşili'nin ordusunun başına geçerek Arzawa'ya saldırması saltanatının 3. yılının (M.Ö. 1315) yaz aylarına rastlamaktadır. Savaş başlamadan önce II. Murşili'ye en büyük destek birliği, kardeşi Kargamış kralından (Şarrikuşuh) gelmiştir. Hitit ordusu ile Arzawa kuvvetleri arasındaki ilk savaş Walma kenti yakınlarında Astarpa Irmağı kıyısında olmuştur<sup>383</sup>. Bu sırada Hititleri ve düşmanlarını korkutan çok tuhaf bir doğa olayı gerçekleşir. II. Murşili bu olayı yıllıklarında şu şekilde anlatmaktadır:

<sup>377</sup> Ten Cate 1970, 65.

<sup>378</sup> Ünal 2003, 17; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 33.

<sup>379</sup> Güterbock 1983, 134.

<sup>380</sup> Ten Cate 1970, 70.

<sup>381</sup> Garstang and Gurney 1959, 65.

<sup>382</sup> Gurney 2001, 35.

<sup>383</sup> Akdeniz 2006, 21.

“Yürüyüşüm sırasında Lawasa Dağı’na<sup>384</sup> geldiğimde, beyim güçlü Fırtına Tanrısı ilahi gücünü gösterdi. Bir ateş topu fırlattı. Bu ateş topunu benim askerlerim gördüğü gibi düşman Arzawa ülkesi askerleri de gördü. Ateş topu Arzawa ülkesini vurdu. Uhhaziti’nin kenti Apaşa’yı da vurdu. Uhhaziti’yi dizleri üzerine çöktürdü ve o hastalandı”<sup>385</sup>

Yukarıda "ateş topu" olarak geçen ve Hitit metinlerinde “Gıs Kalmışana” adı verilen nesnelere ne oldukları konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi volkan patlaması sonucu gökyüzüne fırlayan nesnelere olduklarıdır. İkinci görüş ise meteor düşmesi sonucu gökyüzünde görülen nesnelere olduklarıdır. Bu nesnelere görüldükleri yer ile ilgili olarak Hitit metinlerinde iki farklı yerin ismi geçmektedir. Bunlardan birincisi Lawasa Dağı’dır. İkinci ise Sehiriya Irmağı civarındadır. Fakat her ikisinin de yaklaşık olarak Gediz Havzası civarında oldukları düşünülmektedir<sup>386</sup>. Ahmet Ünal Gıs Kalmışana adı verilen bu nesnelere volkan patlaması ile bir tutmaktadır<sup>387</sup>. Fakat bu nesnelere meteor düşmesi sonucu oluştukları daha muhtemeldir<sup>388</sup>. Bu doğa olayı sonucu II. Murşili korkudan yüz felci geçirmiştir. Arzawa kralı Uhhaziti’nin ise dizlerinin üzerine çöktüğü ve hastalandığı yazılıdır. II. Murşili’nin yüz felci yıllar boyu sürecektir. Bir türlü iyileşemeyen kral, şifa bulmak için Kizzuwatna’ya kadar gidecek orada Hurri usulü uzunca bir tedavi görecektir ama yine de iyileşemeyecektir<sup>389</sup>.

II. Muwatalli döneminde ise Wiluşa kralı Aleksandu ile yapılan anlaşma metni dikkat çekmektedir. Bu metinde:

“[Arzawa ülkesi adamları] bana karşı savaşa başladığında ve onlar [senin ülkeneye] girdiğinde, sonra sen beni yardıma çağırдын.”<sup>390</sup>

Şeklinde geçen bölümde II. Muwatalli döneminde Wiluşa’da karışıklıkların başladığını ve Hitit’e bağlı olan Aleksandu’nun II. Muwatalli’den yardım istediği

<sup>384</sup> II. Murşili bu olay sırasında Lawasa Dağı’nda olduğunu söylese de yıllıkların genişletilmiş nüshasında Sehiriya Nehri üzerinde olduğu yazmaktadır. Bkz. Macqueen 1969, 177.

<sup>385</sup> Ünal 2003, 29.

<sup>386</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>387</sup> Ünal 2003, 28.

<sup>388</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>389</sup> Ünal 2003, 28–29.

<sup>390</sup> Karauğuz 2002, 141.

görülmektedir. II. Murşili dönemindeki sefer ile Küçük Arzawa'nın Hititler için önemli bir tehlike olmaktan çıktığı bilinmektedir. Bu yüzden burada geçen "Arzawa Ülkesi adamları" ifadesinde Arzawa Konfederasyonu'ndaki diğer ülkelerin kast edildiği düşünülebilir.

## 5.2. AHHIYAWA ÜLKESİ İLE İLGİLİ METİNLER

Linear B tabletlerinde adı geçen "aka-wi-ya-de" kelimesi ile Hitit metinlerinde adı geçen "Ahhiya" ya da "Ahhiyawa Ülkesi(leri)" bir tutularak bu iki halkın aynı olduğu hatta Ahhiyawa ile Mykenler'in yani Akhalar'ın aynı halk olduğu iddia edilmektedir<sup>391</sup>. Birçok araştırmacı tarafından Homeros Destanları'nda "Akhaioi" olarak geçen Akhalar'la, Mykenler'in aynı halk olarak görülmesi çeşitli tartışmaları ve görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir<sup>392</sup>. Forrer 1924 yılında, isim benzerliklerine dayanarak Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawalılar'ın Homeros destanlarındaki Akhalar'la ve sonuç olarak Mykenler ile aynı halk olduğunu öne sürmüştür<sup>393</sup>. Forrer'ın bu düşüncesi Sommer<sup>394</sup> gibi araştırmacılar tarafından ön yargılı olarak nitelendirilse de bir çok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir<sup>395</sup>.

Ahhiyawa Ülkesi hakkında bilgiler veren Hitit metinleri M.Ö. 15–13. yüzyılları arasına aittir<sup>396</sup>. Forrer'ın ses benzerliğine bakarak eşitlemek istediği Ahhiyawa ülke adı, Hitit metinlerinde toplam olarak 25 kez geçmektedir. Pek çok metin kırık haldedir ve kesin sonuç vermekten uzaktır.

II. Tudhaliya dönemine tarihlenen "Madduwatta'nın Suçları" metninde Zippaşla Ülkesi kralı Madduwatta'nın Ahhiyawa'lı Attarissiya'dan kurtarıldığı geçmektedir. Bu bölüm şu şekilde anlatılmıştır:

---

<sup>391</sup> Ünal 2002, 111.

<sup>392</sup> Latacz ve Starke 2006, 193.

<sup>393</sup> Forrer 1924, 1.

<sup>394</sup> Sommer 1932'den aktaran Gurney 2001, 53.

<sup>395</sup> Yaylalı ve Akdeniz 2012, 29; Ten Cate 1970, 66; Garstang ve Gurney 1959, 114.

<sup>396</sup> Ünal 2001, 244.

*“...Bak şimdi, ben sen Madduwatta’yı Attarissiya’nın kılıcından kurtardım. Sen şimdi bana ve Hitit ülkesine ait ol! Ben sana Zippasla Dağı yöresini ve Siyanta Irmağı topraklarını senin idarene devrettim”*<sup>397</sup>

Madduwatta Afyon civarına yerleştikten sonra, Madduwatta üzerine tekrar saldıran Attarissiya, Hitit ordusunun desteğini de yanına almış olan Madduwatta tarafından tekrar yenilgiye uğrar<sup>398</sup>.

II. Murşili 3. saltanat yılının başında Arzawa’ya düzenlediği seferde Apasa kentine girmeyi başarır. Yaşlı kral Uhhaziti hasta olduğu için (Gış Kalmışana sonucu) ordusunun başında yer alamaz ve ordu komutanı olarak oğlu Piyama İnara’yı görevlendirir. Piyama İnara’nın Hitit karşısında yenilgiye uğradığını öğrenen Uhhaziti, hasta yatağından kalkarak diğer oğluyla birlikte diğer oğlunu ve bazı saray erkanını da alarak kayıkla denizin (Ege Denizi kastedilmektedir) ötesine kaçmıştır. Bu bölümün anlatıldığı metinde geçen “aruni parranda” kelimesinin "denizin ötesi" olarak ifade edildiği düşünülmektedir<sup>399</sup>. Metnin devamında:

*“[...] –de idi [...] Uhhaziti’nin oğlu [...] ve o Ahhiyawa kralına denizden [...] ben kayıkla [...] gönderdim ve onlar onu bana getirdiler.”*<sup>400</sup>

Yukarıdaki bölümden de anlaşıldığı gibi Hititler Piyama İnara’nın teslim edilmesi için denizin ötesine bir elçi göndermiş ve Piyama İnara’nın teslim edilmesini istemiştir.

Tawagalawa Mektubu’nun bir bölümünde ise Piyamaradu’nun Hitit Kralı’na Atpa tarafından teslim edileceğini anlaması sonucu Piyamaradu’nun tekneyle Millawanda’dan kaçması anlatılmaktadır. Bu bölüm şu şekildedir:

*“... Böylece ben Millawanda’ya geldim. Ancak şu niyetle gittim. Kardeşim’e bağlı olanlar yapacağım sitemleri duyacaklar. Fakat Piyamaradu tekneyle kaçmış.*

<sup>397</sup> Ünal 2003, 16.

<sup>398</sup> Ten Cate 1970, 65.

<sup>399</sup> Akdeniz 2006, 21.

<sup>400</sup> Güterbock 1983, 135.

*Awayana ve Atpa ona karşı yaptığım uyarıları duydular. Şimdi o onların kayınpederi olduğundan, onlar neden durumunu gizliyorlar?.”*<sup>401</sup>

"Manapatarhunda Mektubu"nda ise Piyamaradu'nun Seha Nehri Ülkesi, Lazpa ve Wiluşa Ülkesi'ne kadar düzenlediği saldırılardan bahsedilmektedir.

*“[...] gel ve Hitit askerlerini geri getir. [...] onlar] Wiluşa Ülkesi'ne saldırmak için geri geldiler. [...] Fakat] ben ağır bir hastalık geçiriyorum. Hastalık [...] beni bitkin düşürdü. (Piyama)radu beni ne kadar da küçük düşürdü...”*<sup>402</sup>

Buradan da görüldüğü üzere Hitit Kralı'nın Piyamaradu ile uğraşırken yıprandığı ve hastalandığı anlaşılmaktadır.

"Seha Nehri" metninde ise Tarhunaradu adlı kişi Ahhiyawa Kralı'nın desteğiyle Seha Nehri Ülkesi topraklarında bir isyan çıkarır. Ancak, Hitit Kralı bu isyanı bastırmayı başarır<sup>403</sup>.

"Millawata Mektubu"nda ise Ahhiyawa Ülkesi'nden çok Millawanda kentinden bahsedilmektedir. Mektubun IV. Tudhaliya (M.Ö. 1240-1215) (III. Tudhaliya? (M.Ö. 1236-1215)) dönemine ait olduğu düşünülmektedir<sup>404</sup>. Mektubun parçalanmış halde bulunmasından dolayı içeriği tam olarak anlaşılamamaktadır<sup>405</sup>. Metinde Wilusa'nın görevden alınan kralı Walmu'nun ülkesinden kaçtığı ve mektubun gönderildiği kişinin koruması altında olduğu görülmektedir.

*“... Şimdi oğlum, Walmu'yu bana gönder. Onu... da tekrar kral olarak başa getireceğim. Eskiden o, ... idi ve bizim ...vasalımızdı, böylece o vasal olacak.”*<sup>406</sup>

Metnin devamında, Millawanda'nın önceki kralının, Atriy (Tralleis?) ve Utima'lı Hitit tutsakları ile Hitit kralının elindeki Pina ve Awarna'lı tutsakların değişiminin reddedildiği yazmaktadır. Hitit kralı da bu mektup ile önceki kraldan alamadığı tutsakları yeni kraldan tekrar istemektedir<sup>407</sup>. Bu metne dayanarak Pina ve

<sup>401</sup> Garstang and Gurney 1959, 112.

<sup>402</sup> Bryce 1985, 15.

<sup>403</sup> Hawkins 1998, 20.

<sup>404</sup> Akdeniz 2006, 25.

<sup>405</sup> Gurney 2001, 51.

<sup>406</sup> Garstang and Gurney 1959, 115.

<sup>407</sup> Bryce 1992, 124.

Awarna'nın Millawanda ile ilişkili yerler olduğu anlaşılmaktadır. Millawanda, Miletos ile eşitlendiğinde Pina ve Awarna'nın bu kentin yakınlarında olabileceği söylenebilir.

Yine aynı döneme tarihlenen IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) ile Amurru Ülkesi kralı Sausgamuwa arasında yapılan anlaşmada ise Hitit Kralı'nın kendisi ile eşit saydığı krallar arasında Mısır, Babil, Asur ve Ahhiyawa Ülkesi (sonradan silinmiş) de bulunmaktadır<sup>408</sup>.

Ünal, Ahhiyawa kralının hiçbir zaman Hitit kralı ile eşit büyük devletler arasında sayılmadığını düşünmektedir. Bu düşünceden hareketle Sausgamuwa Anlaşmasında Ahhiyawa kralının isminin silinmesinin sık karşılaşılan bir katip hatası sonucu oluştuğunu belirtmektedir<sup>409</sup>.

Metnin devamında ise;

*“Ahhiyawa ülkesinden hiçbir gemi artık ona (Asur Kralına?) gitmesin.”*<sup>410</sup>

Şeklinde geçen bir ifade bulunmaktadır. Bu da Ahhiyawa ülkesi ile Hititler arasındaki ilişkilerin gittikçe düşmanlık seviyesine ulaşan bir duruma dönüştüğünü göstermektedir.

---

<sup>408</sup> Karauğuz 2002, 200.

<sup>409</sup> Ünal 2002, 115.

<sup>410</sup> Karauğuz 2002, 201.

## 6. BÖLÜM

### AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI'NDA VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN HİTİT ETKİLİ SON TUNÇ ÇAĞI BULUNTULARI

Hititler, Son Tunç Çağı'nda politik, siyasi ve askeri anlamda bölgenin en büyük gücü haline gelmişlerdir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile başlayan ve yerli Anadolu Kültürü'nün Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasındaki ticaret ilişkileriyle gerçekleşen bir sentez sonucunda oluşmuş "Anadolu Üslubu", "Hitit Üslubu" olarak tanımlanan türün başlangıcını oluşturmaktadır. Bu üslup I. Hattuşili'nin kurduğu Eski Hitit Krallık evresinden itibaren gelişerek imparatorluk sonuna kadar yaşamıştır<sup>411</sup>. Hitit siyasi gücü görsel sanatlara da yansımıştır. Günümüze ulaşmış pek çok eser, Hititler'in sanat alanında ne kadar ileri düzeye geldiğini göstermektedir. Bu sanat eserleri üzerindeki betimlemeler sayesinde devletin siyasi ve ekonomik yapısı, sosyal hayatı, askeri başarıları ve dönemin önemli olayları hakkında bilgi sahibi olmaktadır<sup>412</sup>. Hitit sanatı kendine özgü yanlarının dışında Arami, Asur ve Mısır etkisi altında da gelişmiştir<sup>413</sup>. Ayrıca bu etki başta Hitit kaya kabartmaları üzerindeki betimlemeler dışında seramikler, savaş aletleri ya da mimari yapı sistemleri üzerinde de görülebilmektedir.

Hitit görsel sanatının en etkileyici yapıtları arasında ülkenin egemenlik alanının uzandığı bölgelerde, kayalar üzerine yapılmış kabartmalar yer almaktadır<sup>414</sup>. Dinçol, kaya kabartmalarının, önemli sanat eserleri olmasının yanında Hititler tarafından siyasi gücün propagandasını yapmak amacıyla da kullanıldığını belirtmektedir<sup>415</sup>. Bu kaya kabartmalarının sınır taşları olarak kullanılabileceği de düşünülmektedir<sup>416</sup>. Hawkins'in bu düşüncesi, Son Tunç Çağı Batı Anadolu'sunun siyasi sınırlarının anlaşılması konusunda önemli bir yer tutmaktadır.

---

<sup>411</sup> Emre 2011, 284.

<sup>412</sup> Akurgal 1995, 84.

<sup>413</sup> Darga 1992, 63.

<sup>414</sup> Akurgal 1995, 86.

<sup>415</sup> Dinçol 1997, 791.

<sup>416</sup> Hawkins 1998, 25.



Tezimizin bu bölümünde, Aşağı Büyük Menderes Havzası'ndaki ve yakın çevresindeki Hitit etkili Son Tunç Çağı buluntuları incelenecektir. Başta kaya kabartmaları olmak üzere seramik ve mimari buluntularda da Hitit üslubunun etkisi açıkça görülmektedir.

## 6.1. KARABEL KAYA KABARTMASI

Karabel Kaya Kabartması (Resim 15), Torbalı ile Kemalpaşa Ovası'nı birbirine bağlayan vadide yolun sağında düzeltilmiş bir kaya üzerinde bulunmaktadır. Anıt, Küçük Menderes Vadisi'nde stratejik bir noktadadır<sup>417</sup>. Bittel, Karabel'de iki tane kabartmanın olduğundan söz etmektedir<sup>418</sup>. Bunlardan ilki düzgün bir kaya yüzeyine yüksek kabartma tekniğiyle oyulmuş bir erkek figürüdür<sup>419</sup>. Bu figür, 8 m. yükseklikte ve 2 m. genişlikte bir niş içerisine yerleştirilmiştir<sup>420</sup>. Figürün kral tasviri olduğu ve sağa doğru dönük biçimde başında sivri konik bir külah ile dizleri açıkta bırakan beli kemerli bir giysi giymektedir<sup>421</sup>. Sol elinde bir mızrak yer almaktadır sağ omzunda ise bir yay asılıdır<sup>422</sup>. Uçları yukarıya doğru kıvrılmış pabuçları, ay biçimli kılıcıyla tipik Hitit üslubu özellikleri taşımaktadır<sup>423</sup>. Eserin tam olarak Hititler'e ait olduğu bilinmemektedir fakat "Hitit Üslubu"nun özelliklerini net bir biçimde yansıttığı için Hititler'e ait olduğu düşünülmektedir.

Kabartmada, figürün baş kısmı ile sol elindeki mızrağı arasında kalan bölümde Hitit hiyeroglif yazısı ile yazılmış bir isim yer almaktadır<sup>424</sup>. Oldukça silinmiş halde bulunan bu yazıt, "Targas-navati" veya "Assuwa-wa-ti" olarak okunsa da henüz çivi yazılı belgelerde benzerine rastlanılmamıştır<sup>425</sup>. Hawkins, kabartma üzerindeki tasvirin Mira kralı Tarkasnawa olduğunu düşünmektedir<sup>426</sup>. Ayrıca Tarkasnawa isminin yanında Tarkasnawa'nın babasının ve büyük babasının isimlerinin de yer aldığını

<sup>417</sup> Sevin 2001, 9.

<sup>418</sup> Bittel 1942, 48.

<sup>419</sup> Sevin 2003, 167.

<sup>420</sup> Darga 1992, 182.

<sup>421</sup> Darga 1992, 183.

<sup>422</sup> Emre 2002, 490.

<sup>423</sup> Sevin 2003, 167.

<sup>424</sup> Bean 2001, 34.

<sup>425</sup> Yılmaz 2002, 91.

<sup>426</sup> Hawkins 1998, 31.

belirtmektedir<sup>427</sup>. Boğazköy metinleri incelendiğinde Tarkasnawa ismine Mira kralları içerisinde rastlanmaktadır<sup>428</sup>. Mira kralı Tarkasnawa, Hitit İmparatoru IV. Tudhaliya (M.Ö. 1236-1215) ile çağdaştır<sup>429</sup>.

Hawkins, Karabel Kaya Kabartması üzerindeki yazıları şu şekilde aktarmaktadır (Resim 16)<sup>430</sup>:

*1-REX TARKASNA\_wa /i REX mi+ra/i\_a*

*2-AVISx\_li? REX mi+ra/i\_a REGIO [ INFANS ] (3) [...] x REX mi+ra/i\_a  
REGIO*

*3- NEPOS*

Karauğuz, kabartmadaki yazıyı şu şekilde okuyup [Ku\_pa\_ta\_ ] CER\_VUS 2 \_[ti] REX [Mira REGIO INFANS] Mira kralı Kupanta Kurunta'nın oğlu anlamına geldiğini belirtmektedir<sup>431</sup>. Ama Ünal, hiyeroglifteki geyik olarak tanımlanan işaretin yanlış olduğunu söylemektedir bu yüzden Ünal'a göre hiyeroglifin okunuşu şüphelidir<sup>432</sup>.

Macqueen, kaya kabartmasını, Hitit'in bölgedeki egemenliğinin ve gücünün bir ifadesi olarak görmektedir<sup>433</sup>. Akurgal, ise kabartmanın Hitit İmparatorluk Dönemi sanatının özelliklerini bire bir yansıttığını söylemektedir<sup>434</sup>.

Karabel Geçidi'nde yer alan fakat günümüzde akıbeti tam olarak bilinmeyen ikinci kabartma (Resim 17) ise ilkinin 150 m. ilerisinde bulunmaktadır<sup>435</sup>. İlk kabartma kadar iyi korunamamış olmasına rağmen üzerinde sivri ve kıvrık uçlu pabuçları, kısa kemerli elbisesi belli olmaktadır. Sol elinde mızrak yer almaktadır<sup>436</sup>. Bu kabartma

<sup>427</sup> Hawkins 1998, 33.

<sup>428</sup> Ünal 2003, 22.

<sup>429</sup> Sevin 2003, 167.

<sup>430</sup> Hawkins 1998, 22.

<sup>431</sup> Karauğuz 2002, 128.

<sup>432</sup> Ünal 2003, 23.

<sup>433</sup> Macqueen 2001, 163.

<sup>434</sup> Akurgal 1998, 103.

<sup>435</sup> Ünal 2003, 24.

<sup>436</sup> Emre 2002, 490.

üzerinde de yazıt bulunmaktadır fakat yazıtın aşınmış olmasından dolayı ne yazdığı anlaşılamamaktadır<sup>437</sup>.

## 6.2. LATMOS/SURATKAYA KABARTMASI

Bafa Gölü yakınlarında Beşparmak Dağları'nın doğusunda yer alan kabartma ilk olarak Peschlow tarafından yanında yer alan hiyeroglif (Resim 13) bir yazıtla birlikte bulunmuştur<sup>438</sup>. Bu yazıt kaya çıkıntısının üzerinde yer almaktadır<sup>439</sup>. Yazıtın büyük bir kısmı korunmuş haldedir (Resim 14)<sup>440</sup>. Buradaki yazıt devamlılığı olan bir metinden çok karışık halde yer alan altı adet işaret grubundan oluşmaktadır<sup>441</sup>. Merkezde Mira Kralı, II. Murşili'nin yeğen Kupanta Kurunta'nın isminin yer aldığı düşünülmektedir<sup>442</sup>. Ünal, yazıttaki ismin Prens "Ku-pa-ya" şeklinde kısaltılmış bir biçimde geçtiğinden bahsetmektedir. Mira adı ise ilk satırda yer almaktadır. Yazıtta isimleri okunamayan diğer prens isimleri de yer almaktadır<sup>443</sup>. Suratkaya kabartmasının (Resim 12) Mira Ülkesi ile Millawanda arasındaki doğu sınırı oluşturduğu düşünülmektedir<sup>444</sup>. Bu da dönemin kaya kabartmalarının sınır taşı olarak mı? kullanıldığı sorusunu akla getirmektedir. Karabel geçidindeki anıtların da Mira Ülkesi'nin kuzeyinde yer alması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Mira Ülkesi'nin sınırlarının Antalya'nın doğusundan Göller Bölgesi'ne ve oradan da Yukarı Büyük Menderes Havzası'na doğru uzanan topraklar olduğu düşünülmektedir<sup>445</sup>.

Suratkaya Kabartması'nın bir başka önemi de Hititlerin Miletos'a kadar ulaştıklarını gösteren kanıtlardan birisi olmasıdır. Miletos'da (Harita 2) bulunan "Hitit Üsluplu" kılıçların, krater parçasının ve sur duvarının dışında sınır olabilecek, oldukça yüksek bir yerde bulunan Suratkaya Kabartması Hitit-Millawanda ilişkilerinde kilit bir nokta oluşturmaktadır.

<sup>437</sup> Yılmaz 2002, 92.

<sup>438</sup> Peschlow-Bindokat und Herboldt. 2001, 363.

<sup>439</sup> Peschlow 2002, 199.

<sup>440</sup> Peschlow 2002, 200.

<sup>441</sup> Ünal 2003, 23.

<sup>442</sup> Alparslan 2006, 154.

<sup>443</sup> Ünal 2003, 23.

<sup>444</sup> Akdeniz 2006, 12; Yaylalı ve Akdeniz 2012, 40.

<sup>445</sup> Akdeniz 1999, 90-91.

### 6.3. PANCAR BELDESİNDE BULUNAN STEL PARÇASI

İzmir ili, Torbalı ilçesi, Pancar beldesinde, İzmir Müzesi'nde çalışan Arkeolog Mahir Atıcı tarafından bulunmuş ve bulunduğu yerden ismini almıştır<sup>446</sup>. Stel parçası (Resim 11) üzerinde bir figürün baldır ve ayak bölümü ile muhtemelen elinde tuttuğu mızrağın alt bölümü yer almaktadır. Figürün ayağında yer alan ucu kıvrık pabuç Hitit İmparatorluk Dönemi sanat üslubuyla örtüşmektedir. Bu yüzden stelin Hitit etkilerini taşıdığından söz etmek yerinde olacaktır. Stelin sadece figürün baldır ve ayak kısmının yer aldığı parçasının ele geçmesine rağmen, tam olarak açıklığa kavuşturulamamış Hitit-Batı Anadolu ilişkileri açısından bu stel parçası önemli bir yere sahiptir. Pancar Kabartması çevresinde başka parçalarının bulunmaması nedeniyle Karabel'deki tahrip edilmiş ikinci kabartmanın parçası olabileceği ve oradan bir şekilde taşınarak bu bölgeye getirildiği düşünülebilir. Çünkü Torbalı Ovası bugünkü gibi Son Tunç Çağı'nda da önemli bir geçiş güzergahıydı. Hititler'in de Batı Anadolu seferlerinde bu yolu kullandıkları düşünülmektedir<sup>447</sup>.

### 6.4. BÜLBÜL DAĞI KAYA KABARTMASI

Bülbül Dağı'nın 150 m. doğusunda Balık Boğazı olarak adlandırılan mevkiide yer alan kaya kabartması (Resim 9) 2,5 m. yüksekliğindedir<sup>448</sup>. Kabartma üzerinde (Resim 10) başlığı olan ve sol elinde mızrak tutan bir insan (tanrısallaştırılmış bir figür?) figürü bulunmaktadır. İnsan figürünün altında boğa yer almaktadır. Hemen yanında ise geyik figürü bulunmaktadır<sup>449</sup>. İlk bakışta figür boğanın üzerinde gibiymiş gibi gözüke de yanındaki geyik figürü nedeniyle kabartmayı yapanların perspektifi tam olarak veremedikleri düşünülmektedir. Eğer figür boğanın üzerine binmiş şekilde olsaydı tanrısal nitelikli olduğu söylenebilirdi fakat figürün yanında geyik ve boğayla birlikte betimlenmesi ve elindeki mızrağını fırlatacakmış gibi tutuşu betimlemenin av sahnesi anlatımı olduğunu düşündürmektedir<sup>450</sup>.

<sup>446</sup> Işık 2007, 16.

<sup>447</sup> Akdeniz 2006, 20.

<sup>448</sup> İçten und Krinzinger 2004, 159.

<sup>449</sup> İçten und Krinzinger 2004, 160.

<sup>450</sup> İçten und Krinzinger 2004, 161.

Bülbül Dağı yakınlarında bulunan bu kaya kabartması İçten ve Krinzinger tarafından Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına tarihlenmektedir<sup>451</sup>.

## 6.5. MİLETOS'DA BULUNMUŞ HİTİT ÜSLUBUNDA BEZEMENİN OLDUĞU KRATER PARÇASI

Miletos'da (Harita 2) özellikle Son Tunç Çağı'na ait önemli miktarda Myken seramiği ele geçirilmiştir. Bu seramiklerin önemli bir miktarı yerel üretimdir<sup>452</sup>. Bu seramikler Miletos'un Mykenler'le yoğun ilişki içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Myken seramiklerinin dışında Miletos'da bulunan Hitit üslubunda bezemelerin bulunduğu krater parçası<sup>453</sup> ve Hattuşa'da bulunan Myken savaçısı tasvirli seramik parçası<sup>454</sup> Milet-Hitit ilişkilerini göstermesi açısından önemli buluntulardır.

Miletos'da bulunan krater parçası (Resim 2) Geç Helladik Dönem'e ait olup üzerinde Hitit tanrı betimlemelerinde sıkça görülen boynuzlu serpuş resmedilmiştir. Bu krater parçası Millawanda-Miletos eşitlemesinin arkeolojik veriler yoluyla da desteklenmesi içinde önemli bir yere sahiptir.

Hattuşa'da da Miletos'dakinin aksine Myken savaçısı tasvirli seramik parçası bulunmuştur (Resim 1). Bu da Son Tunç Çağı'ndaki Hitit Batı Anadolu ilişkilerinin boyutları hakkında bize bilgiler vermektedir.

## 6.6. MİLETOS'DA BULUNAN HİTİT TARZINDA KILIÇLAR

Miletos'da Athena Tapınağı'nın güneybatısında bulunan Değirmentepe'nin güneybatı eteklerinde 11 adet kaya mezarı bulunmuştur<sup>455</sup>. Bu kaya mezarları içerisinde yer alan üç adet tunç kılıç (Resim 17) Hitit kılıçlarına benzemesi nedeniyle önemlidir<sup>456</sup>. Kılıçların Hititler'inki ile benzerlik göstermesi Hititler'in Millawanda seferi ile ilgili

<sup>451</sup> İçten und Krinzinger 2004, 162.

<sup>452</sup> Greaves 2003, 87.

<sup>453</sup> Niemeier 2002, 299.

<sup>454</sup> Macqueen 2001, 69.

<sup>455</sup> Erkanal 2004, 93.

<sup>456</sup> Niemeier und Niemeier 1997, 207.

görülmektedir<sup>457</sup>. Geç Helladik III B-C dönemine ait olan bu kılıçlar M.Ö. 1360-1200/1190 yıllar arasına tarihlenmektedir<sup>458</sup>.

## 6.7. MİLETOS'DA BULUNAN SAVUNMA DUVARI

Tiyatro Limanı yakınlarında Geç Helladik IIIB2 ye ait 4,25x4,4 m. genişliğinde ve dışında 15 m. aralıklarla bastionlar bulunan bir savunma duvarı (Resim 18) bulunmaktadır. Belirli aralıklarla inşa edilmiş kuleleri ve ana doğrultuyu dik şekilde kesen iç duvarları olan bu kent duvarının yapım tekniğinin Myken Dönemi Yunanistan'ı için tipik olan "Kyklopik" duvarlardan çok dönemin Hitit mimarlığının "Kastenmauer" tekniğiyle daha çok ortak noktası vardır. Bu yapım tekniği Hitit başkenti Boğazköy'de kullanılanla aynıdır. Duvarın başka bir kısmı da Athena Tapınağı'nın alanının 500 m. güneyinde bulunmaktadır<sup>459</sup>.

M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Hitit mimarisine özgü bir sistemin Miletos'da da kullanılmış olması, mimari etkileşimlerin bir bölgenin egemenlik altına alınmadan da gerçekleşebileceğini göstermektedir. Hititler'in hiçbir zaman Batı Anadolu'da tam bir hakimiyet kurmadıkları düşünüldüğünde Miletos'da yer alan bu sur duvarının önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

---

<sup>457</sup> Niemeier 2002, 522.

<sup>458</sup> Niemeier und Niemeier 1997, 240.

<sup>459</sup> Greaves 2003, 83.

## 7. BÖLÜM

### DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

"Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın Son Tunç Çağı Tarihi Coğrafyası" isimli tezimiz yedi bölümden oluşmaktadır ve bu kısım son bölümü kapsamaktadır. Tezimizde, Havza'nın Son Tunç Çağı'nda Hitit ve yakın çevresi ile olan ilişkileri incelenmiştir. İncelenmeye ilk olarak bölgenin coğrafyası ile başlanmıştır. Çünkü coğrafya kültürlerin oluşumuna açık bir şekilde etki etmektedir. Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda olumlu coğrafi özellikleri nedeniyle tarihin neredeyse her döneminde iskan edildiğini ve çevresindeki kültürlerle, ulaşılabilir konumu nedeniyle sürekli ilişkiler içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu olumlu özellikleri nedeniyle Havza'nın merkezini oluşturan Miletos (Harita 2) yerleşimi tarihin her döneminde geçiş noktası özelliği görmüş Batı'da bulunan Grek Kültürü ile Anadolu Kültürü arasındaki bağı sağlamıştır. Batı Anadolu ve özellikle Aşağı Büyük Menderes Havza'sı sadece önemli bir geçiş alanı olmakla kalmamıştır. Kendine özgü kültürel değerleri de olan bölge kültürel etkinin yayılımında da bir süzgeç görevi görmüştür. Dolayısıyla Havza'yı sadece bir geçiş noktası olarak değil, kültürlerin geliştiği ve çevreye yayıldığı bir merkez olarak görmeliyiz. Konumu nedeniyle iki bölge ile de ilişki içerisinde bulunan yerleşim, dönem dönem Anadolu Kültürü ile yakınlaşmasının yanında daha çok kıyı kenti özelliği taşıması nedeniyle özellikle Son Tunç Çağı'nda Myken Kültürü ile etkileşim içerisine girmiştir.

Bölgenin önemi son yıllarda yapılan kazılarla daha iyi anlaşılmış, Son Tunç Çağı'nın bitişiyle girilen dönemin Karanlık Çağ adlandırılmasını alması ise yeni gelişmeler nedeniyle geçerliliğini kaybetmiştir. İlginin artmasına bağlı olarak bölge ile ilgili yazılı çalışmalar da artmıştır. Özellikle Batı Anadolu'nun Hitit Dönemi Coğrafyası tam olarak bilinmediği için bu konu üzerinde yoğunlaşmış ve özellikle Hitit metinlerinden faydalanarak, metinlerde geçen yer adlarının lokalizasyonları ayrıntılı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu lokalizasyon denemeleri sonucu Havza içerisinde bulunan Miletos'un Millawanda ile eşitlenmesi neredeyse tüm araştırmacılar tarafından kabul gören bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. Arzawa Konfederasyonu ve bu konfederasyonun çekirdeğini oluşturan Küçük Arzawa ile ilgili olarak ise son yıllarda

yapılan çalışmalar sonucu Apasa olarak adlandırılan yerin büyük olasılıkla Ephesos olduğu, Ephesos'un ise Ayasuluk Tepesi olarak adlandırılan bölümüne tam olarak yerleştirilebileceği öne sürülmüştür. Bu görüş son yıllarda çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Batı Anadolu Ülkelerinden yerinin nerede olduğu en çok merak edilen ülke ise kuşkusuz Ahhiyawa Ülkesi'dir. Ahhiyawa Ülkesi ile ilgili verilerin tamamının Hitit metinlerine dayanması ve bu metinlerin de yetersiz kalması nedeniyle konu ile ilgili henüz tam bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu ülkenin lokalizasyonu ile ilgili birçok öneri sunulmasına rağmen Ahhiyawa Ülkesi için yapılabilecek bize göre en mantıklı lokalizasyon, Güneybatı Anadolu'nun kıyı kesimi ile kıyıya yakın adaları içerisine alan bölümdür. Bu lokalizasyon Millawanda, Mira, Lukka ve Arzawa Ülkeleri için yapılan ve son yıllarda araştırmacıların büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilen lokalizasyon önerisine de ters düşmemektedir. Havza'nın da içerisinde bulunduğu Batı Anadolu ile ilgili ilk tarihi coğrafya çalışmaları 1902 yılında Knudtzon'un önerileri ile başlayıp özellikle Forrer'in 1924 yılında yayımladığı makalesinde Ahhiyawa, Akha eşitlemesini kullanmasıyla birlikte hız kazanmış ve günümüze dek artarak devam etmiştir. Batı Anadolu tarihi coğrafya taşıdığı gizemler ve bilinmeyenler nedeniyle birçok araştırmacının ilgi noktası olmuştur.

Hitit metinlerine ve yapılan sınırlı arkeolojik çalışmalara dayanarak Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı tarihi coğrafyası ile ilgili bu süreç içerisinde önemli bilgilere sahip olunmuştur.

Millawanda'nın konumu üzerine yapılan araştırmalar sonucunda, günümüzde gerek Hitit metinlerinden yararlanarak gerekse Miletos'daki arkeolojik buluntulardan yola çıkarak elde ettiğimiz veriler Millawanda, Miletos eşitliğini işaret etmektedir. Miletos'un Son Tunç Çağında Latmos Körfezi'nin hemen ucundan bulunan bir liman kenti olması nedeniyle de Mykenler'le yoğun ilişkiler içinde olduğu ve denizcilikte ileri bir düzeye ulaştığı düşünülmektedir. Hititler, Millawanda'nın önemini bilseler de Millawanda üzerinde hiçbir zaman tam bir hakimiyet kurup Millawanda'yı kendi topraklarına dahil etmemişlerdir. Müdahalelerinin çoğunu dönemlik gerçekleştirmişler, rahatsızlık duydukları her durum sonunda Millawanda üzerine seferler düzenlemişler ya da mektup göndererek sorunun diplomatik bir şekilde çözülmesine olanak sağlamışlardır. Miletos'un 3. yapı katındaki Hitit üslubundaki kent duvarı, bazı



araştırmacılar tarafından Miletos'da Hitit hakimiyetinin sağlandığına ve Hititler'in Miletos'u kendi topraklarına dahil ettikleri konusunda çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu sur duvarının Hitit üslubunda olmasının yanında, sur duvarının içerisindeki konutların tamamen Myken özellikleri taşıdığı bilinmektedir. Bu da bize Miletos'da Hitit hakimiyetinin hiçbir zaman tam olarak sağlanmadığını göstermektedir. Hititler kendi dönemi içerisinde Mısır ve Asur ile birlikte n Asya'nın n önemli devletleri arasında sayılmaktadır. Hititler'in ulaştığı bu g düşünüldüğünde Millawanda üzerinde hakimiyet kuramadığı değil, kurmak istemediği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Miletos gerek konumu gerekse M.. II. binyıl içerisindeki rolü nedeniyle her zaman önemini koruyacak bir yerleşimdir. Son Tunç ağı ile ilgili verilerin yetersiz olması ve son dönem kazı çalışmalarının antik ağ tabakalarında yapılması nedeniyle Miletos'un, Son Tunç ağı içerisindeki rolü ile ilgili bilgilerin çoğu tahminlere dayanmaktadır. Yeni kazılar Miletos'un erken dönemleri üzerinde yoğunlaştırılırsa, özellikle M.. II. binyıl Batı Anadolu'su ile ilgili çok önemli verilerin elde edileceği şüphesiz bir gerçektir.

Arzawa lkeleri adlandırmasına bakıldığında ise, Küçük Arzawa'nın yönetiminde Hapalla, Mira ve Seha Nehri lkesi'nden oluşan bir konfederasyon karşımıza çıkmaktadır. Bu konfederasyon içerisinde özellikle merkezi oluşturduğu düşünülen Küçük Arzawa'nın konumu oldukça önemli bir yere sahiptir. Küçük Arzawa'nın başkenti Hitit metinlerinde Apasa ya da Apasas olarak geçmektedir. Apasa, gerek son yapılan çalışmalar gerekse II. Murşili'nin Arzawa Seferi'nden (Harita 15) elde edilen sonuçlara dayanarak günümüzdeki Ephesos, Ayasuluk Tepesi ile bir tutulmaktadır.

II. Murşili'nin Arzawa Seferi'nden yola çıkarak Batı Anadolu'nun Hititler için önemli bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Batı Anadolu'ya yerleştirilen Millawanda, Ahhiyawa ve Arzawa'nın durumları her zaman Hitit'in ilgi odağı olmuştur. II. Murşili'nin Arzawa Seferi'nden de görüldüğü gzere Hititler başkent Apasa'yı yakıp yağmalasalar bile, Arzawa üzerinde tam bir hakimiyet kurmamışlardır. Arzawa'yı uzaktan yönetme yöntemine gitmişlerdir. Kendi çıkarlarına ters düşen durumlarda bazen askeri müdahalelerde bulunmuşlar bazen de mektup ve anlaşma yollarıyla çözüm aramışlardır.

II. Murşili'nin Arzawa Seferi ve sonuçları Batı Anadolu'da Son Tunç Çağı'nda meydana gelmiş en önemli askeri-siyasi olaylardandır. Batı Anadolu topraklarının bir kısmının akarsuların taşıdığı alüvyonlar nedeniyle kapanması sonucu bazı yerleşim yerlerine tam olarak ulaşılamamıştır. Fakat bunların yanında yeterli kazı ve araştırmaların da yapılmamış olması M.Ö. II. binyılın ikinci yarısı hakkındaki bilgilerin tamamının Hitit metinlerine dayanmasına yol açmaktadır. Yeni bulunacak yazıtlarla M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu tarihi coğrafyası üzerine daha net bilgilere ulaşmak mümkündür.

Savaş bitince Batı Anadolu'nun sınırlarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Küçük Arzawa'nın seferden sonraki durumu bilinmemektedir. Bu dönemden sonra Küçük Arzawa yerine Mira-Kuwaliya Ülkesi güç kazanmıştır. Mira Ülkesi'nin sınırlarının, Antalya 'nın doğusundan Göller Bölgesi'ne ve oradan da Yukarı Büyük Menderes Havzası'na doğru uzanan topraklar olduğu düşünülmektedir Muhtemelen Küçük Arzawa'nın topraklarının önemli bir bölümü Mira-Kuwaliya'ya bırakılmıştır. Buradan da Hitit'in her zaman kendi çıkarı doğrultusunda hareket eden topluluklara karşı daha ılımlı bir politika izlediğini çıkartabiliriz.

Batı Anadolu'nun Son Tunç Çağı yerleşimlerinden ismi en çok tartışılan şüphesiz Ahhiyawa'dır. Hitit metinleri tam olarak incelendiğinde elde edilen bilgilere göre Ahhiyawa'nın deniz kıyısında olduğu ve Anadolu üzerinde topraklarının olduğu kesindir. Millawanda Miletos'a, Arzawa Ülkesi Ayasuluk merkez olmak üzere Batı Anadolu'ya, Lukka ülkeleri Antik dönem Likya bölgesine Menteşe dağlarının doğusuna, Wiluşa ise Troia'ya, Kilikya bölgesi ise Kizzuwatna'ya lokalize edildiğinde Ahhiyawa için geriye kalan en mantıklı yer Güneybatı Anadolu kıyılarıdır. Ahhiyawa'lılar Mykenliler'le özdeşleştirildiğinde, Ahhiyawa'nın gemilerinin bulunması denizcilikte de ileri bir noktaya geldiklerinin göstergesidir. Bu yüzden sadece Anadolu'da değil Güneybatı Anadolu'da kıyıya yakın adalarda (Rodos, Syme, Nisyros, Telos, Leros, Kalymnos gibi) da topraklarının bulunması gerekmektedir. Bunlara dayanarak Ahhiyawa Ülkesi'nin lokalizasyonunun Güneybatı Anadolu'nun sahil şeridi ile kıyıya yakın Ege adalarına yapılması Hitit metinlerine ve yapılan genel lokalizasyon önerisine ters düşmeyen bir düşünce olarak kabul edilebilir.

Bu yerleşimlerin yanı sıra, Strabon, Herodotos ve Pausanias gibi Geç Antik Dönem yazarları tarafından da Son Tunç Çağı ve sonrasında Batı Anadolu'da yaşamış halklar hakkında bilgiler edinilmektedir. Pelasg, Leleg ve Kar isimleriyle anılan bu halkların bir kısmı muhtemelen Son Tunç Çağı öncesi de bu bölgede yaşamış olmalıdır.

Hititlerin Son Tunç Çağı boyunca Batı Anadolu üzerindeki eylemleri sadece tabletlerde anlatılanlarla sınırlı kalmamıştır. Bunların dışında Batı Anadolu'da bir çok sanat eseri meydana getirmişlerdir.

Havza'nın çevresinde yer alan "Hitit Üslubu"ndaki Kaya Kabartmaları da bu sanat eserlerindedir ve önemli bir yere sahiptir. Bu kabartmaların Hitit sanatını yansıttasının yanında farklı işlevlerinin olabileceği konusu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise sınır taşı olabilecek niteliklere ve konumlara sahip bölgelere yapılmış olmalarıdır. Suratkaya Kabartması ve Karabel Kaya Kabartması'nın konumları bu görüşü destekler niteliktedir.

Son Tunç Çağı'nın nasıl sona erdiği konusu ise en az Batı Anadolu'nun karmaşık yapısı kadar ilgi çekici bir durumdur. Genel görüş olarak Balkanlar üzerinden gelen kavim hareketlerinin buna neden olduğu düşünülmektedir. Son Tunç Çağı sonlarında başlayan ve M.Ö. I. binyıl boyunca devam eden göçlerin ana nedenlerini iklimsel değişikliklerin ve Balkanlar'da yaşanan hareketliliğin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu iki önemli nedenin birbirini tetiklediği ve yaşanan bu olumsuzluklar karşısında bu toplulukların, ana yurtlarından ayrılarak bir kolunun Mora Yarımadası'na (Peloponnesos) diğer kolunun ise Balkanlar üzerinden Anadolu'ya doğru ilerlediği genel olarak kabul edilebilir. Bu iki neden dışında böylesine büyük ve dönüşü olmayan bir hareketliliği oluşturan başka nedenler de olabilir, bu da bu toplulukların, yaşadıkları durum karşısında başka çarelerinin olmadığını göstermektedir.

Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu insanların istila ettiği bölgelerde yaşayan bazı grupları da yanlarına alarak ilerledikleri görülmektedir. Belki de başlarda daha sınırlı olan bu topluluğun nüfusu yanlarına kattıkları gruplarca büyümüş ve neredeyse durdurulamaz hale gelmiştir. Hitit İmparatorluğu gibi, düzenli ve önemli bir orduya sahip, büyük bir gücü yok etmeleri, bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Sonuç olarak M.Ö. II. binyılda Batı Anadolu'nun siyasi yapısını oluşturan ülkelerin lokalizasyonları ile ilişkili olarak günümüzde bazı görüşlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Konumuz olan Aşağı Büyük Menderes Havzası'nın merkezine yerleştirdiğimiz Millewanda gerek konumu, gerekse çevresindeki güçlü ülkelerin varlığı nedeniyle Son Tunç ağı'nın kilit yerleşimlerinden birisi olmuştur.

## KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

### KISALTMALAR

AA	Archaologischer Anzeiger
ADALYA	Adalya. Annual of the Suna&Inan Kiraç Research Institute on Mediterranean Civilization
AEGEUM	Aegeum. Annales d'archeologie egeenne de l'Universite de Liege
AJA	American Journal of Archaeology
AS	Anatolian Studies
BSA	The Annual of the British School at Athens
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen
JNES	Journal of Near Eastern Studies
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazkoi
Km.	Kilometre
KUB	Keilschrifturkunden aus Bozhazkoi
m.	Metre
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft
M.Ö.	Milattan Önce
MVAG	Mitteilungen der vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft
OLBA	Olba. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi yayınları
PIHANS	The Netherlands Institute for the Near East

## ANTİK KAYNAKLAR

- Athenaios      Athenaios, *Deiphosophistae*, (Çeviren: August Meineke), London, (2002).
- Herodotos      Herodotos, *Historia, Tarih*, (Çeviren: Müntekim Ökmen), İstanbul, (2006).
- Homeros      Homeros, *Ilyada, İlyada*, (Çeviren: A. Kadir ve A. Erhat), İstanbul, (2006).
- Homeros      Homeros, *Odysseia*, (Çeviren: A. Kadir ve A. Erhat), İstanbul, (2009).
- Strabon      Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap:XII-XIII-XIV*, (Çeviren: Adnan Pekman), İstanbul, (2005).

## MODERN KAYNAKLAR

- |                  |              |  |
|------------------|--------------|--|
| <b>Akdeniz</b>   | <b>1999</b>  | E. Akdeniz, <i>Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri</i> , E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, (1999).                                      |
| <b>Akdeniz</b>   | <b>2006a</b> | E. Akdeniz, "II. Muşşili'nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler", <i>Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi</i> 7, (2006), 15-38.  |
| <b>Akdeniz</b>   | <b>2006b</b> | E. Akdeniz, "A New Excavation in Western Anatolia: Kadıkalesi (Ancient Anaia)", <i>OLBA</i> 13, (2006), 1-33.  |
| <b>Akurgal</b>   | <b>1995</b>  | E. Akurgal, <i>Hatti ve Hitit Uygarlıkları</i> , İzmir, (1995).  |
|                  | <b>1998</b>  | E. Akurgal, <i>Anadolu Uygarlıkları</i> , İstanbul, (1998).  |
| <b>Aktüre</b>    | <b>2003</b>  | S. Aktüre, <i>Anadolu Demir Çağı Kentleri</i> , İstanbul, (2003).  |
| <b>Alparslan</b> | <b>2006</b>  | M. Alparslan, <i>II. Muşşili Dönemi</i> , İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, (2006). |
| <b>Atalay</b>    | <b>1982</b>  | İ. Atalay, <i>Türkiye Jeomorfolojisine Giriş</i> , İzmir, (1982).  |
| <b>Ay</b>        | <b>2010</b>  | Ş. Ay, "Ahhiyava-Hitit İlişkileri ve Ahhiyavalıların Batı Anadolu'daki Faaliyetleri", <i>ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> 1, (2010), 27-36.  |











- Güneş ve Özkeş**                      **2002**                      G. Güneş ve S. Özkeş, “1899 Aydın Deprem,” *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, (15-16 Kasım 2001, Söke), (Editör: Adil Adnan Öztürk), İzmir, (2002), 78-90.
- Güterbock**                              **1983**                      H.G. Güterbock, “The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered”, *AJA* 87, (1983), 133–138.
- Güterbock**                              **1984**                      H. G. Güterbock, “Hittites and Achaeans: A New Look”, *Proceedings of the American Philological Society* 128, (1984), 114-122.
- Güterbock**                              **1986**                      H. F. Güterbock, “Troy in Hittite Text?, Wilusa, Ahhiyawa and Hittite History”, *Troy and the Trojan War*, Bryn Mawr (1986), 33-65.
- Hawkins**                                **1998**                      J. D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira, ‘Tarkondemos’, Boğazköy Sealing and Karabel”, *AS* 48, (1998), 1–31.
- Hawkins**                                **2009**                      J. D. Hawkins, “The Arzawa letters in recent perspective”, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 14, (2009), 73–83.
- Hood**                                      **1984**                      S. Hood, *The Relative Chronology of the Neolithic and the Beginning of the Early Bronze Age in the Cyclades*, Edinburgh, (1984).
- Hopper**                                  **1976**                      R. J. Hopper, *The Early Greeks*, Londra, (1976).
- Işık**                                        **2003**                      F. Işık, “Karanlık Dönemin Aydınlığı ve Frig Sanatının Anadoluluğu Üzerine”, *Anadolu* 24, (2003), 19–33.



- Knudtzon**                      **1902**                      J. A. Knudtzon, *Die zwei Arzawa Briefe; die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache*, Leipzig, (1902).
- Korfmann**                      **2001**                      M. Korfmann, “Troia M.Ö. 2. ve 3. Binyılda Ticaretin Kesişme Noktası”, *Troia, Düş ve Gerçek*, (Editör: Joachim Latacz, Manfred Korfmann, Peter Blome, Jocken Luckhardt, Horst Brunner, Gerd Biegel), (Çeviri: Selma Bulgurlu Gün), İstanbul, (2001), 355–372.
- Krahmer**                      **1977**                      S. H. Krahmer, *Arzawa, Untersuchungen Zuseiner Geschichte nach den Hethitischen Quellen*, Heidelber, (1977).
- Latacz**                      **2001**                      J. Latacz, “Batı’daki Büyük Komşu, Yunanlılar Troia Hakkında NeBiliyorlardı”, *Troia, Düş ve Gerçek*, (Editör: Joachim Latacz, Manfred Korfmann, Peter Blome, Jocken Luckhardt, Horst Brunner, Gerd Biegel), (Çeviri: Selma Bulgurlu Gün), İstanbul, (2001), 54–57.
- Latacz**                      **2002**                      J. Latacz, “Vilusa (Vilios/Troia) Kuzey Batı Anadolu’da Hititler’e Bağlı Devletin Merkezi”, *Hititler 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, (Editör: Wenzel Jacob) (2002), 478- 481.
- Latacz ve Starke**                      **2006**                      J. Latacz ve F. Starke, “M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi’nin Politik Coğrafyası”, *Uluburun Gemisi–3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Edit: Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, (2006), 189–194.

- Lehmann**                      **2006**                      G. A. Lehmann, “Deniz Kavimlerinin Ortaya çıkması” *Uluburun Gemisi–3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Edit: Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, (2006), 285-291.
- Lohmann**                      **2006**                      H. Lohmann, “Santorini (Thera) Patlaması ve Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış” *Uluburun Gemisi–3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Edit: Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, (2006), 293-302.
- Macqueen**                      **1968**                      J. G. Macqueen, “Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium BC”, *AS* 18, 1968, 169–185.
- Macqueen**                      **1995**                      J. G. Macqueen, “The History of Anatolia and the Hittite Empire: An Overview”, *Civilizations of the Ancient Near East*, New York, (1995), 1085-1121.
- Macqueen**                      **2001**                      J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çeviren: Esra Davutoğlu), Ankara, (2001).
- Malay**                              **1983**                      H. Malay,” Batı Anadolu’nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* 2, (1983), 50-67.
- Mansel**                            **2004**                      A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, (2004).
- Mee**                                **1998**                      C. Mee, “Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age,” in E.Cline and D. Harris-Cline (eds.), *The Aegean and the Orient in the Second Millennium B. C.*, Aegaeum 18, (1998).
- Melas**                            **1988**                      E. M. Melas, “Exploration in Dodecanese: new Prehistoric and Mycanean finds”, *BSA* 83, (1988), 283-265.

- Mellaart**                      **1968**                      J. Mellaart, "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", *AS* 18, (1968), 187-202.
- Mellaart**                      **1958**                      J. Mellaart, "The end of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean", *AJA* 62, (1958), 11-45.
- Mellaart**                      **1981**                      J. Mellaart, "Anatolia and the IndoEuropeans", *JIES* 9, (1981), 135-148.
- Mellaart**                      **1993**                      J. Mellaart, "The Present State of 'Hittite Geography'", *Nimet Özgüç'e Armağan*, (Editör: M. J. Mellink), Ankara, (1993), 415-422.
- Mellaart and Murray**      **1995**                      J. Mellaart-A. Murray, *Beycesultan Vol.III Part II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Oxford, (1995).
- Memiş**                         **1994**                      E. Memiş, "Hitit Devletlerinin Batı Anadolu Politikası", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, (1994), 367-375.
- Muhly**                         **1974**                      J. D. Muhly, "Hittites and Achaeans Ahhiyawa Redomitus", *Historia* 23, (1974), 129-156.
- Muhly**                         **1980**                      J.D. Muhly, "The Bronze Age Setting", *The Coming Age of Iron*", New Haven, (1980), 25-45.



- Niemeier**                      **1998**                      W. D. Niemeier, “The Mycenaeans in Western Anatolia and The Problem of The Sea People”, in *Mediterranean Peoples in Transition Honor of Trade Dotham*, (Editör: S. Gittin, A. Mazar, and E. Stern), Kudüs, (1998), 17-65.
- Niemeier**                      **1999**                      W. D. Niemeier, “Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor”, *Aegaeum* 19, (1999), 141-155.
- Niemeier**                      **2002**                      W. D. Niemeier, “Hattusa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu: Batı Anadolu’da Miken Yunanistanı’nın Politik ve Kulturel Rolü”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu* (Müze Sergi Kataloğu, Almanca-Türkçe), 2002, 521-523.
- Niemeier**                      **und**   **1997**                      B. Niemeier und W. D. Niemeier, “Milet 1994-1995: Project ‘Minoisch mykenischesbis protegeometrisches Milet’ Zielsetzungen und Grabungen auf dem Stadionhugel und am Athenatempel”, *AA* 47 (1997), 189-248.
- Özcan**                              **2007**                      R. Özcan, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binyıl Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, (2007).
- Özdemir**                      **2007**                      H. F. Özdemir, “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1, 2007, 501–518.

- Özgünel**                      **1983**                      C. Özgünel, “Batı Anadolu ve Çevresinde Miken Etkinlikleri,” *Belleten* 47, (1983), 62-88.
- Peschlow**                      **2002**                      A. Peschlow, “Latmos’da Hititler”, *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu* (15- 16 Kasım 2001, Söke), (Editör: Adil Adnan Öztürk), İzmir, (2002), 199–204.
- Peschlow-Bindokat und Herbordt**                      **2001**                      A. Peschlow-Bindokat und S. Herbordt, “Eine hethitische Grosssprinzeninschrift aus dem Latmos”, *AA Heft* 3, (2001), 363- 378.
- Philippson**                      **1910**                      A. Philippson, *Raisen und Forshungen im Westlichen Kleinasien*, Hafte 4/5, Gotha, (1911).
- Roller**                              **1994**                      L. E. Roller, “The Phrygian Character of Kybele: The Formation of an Iconography and Cult Ethos in the Iron Age”, *Anatolian Iron Ages* 3, (1994), 189–198.
- Sevin**                              **2001**                      V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, (2001).
- Sevin**                              **2003**                      V. Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, (2003).
- Singer**                              **1983**                      I. Singer, “Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources”, *AS* 33, (1983), 205-217.
- Singer**                              **1988**                      I. Singer, “The Origin of the Sea Peoples and their Settlement on the Coast of Canaan”, *Society and Economy Eastern Mediterranean 1500-100 B.C.* Leuven, (1988), 139-264.

- Sommer**                      **1932**                      F. Sommer, *Die Ahhijava-Urkunden*, Mnnih. (1932).
- Sommer**                      **1947**                      F. Sommer, *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart, (1947).
- Starke**                        **2001**                      F. Starke, "Milattan Once İkinci Bin Ylın Guç Dengesi İcinde Troia", *Troia-Duş ve Gerçek*, (Editör: Joachim Latacz, Manfred Korfmann, Peter Blome, Jocken Luckhardt, Horst Brunner, Gerd Biegel), (Çeviri: Selma Bulgurlu Gn) İstanbul, (2001), 34-44.
- Ten Cate**                    **1970**                      Ph. H. J. Houwink ten Cate, *The Records of the Early Hittite Empire (c. 1450-1380 B.C.)*, PIHANS 26, İstanbul, (1970).
- Ten Cate**                    **1974**                      Ph. H. J. Houwink ten Cate, "Contact between the Aegean region and Anatolia in the second millennium B.C: Anatolian Evidence for Relations with the West in the Late Bronze Age", (Editör: R. A. Crossland-A. Birchall) *Bronze Age Migrations in the Aegean*, Londra, (1974), 141-161.
- Thomson**                    **1983**                      G. Thomson, *Tarihöncesi Ege*, (Çeviren: Azra Erhat), İstanbul, (1983).
- Umar**                         **1991**                      B. Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I*, Ankara, (1991).
- nal**                         **2001**                      A. nal, "Batı Cephesinde Ne Var Ne Yok? Miken Anadolu ve Ahhiyawa-Aka İlişkilerinde Son Durum", *Gün Işığında Anadolu, Cevdet Bayburtluoğlu İcın Yazılar Kitabı*, İstanbul, (2001), 244- 251.
- nal**                         **2002**                      A. nal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, (2002).

- Ünal**                      **2003a**                      A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 2*, İstanbul, (2003).
- Ünal**                      **2003b**                      A. Ünal, “Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura”, *OLBA* 7, (2003), 13-40.
- Von Gerkan**              **1925**                      A. von Gerkan, Milet 1.8, *Kalabaktepe, Athenatempel und Umbegung*, (1925).
- Yakar**                      **1976**                      J. Yakar, “Hitite Involvement in Western Anatolia”, *AS* 26 (1976), 117–128.
- Yakar**                      **2007**                      J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Çeviren: Selen Hırçın Riegel), İstanbul, (2007).
- Yaylalı ve Akdeniz**      **2012**                      S. Yaylalı, E. Akdeniz, *Aydın İl Tarihi*, Aydın, (Editör: Nuri Aktakka), (2012), 8-46.
- Yılmaz**                      **2002**                      Ö. Yılmaz, *Hitit Dönemi Kaya Anıtları, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, (2002).

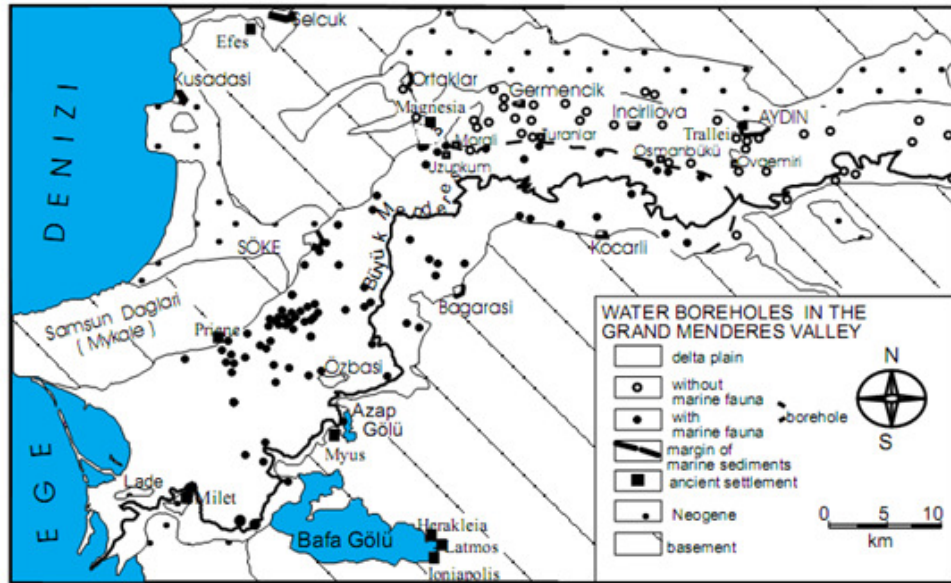
**LEVHA 1**

Harita 1: Aşağı Büyük Menderes Havzası

## LEVHA 2



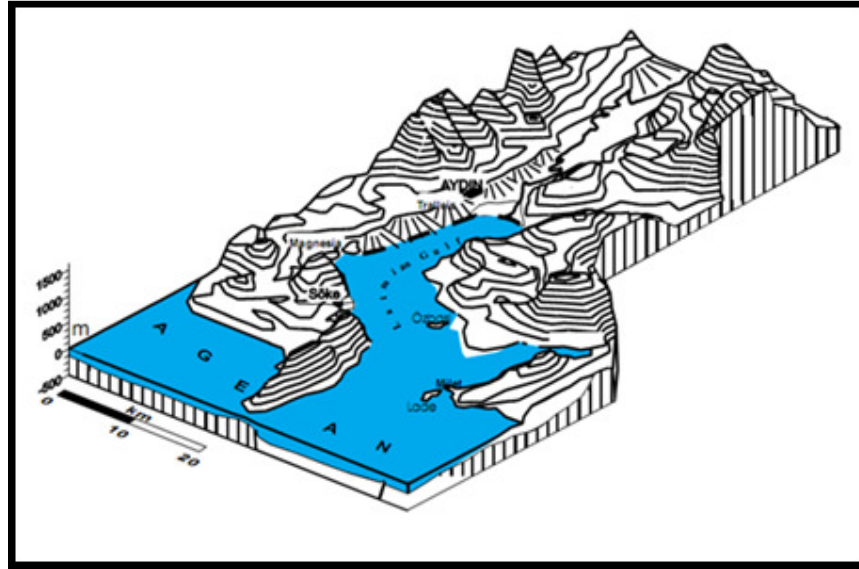
Harita 2: Miletos'un Günümüzdeki Konumu



Harita 3: Büyük Menderes Vadisi

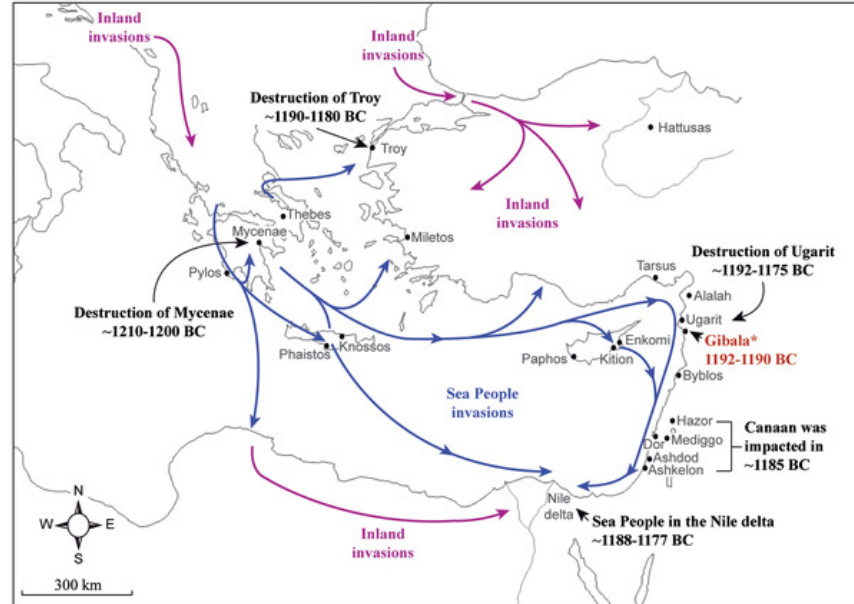
(<http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/geo-meandr.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:25 itibariyle alınıp düzenlenmiştir.)

## LEVHA 3



Harita 4: Latmos Körfezi'nin Kapanmadan Önceki Görünümü

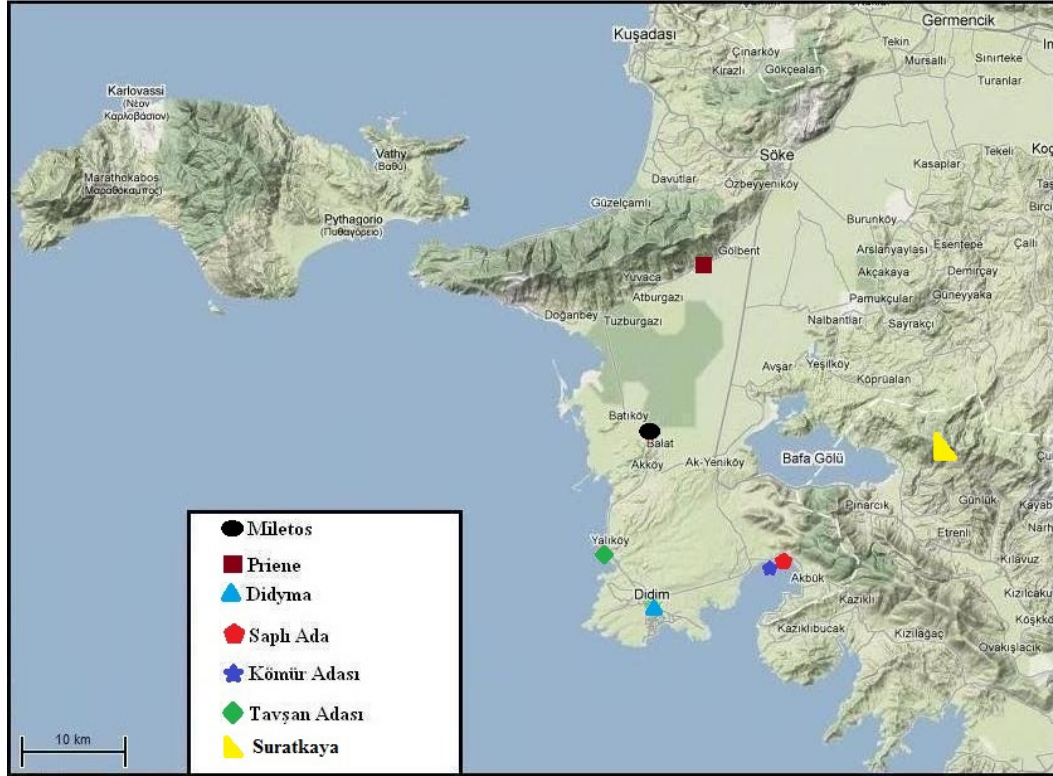
(<http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/geo-meandr.htm> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:25 itibariyle alınıp düzenlenmiştir.)



Harita 5: Deniz Halklarının Yayılımı

([http://1.bp.blogspot.com/oARa\\_yMSp0Q/Te\\_ubO03vVI/AAAAAAAAAD1c/Hs6NkGXzqiM/s1600/journal.pone.0020232.g001.png](http://1.bp.blogspot.com/oARa_yMSp0Q/Te_ubO03vVI/AAAAAAAAAD1c/Hs6NkGXzqiM/s1600/journal.pone.0020232.g001.png) sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:25 itibariyle alınmıştır.)

## LEVHA 4



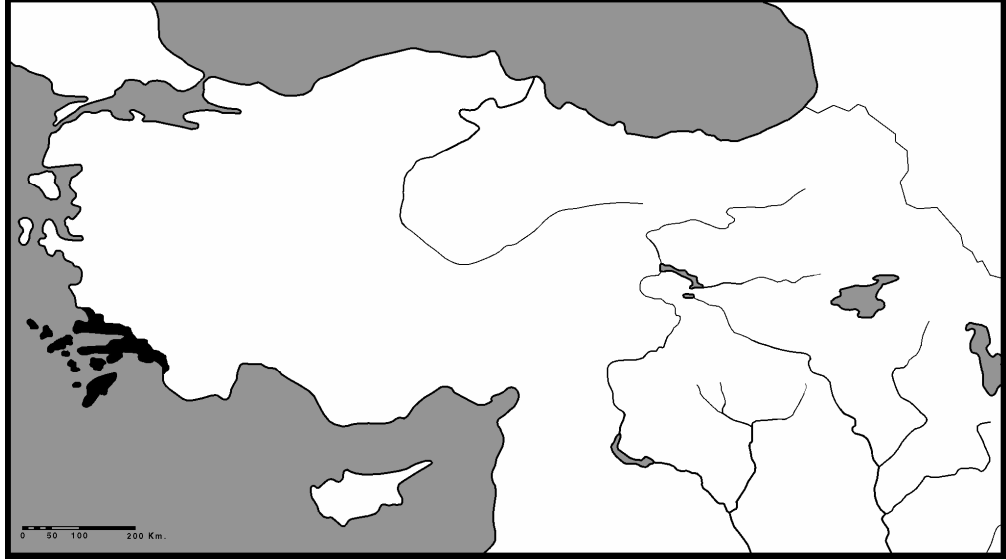
Harita 6: Aşağı Büyük Menderes Havzası'ndaki Son Tunç Çağı Buluntu Merkezleri



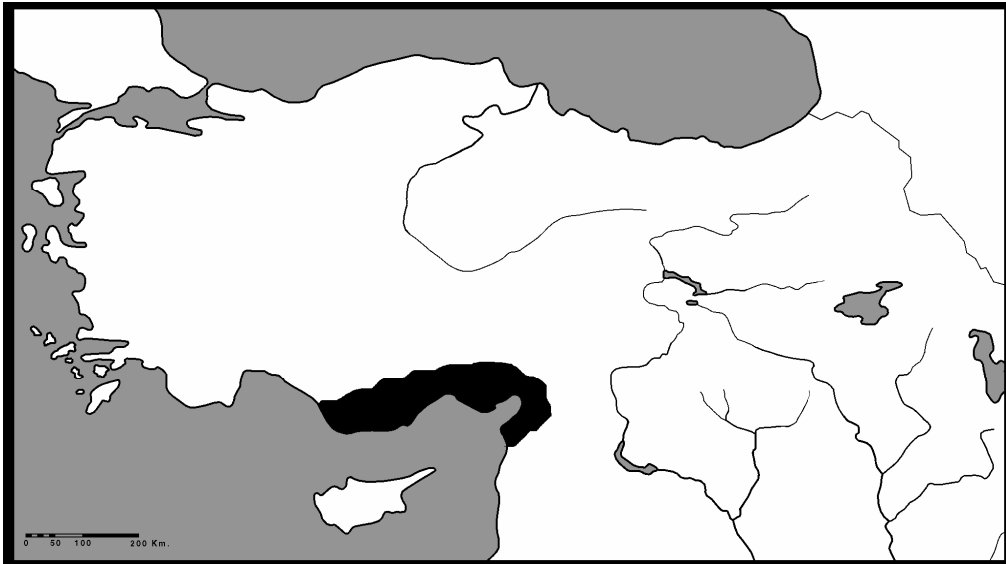
## LEVHA 5



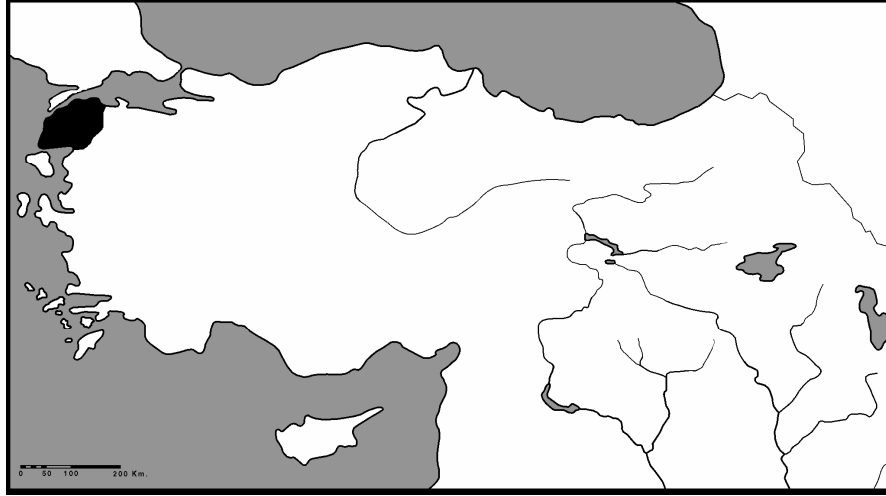
Harita 7: Millawanda'nın Lokalizasyonu Üzerine Öneriler

**LEVHA 6**

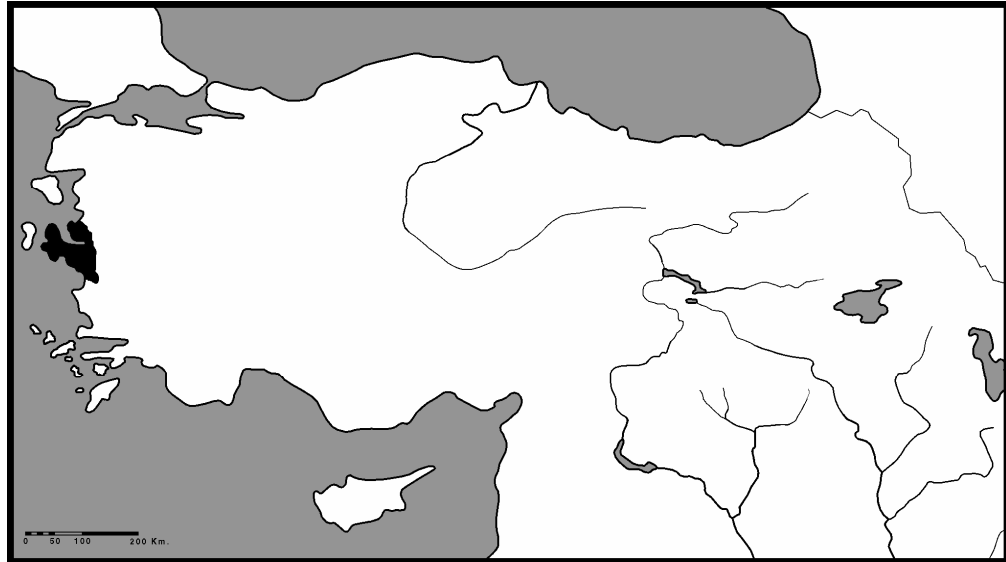
Harita 8: Ahhiyawa Ülkesi'nin Güneybatı Anadolu ve Kıyıya Yakın Adalara Göre Lokalizasyonu



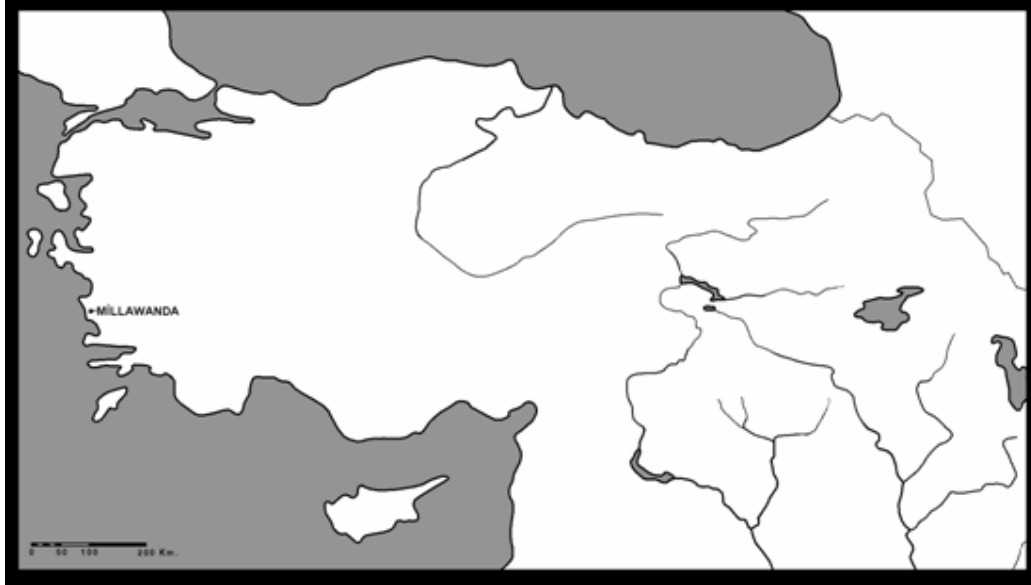
Harita 9: Ahhiyawa Ülkesi'nin Çukurova Çevresine Göre Lokalizasyonu

**LEVHA 7**

Harita 10: Ahhiyawa Ülkesi'nin Kuzeybatı Anadolu'ya Lokalizasyonu



Harita 11: Ahhiyawa Ülkesinin İzmir Civarına Lokalizasyonu

**LEVHA 8**

Harita 12: Millawanda'nın Antik Miletos Civarına Lokalizasyonu

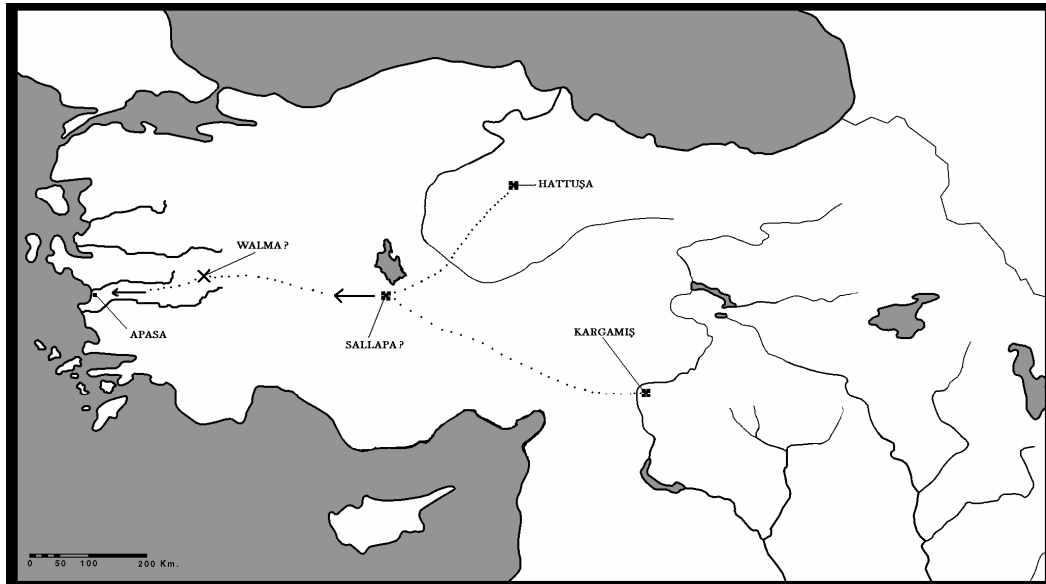


Harita 13: Millawanda'nın İznik Civarına Lokalizasyonu

## LEVHA 9



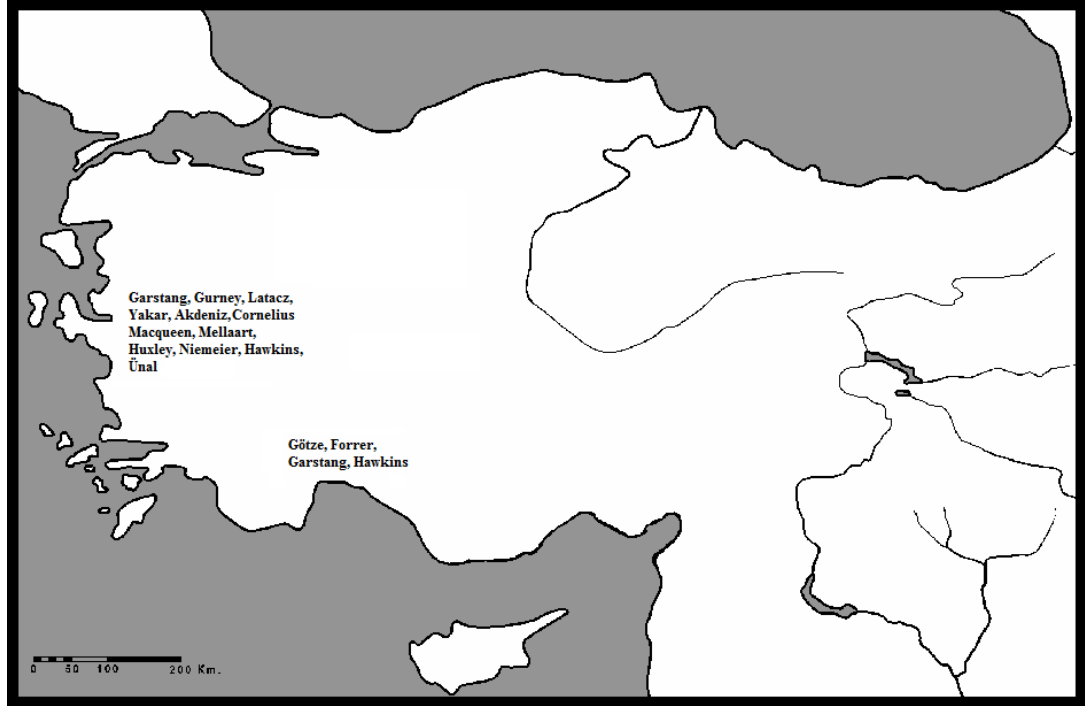
Harita 14: Millawanda'nın Antik Mylasa Civarına Lokalizasyonu



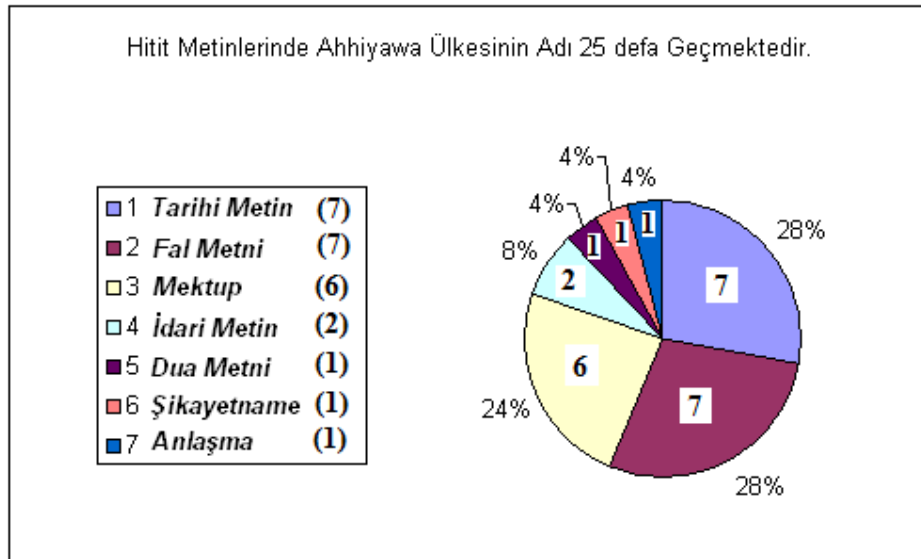
Harita 15: II. Murşili'nin Arzawa Seferi Sırasında İzlediği Güzergah

(Akdeniz 2006a, 15-38'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

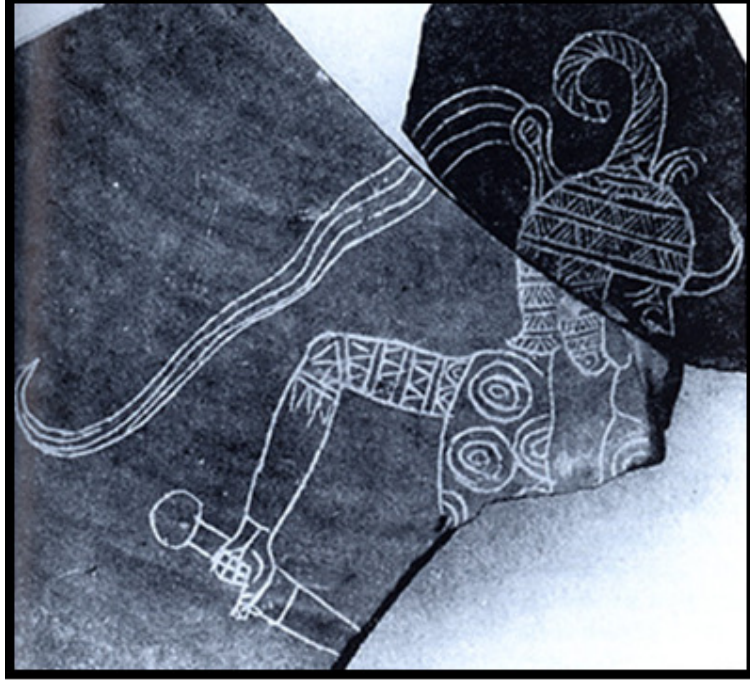
## LEVHA 10



Harita 16: Küçük Arzawa'nın Lokalizasyonu Üzerine Öneriler



Grafik 1: Hitit Metinlerinde Ahhiyawa Ülkesi'nin Adının Geçtiği Yerler

**LEVHA 11**

Resim 1: Hattuša'da Bulunmuş Miken Savaşçısı Tasvirli Seramik Parçası

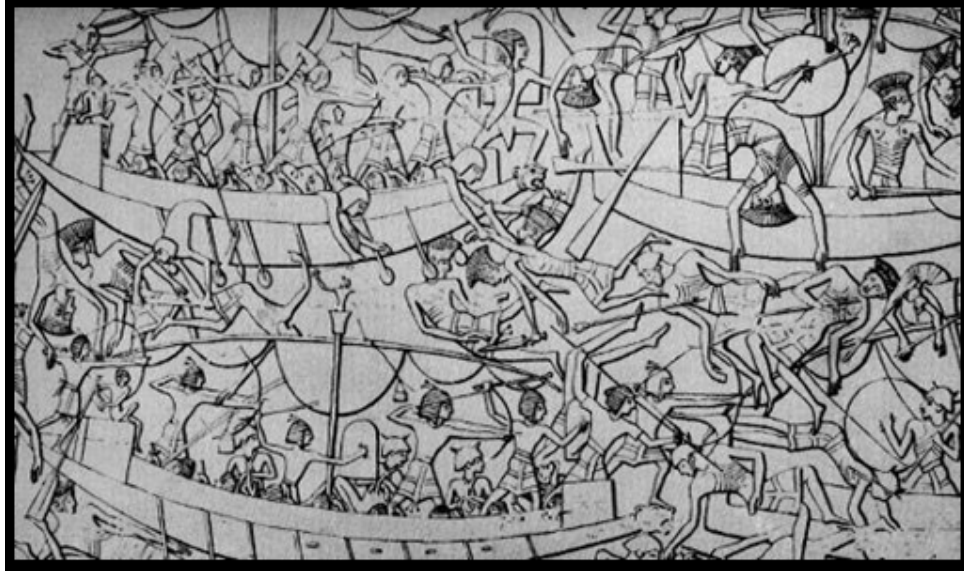
(Macqueen 2001, 69)



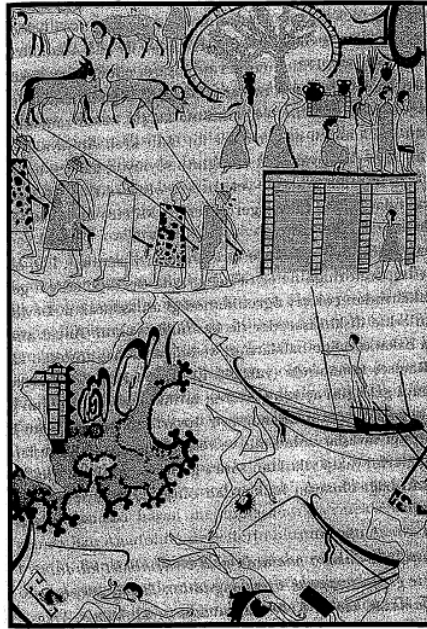
Resim 2: Miletos'ta Bulunmuş Hitit Üslubunda Bezemelerin Olduğu Krater Parçası

(Niemeier 2002, 29)

## LEVHA 12



Resim 3: Medinet Habu Ölümler Tapınağı'nın Duvarlarında  
Yeralan Deniz Kavimleri ile Mısırlılar Arasındaki Savaş  
(Aktüre 2005, Şekil 25)



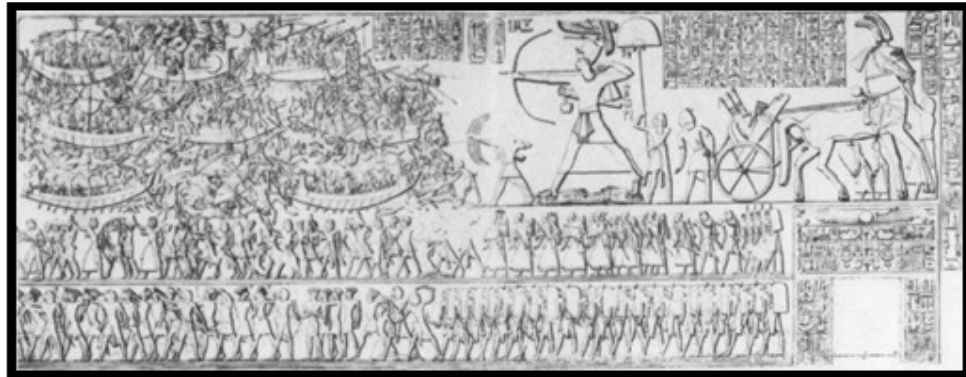
Resim 4: Thera'da Bir Evin Duvarında Yeralan Deniz Çarpışması Sahnesindeki  
Askerler (Aktüre 2005, Şekil 26)



**LEVHA 13**

Resim 5: III. Ramses Döneminde Esir Alınan Deniz Kavimleri Betimlemesi

(<http://www.salimbeti.com/micenei/images/seapeoples62.jpg> sitesinden 01.11.2012 tarihinde saat 09:25 itibariyle alınmıştır.)



Resim 6: III. Ramses'in Deniz Kavimleri'ne Karşı Savaşını Gösteren Betimleme

(<http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://geokerk.googlepages.com> sitesinden 01.11.2012'de 09:25 itibariyle alınmıştır.)

**LEVHA 14**

Resim 7: Deniz Kavimleri'nden Esirlerin Yeraldığı Betimleme

([http://www.phoenician.org/sea\\_peoples\\_medinet\\_habu.jpg](http://www.phoenician.org/sea_peoples_medinet_habu.jpg) sitesinden 01.11.2012'de 09:25 itibariyle alınmıştır.)



Resim 8: Medinet Habu Ölümler Tapınağından Deniz Kavimleri'nin Savaş Gemisinin Yeraldığı Betimleme

([http://www.minoanatlantis.com/pix/Sea\\_Peoples\\_Warship\\_Medinet\\_Habu.jpg](http://www.minoanatlantis.com/pix/Sea_Peoples_Warship_Medinet_Habu.jpg) sitesinden 01.11.2012'de 09:25 itibariyle alınmıştır.)

**LEVHA 15**

Resim 9: Bülbul Dağı Kaya Kabartması'nın Güneyden Görünümü

(İçten und Krinzinger 2004, 160)



Resim 10: Bülbul Dağı Kaya Kabartması

(İçten und Krinzinger 2004, 161)

**LEVHA 16**

Resim 11: İzmir ilinin, Torbalı ilçesinin, Pancar Beldesinde Bulunan Stel Parçası  
([http://www.tayproject.org/haber\\_img/3119/r1.jpg](http://www.tayproject.org/haber_img/3119/r1.jpg) sitesinden 01.11.2012 tarihinde alınarak düzeltilmiştir.)



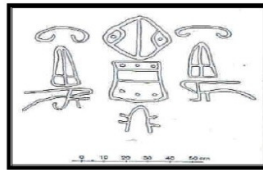
Resim 12: Suratkaya Kabartması

([http://www.galeri.ebruliturizm.com/var/albums/Tarih-ve-Arkeoloji-Gezileri/Suratkaya%20\(5\).JPG?m=1297325420](http://www.galeri.ebruliturizm.com/var/albums/Tarih-ve-Arkeoloji-Gezileri/Suratkaya%20(5).JPG?m=1297325420) sitesinden 01.11.2012'de 09:25 itibariyle alınmıştır.)

**LEVHA 17**

Resim 13: Suratkaya Kabartmasındaki Büyük Prens Kupanta-Kurunta'ya Ait İşaret Grubu

(A. Peschlow-Bindokat and S.Herbordt 2001, 376.)



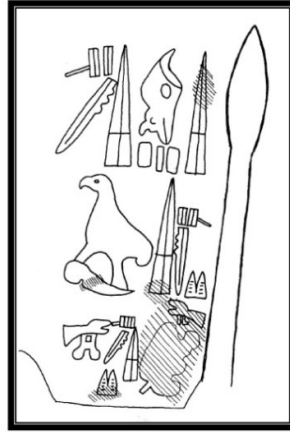
Resim 14: Suratkaya Kabartmasındaki Büyük Prens Kupanta-Kurunta'ya Ait İşaret Grubu

(Peschlow 2002, 701)

**LEVHA 18**

Resim 15: Karabel Kaya Kabartması

(Ünal 2003, 1)



Resim 16: Karabel Kaya Kabartması Üzerindeki Yazıt

(Hawkins 1998, 26)

**LEVHA 19**

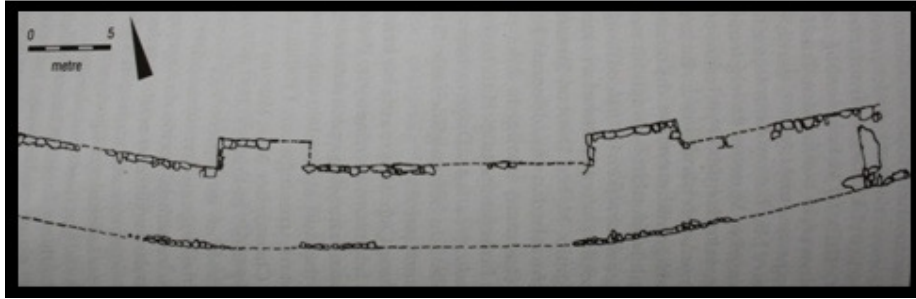
Resim 17: Karabel'deki İkinci Kabartma

(Bittel 1942, 181)



Resim 18: Miletos'da Bulunan Hitit Tarzı Kılıçlar

(Niemeier und Niemeier 1997, 204)

**LEVHA 20**

Resim 19: Miletos'daki Savunma Duvarı

(Greaves 2003, 84)



## ÖZGEÇMİŞ

### **Kişisel Bilgiler**

Adı Soyadı : Hüseyin Güney

Doğum Yeri ve Tarihi : Söke / 17.06.1986

### **Eğitim Durumu**

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

### **İş Deneyimi**

Stajlar : Miletos Kazısı 2007-2008

### **İletişim**

e-posta Adresi : huseyin.guney1@stu.adu.edu.tr

**Tarih** :